Br^{ó} Eötvös József

Beszédek

BÁRÓ
EÖTVÖS JÓZSEF
ÖSSZES MUNKÁI

BÁRÓ
EÖTVÖS JÓZSEF
ÖSSZES MUNKÁI

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF
ÖSSZES MUNKÁI
VIII. KÖTET

BESZÉDEK

ELSŐ KÖTET

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁI

VIII.

BESZÉDEK

ELSŐ KÖTET

EMLÉK- ÉS ÜNNEPI BESZÉDEK

BUDAPEST MDCCCCII
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

*

BESZÉDEK

ELSŐ KÖTET

EMLÉK- ÉS ÜNNEPI BESZÉDEK

BUDAPEST MDCCCCII
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

AZ EÖTVÖS-ALAP TULAJDONA

Révai és Salamon könyvnyomdája, Budapest, VIII., Üllői-út 18.

EMLÉKBESZÉDEK.

KÖLCSEY FERENCZ FÖLÖTT.

Ha az egyes, ki életét egy házi kör boldogításának szentelé, bevégezve a földi pályát, pihenni ment: sírját neje s gyermekei állják körül, s visszatekintve a multra, mely az elhunytnak munkássága által derült s örömteli vala, szemeikben könnyek ragyognak s az elhagyott család áldást mond kedves halottja fölött. De vannak emberek, kik dicsőbb s örömtelenebb pályán haladtak az életen át és szivök egész hatalmával csak a hazát ölelve körül, családi kört nem hagynak magok után, mely emléköket fentartaná. Midőn ily férfiú száll sírjába, méltó, hogy az egész haza gyászt öltsön magára, nem csak, mert ki egész életét hazájának szentelte, az egész haza bánatára érdemes, de mert jó, ha mindenki látja, hogy tettei a nemzet által nem felejtetnek el, s a jó bízni, a gonosz remegni tanul a közvéleménytől; mert jó emlékoszlopokat rakni a jövő nemzedéknek útmutatóul; mert jó kijelölni a helyeket, hol nemes szivek végálmukban megpihennek, hogy a nemzet soha ne feledje el, mikor szülőföldén dicső eldődök szent pora fölött jár, miként e helyet aljas tettekkel megfertőztetnie szentségtörés.

Érzé ezt a társaság, s megfosztva egyenként munkás tagjaitól, évről-évre híven teljesíté szomorú kötelessé-

gét, a hazának részvételében vigasztalást keresve, s midőn vesztett társainak érdemeit elsorolja, egy pillanatra csaknem elfelejtve, mily rövid vala azoknak élete, kik a hazáért oly sokat tettek. Óh, de soha szomorúbban, soha nagyobb veszteség kínos emlékével e társaság nem jelent meg a közönség előtt, soha így nem osztozott fájdalmában, mint most, midőn a szomorú jelentéssel lép fel önök előtt, hogy tagjai közül Kölcsey Ferenczet vesztette el.

Mikor e hír egy év előtt először hozzánk jutott, mikor az előbb suttogva elmondott szomorú ujság hamar elterjedve, végre bizonyossá lett, s e helyről egyszerű, de mélyen érzett szavakkal először hirdettetett ki: mily fájdalom tölté szíveinket akkor! Nem mi, kik barátjai valánk, s kik benne kedves mesterünket tiszteltük s benne társunkat veszítettük, ki érdemeinek fényét egész körünkre áraszta; nem rokonai s ismerősei, kik az oly magasan álló férfiban a legjobbikat szerették; nem a megye, mely legbuzgóbb tisztviselőjétől fosztatott meg: itt a haza kesergett, a haza érzé szegényebbnek magát.

S méltán. Mert ha valaha ember, változhatatlan szeretete által a haza hív gyermekének mutatva magát, megérdemlé, hogy ez anyai könnyekkel áztassa sírját; ha valaha volt, ki az önzés szűk körén túlemelkedve, czélúl csak nemzete javát tűzte ki magának; ha valaha ember nehéz pályát tisztán futott végig, egy bukás nyomát sem hordva ünnepi köntösén: ez Kölcsey volt, érdemes arra, hogy a kor, melyért fáradott, homlokára tűzze a borostyánt, melyből a jövő, bár a jelen ítéletét sokszor megváltoztatja, ez esetben nem fog letörni egy levelet sem.

Egy év, egy hosszú év mult azóta, de vajon ki nem érzi újra kitörni fájdalmát, midőn körünkbe lép, s

látja, hogy Kölcsey, ki arra annyi fényt árasztott, már abból kilépett; s midőn e helyre néz, melyen most én állok, kinek nem jutna eszébe, hogy itt egykor Kölcsey szónokolt? Nagy veszteség érte hazánkat akkor is: Kazinczy Ferencz szállt sírjába, s az egész nemzet kesergett agg híve fölött. De Kazinczy átfutotta a dicső pályát, fejére az idő rég elhintette havát, s habár nehezen, elkészülve érte e veszteség szíveinket. S akkor még Kölcsey állt körünkben, ő mondta el emlékbeszédét ősz barátja fölött; s ki nem érezte volna vigasztalva magát, midőn látá, hogy ily mester ily tanítványt hagya maga után? — Ki hitte akkor, hogy néhány év mulva ő is pihenni fog; hogy a lant, mely oly lelkesítve zengett, szétszakadt húrokkal fog feküdni a költő sírja fölött; hogy a kebel, melyben annyi nemes érzemény lángolt, ily hamar kihűlhet, s hogy én, ki, akkor még félig gyermek, elragadva hallgatám férfias szavait, majdan itt fogok állni helyén, s szavakat keresve érzeni, hogy vannak fájdalmak, melyek vigasztalhatlanok. — Ó, mert Kölcsey halála egy váratlan csapásként érte hazánkat; őt férfi korában ragadta ki körünkből a kegyetlen végezet; neve még igéretként hangozott a hazában, mint dalnok koszorúzva már, de még el nem fonnyadott babérral, mint szónok dicső pályája kezdetén: mi vala oly nagy, oly fenséges, mit neki még akarni, vagy nekünk tőle várni nem lehetett? S neki ilyenkor kelle sírjába szállni; mintha e honi föld, melynek szent szeretete tiszta lángokkal tölté kebelét, korábban ragadná magához legkedvesebb gyermekét, korábban akarná megpihentetni azt, ki oly sokat dolgozott. S miben kereshetnénk vigasztalást ily veszteség után? — Egyben: hogy a dicső nem fog eltünni körünkből, hogy emléke fenn fog maradni nemzete nyelvében, hazája áldásai között.

S van-e ennél szebb jutalom e földön? Ki egy barátnak, ki egy családi kör boldogításának szentelé életét, nyugodtan néz a halál elébe, ha érzi, hogy emléke sírján túl élni fog kedvesei szívében; s bármi csekély s fénytelen legyen a kör, ő megelégszik, mert hisz csak a hol szeretett, ott élt, ott kiván halhatatlanságot az ember. S hát annak, kinek halála ágyánál egy nemzet kesereg; ki végső pillanatjaiban a pályára visszatekintve, mint a nyári nap, midőn leszáll, érezheti, hogy csak áldást terjesztett; ki midőn lantját fáradtan letevé, tudja, hogy éneke egy népnek ajkain hangzik, s hogy ő eltűnhet, de nem a mag, melyet elhinte, s mely dús sarjadékokban felnő sírja fölött, legszebb díja s emléke életének: lehet-e annak kínos a halál? a halál, melylyel reá nézve a jövő kor kezdődik, mely a fáradt bajnoknak homlokára teszi a borostyánt, mely őt átviszi azon halhatatlanok közé, kiket egykor bámult, s kiktől őt eddig nem tartá távol semmi, mint élete? — Ó, a dicsőnek nem kínos a halál, s azért mi nem érted kesergünk, nagy férfiú! nem érted, ki munkás életedből kilépve, barátid könnyeit, a nép áldását s a dicsőséget vivéd magaddal, melyről ifjúkorodban ábrándozál s melyért mint férfiú fáradtál. — Nem téged sajnálunk mi, hogy elhagyád e földet, hol vissza nem tekinthetünk anélkül, hogy mult örömeink emlékei, — előre nem anélkül, hogy bús sejdítések ne töltenék lelkünket; hol a gyermek jövő századok reményeit hordja szívében, s a férfi átlátja, hogy lelkének egész erejével alig vívhatá ki azt, miért már eldődei küzdöttek, s a boldog remél, a szerencsétlen lemond, de senki sem éri el vágyait: nem téged sajnálunk, de minmagunkat, kiknek még küzdeni, cselekedni kell, s kiket vezetőjök elhagyott, s kik épen mert közelebb álltunk hozzád, érezzük, hogy

be nem tölthetjük helyedet. Hadd melegitse legalább egy órára emléked lelkünket, hadd emeljük még egyszer magasra képedet, hogy feltekintve hozzád, felemelkedjünk mi is és borostyánnal hintve ravatalodat, egy pillanatra elfeledjük, dicsőségednek e jelvényei milly kedves vonásokat takarnak el előlünk. — De én fogok-e szávakat találni Kölcsey érdemeinek méltányolására? én, a kezdő, ki honszeretetnél s egy rövid élet iparkodásainál egyéb érdemet nem hozok magammal? Bizonyosan nincs senki e körben, ki elégtelenségemet inkább érezné; de ha ennyi érdemesebbek s képesebbek között mégis én mertem előállani: tevém, mert e körben senki sem lehet, ki őt melegebben szerette volna; senki, ki neki több hálával tartoznék; s végre mert meg vagyok győződve, hogy szó oly gyenge nincsen, mely Kölcsey Ferencz nevét kimondva, erős visszhangra ne találna e hazában. — Képét akarjuk emelni tisztán és egyszerűen, mint az körünkben élt, s talán jobb, ha a tükör, melyen az feltünendik, nem kölcsönöz sugárokat ott, hol hívségnél szebb magasztalás nem lehet.

*

Kölcsey Ferencz Középszolnok vármegye Sződemeter helységében született, 1790. augusztus 8-án. Egy régi családnak ivadéka, nem gazdag, de tisztelt szülők gyermeke. Egyszerűen s nyugodtan folyták első évei, s habár a gyermekben rejlik mindig csirája a férfi legszebb tetteinek, s a kebel, melyet tiszta lángok oltárának szentelt a végzet, a gyermekkor boldog benyomásai között fejlődik erőssé: nincs, a mit Kölcseynek ezen korából emlékezetre méltót felhozhatnék, legfeljebb azt, hogy a sors, midőn őt a himlő következésében egyik szemétől megfosztá, a gyermeket jókor szenvedni tani-

totta, s tizenegy éves korában, anyjának haláła által, még gyermeki játékai között inté, hogy életünkben, hol az idő mindent elrabol, veszteséghez kell szoknunk.

Ő árva volt; egy kis ház nádfödele alatt s a debreczeni collegium iskoláiban, hol a gyermek dicső pályájára készült, távol a világ fényűzésétől, szerény egyszerűségében, így folytak el ifjúságának első évei. De nem örömtelenül! Kinek szívét arra alkotá a természet, hogy szeressen, azt nehéz csapások érhetik, de semmi sem foszthatja meg attól, mi őt szeretni készti, s Kölcseynek, kit a sors oly jókor megfosztott anyjától, s ki a jövőbe tekintve nem buzdíthatá magát a gondolattal, hogy szülőjének feje, ha azt az évek terhe lehajtá, emelkedni fog, ha gyermekére néz, — az árva, szegény, a magános gyermeknek a végzet barátokat adott, hogy a teli gyermekszív el ne csüggedjen s a barátság nyájas érzései között nőjjön annyira, hogy egykor egy hazát foghasson körűl. — Kevesen voltak e barátok, s közülök csak egy maradt meg, kinek ezen emlékeket köszönöm; de a költő-gyermek, kit gyengesége s talán még inkább komolyabb kedélye a zajgó csoport lármás örömeiből kizárt, ezeknek körében kielégítve érzé magát. Hisz ő, habár még senki nem sejdíté, hogy a nyájas gyermek egykor honának nagy dalnoka leend, költő volt már akkor is, költő a szó legszorosabb értelmében, nem ajkán, hanem keblében hordva szent tüzet. — Nem azon hideg művészet, melynek érdeme szavakban, szépsége ragyogó képekben áll, tevé költőnek őt; nem azon szívtelen mesterség, mely a világtól visszavonulva színlelt fájdalmakat s nem érzett gyönyört énekel, s egy perczig csodálva, eltünik, mint a meteor, fényesen, de haszontalanúl futva át a pályán, melyen soha meleget nem terjeszte: de költővé tevé őt a szent szeretet, mely a gyermeki lelket eltölté, azon lelkesülés, mely keblét

nagy tettek emlékinél áthatotta; a költészet, mely a szívből eredve a szívhez szól; a rejtélyes erő, mely a gyermeki kebelben támadt, bizonytalanúl, dalra, vagy nagy tettekre fogja-e ragadni az ifjút; a tűz, mely a keblet sokáig kínokkal tölti, míg végre kitör s a meggyujtott szövétnekként magának fényt, látkörének világot ád: ezen költészet élt, forrott, lángolt már a gyermekben is; s ha tizenegy éves tanuló társaival, zajos játék helyett, Debreczen véghetlen határain nagy Athenaet képzele magának, s gyermeki kezével a város homokhalmai között Hellas hőseinek emlékeket emelt: az, mi e foglalatosságokat oly kedvesekké tevé, azon költői lélek vala, mely, miután a gyermekemelte emlékek rég eltüntek, az ifjút nem hagyá megfeledkezni a gyermek szent lelkesüléséről, — s mely később is egész életének nemes irányát meghatározá.

A gyermek Kölcsey nem hasztalan gyönyörködött a régiek emlékein. Elméje nagyobb, kedélye mélyebb vala, mint hogy a classikusokban csak philologiai szépségeket keressen és Tacitusnak fenséges gyülölésében csak a stil erejét, s a római respublica történeteiben csak Livius nevelt simaságát érezze. Ő sejté, hogy a történet több lehet puszta terméketlen tudománynál; sejté, hogy nagy polgári erények nemcsak az Olympus árnyéka alatt, nem csak ott, hol a ióniai tenger mossa a köves partokat, vagy a hét halmú város falai között találnak helyet: hanem hogy Hellas s Róma lehet minden hely, a hol az emberek hazájokat szeretik s érte halni tudnak. Sejté, érezte ezt a gyermek s nem gondolá többé árvának magát e világon. Szeretni kezdé hazáját, nem azon hideg, önös szeretettel, mely önjavához ragaszkodva kiváltságokban vagy czímerekben keresi azt, miért küzdenie kell; nem azon számító okossággal, mely vagyon vagy dicsőség után fáradozva, nemes tettekre

buzdíthat, de nem nemesíti azt, kinek keblét eltölté: de szeretni kezdé hazáját azon szent, véghetetlen szeretettel, mely nem számít, nem gondol magára, hanem áldozik, ha kell, vérét ontva egy pillanatban, ha kell, évekig nehéz járomban szolgálva hazáját; szeretni kezdé multjában, szép, de oly szomorú emlékeivel; szeretni jövőjében, mely iránt szívét több remény s aggodalom tölté el, mint saját jövőjéért.

Engedelmet, tisztelt gyülekezet! hogy én, kitől sokan a férfi életrajzát kivánják s várták talán, mint a vándor, ki bérczre menve, mert már az első kilátás szépségeitől megválni nem tud, a nagy férfiú gyermekemlékeinél mulatok. De az embert, nem tetteit akarom leírni; és vajon a gyermek nyájas vonásaiban nem ismerünk-e a férfiúra, s életének nem legszebb dicsősége az, hogy a ki oly tisztán lépett fel az életben, annyi munkatelt év leforgása alatt nem változott, csak nőtt?

Kit nem lelkesítének egykor nemes érzemények? — Van egy időszak emberi életünkben, midőn minden szív a jóért lángolni, a nemes után vágyódni, a fenségesért áldozni tud. — Ki nem emlékezik, ha gyermekévéire visszatekint, hogy keblét egykor érzemények töltötték el, melyek a férfit nagygyá tehették volna, s melyeknek akkor a legdicsőbb cselekvésre csak erő hiányzott. — De sűlyedünk! szomorúan sűlyedünk! Nap foly nap után, év évet követ s minden nap elveszi egyes örömeinket s minden év elhozza szomorú tapasztalását; és többnyire a lelkes gyermek feltételeiből mi marad egyéb a férfi fájdalmánál, melylyel önmagába visszatekintve látja, hogy sok változott, de semmi sem úgy, mint önmaga. Egyet megcsaltak barátai, s szíve hideg nyugalommal elzárkózik minden szerelemtől; más ismerni tanulta a világot, s miután látta, hogy vágyait nem teljesitheti, nem küzd többé; egyet szenvedélyei ragadnak el, mást elnyom-

tunyasága; egy örömök közé sülyed, más félénken lemond: de annyi ezerek közül hol van az, ki mint férfi a gyermek igéreteit teljesíté, s visszatekintve gyermekéveire, ne volna kénytelen megvallani: hogy életének ezen édenében nemcsak boldogabb volt, hanem jobb is. — De Kölcsey nem változott s ez legszebb dicsérete. — Mi a gyermek szívét erősebben dobogtatá, mi az ifjú képzetében fenségesen emelkedék, miről élete küszöbén álmadozott: azért lángolt, azért remélt, azért küzdött a férfi élete végperczéig, mint a nap, mely az égen áthaladva, messzebb és messzebb körökre terjeszti sugárait, de tisztán s ragyogva mindig, — a mely, ha bérczeink mögött eltünt, ugyanazon színekkel borítja egünket, melyekben egykor fölkelt.

Nézzük őt házi körében, ott, hová az embert a világ itélete nem követi, hol színlelni a leghiúbb sem szokott: s nem a nyájas, gyermekded kebelt találjuk-e benne később is? — Ő, ki mint ifjú csak a tudományoknak élt, kit lelkének minden vágya oda vont, ki szűk körében elzárva érzé magát s utazásról álmodozott: nem tölté-e napjait falusi magányban, elkülönözve barátaitól, minden tudományos segélyektől, csak önkeblében hordva költői világát; nem viselte-e panasz nélkül a nehéz nyűgöt, melylyel fejét a házi gond mindig növekedő súlylyal terhelé? S nem azon veleszületett szeretet, azon nemes indulat, mely őt áldozni készté, volt-e az, mi által ennyi teher neki könnyűnek látszott, sőt mi által, legforróbb vágyairól lemondva, mégis örömöket talált? Örömöket, ha testvérének fiára nézett, kit magához vett, és a gyermek játékainál ön boldogabb kora jutott eszébe és az, hogy saját áldozatjai által növendékét talán megőrizheti azon fájdalmaktól, melyeken maga keresztülment; örömöket, ha körültekintve egy kört látott, melynek lelke ő volt, melyet ő éltetett, ő emelt, ő boldogított,

s magába szállva érzé, hogy az emberi szív soha sem áll közelebb Istenhez, mint mikor áldozik. De épen az, hogy ezen örömöket ismeré, hogy férfi keble megtartá az érzemények ifjúságát: nem ez-e legszebb dicsérete életének? — Az erény gyönyöreit csak tiszta kebelnek nyujtja az istenség, s nem éldelt családi boldogságot senki, a ki nem érdemelte.

S ti, kik egykor barátai voltatok, ti ifjak, kiket vendéges házában elfogadott, hogy példáját látva, s tanácsaitól oktatva, honotokat lángolón szeretni s neki hasznosan szolgálni tudjatok; ti mind, kik őt ismertétek, kiknek hozzá csak közelíteni lehetett, szóljatok: nem volt-e hív, nem volt-e nyájas, nem volt-e szerető mindig irántatok, — megértve minden fájdalmat, osztozva minden örömben, segítve, tanácsolva, vigasztalva mindenütt, mintha csak nektek élne s körötökön túl nem volna semmi teendője? — Szóljatok! Vagy ha már legnagyobb fájdalmainktól a szavakat megtagadta a végzet, legyen a hallgató bánat, melyet kebleinkben viselünk, legyen magas emléke, mely példaként ragyog előttünk, őrző Istene szíveinknek, hogy kik egykor barátai valánk, e névre érdemesek maradjunk; s kik sírjánál mély gyászt viselénk, mindig rokonainak találtassunk.

De forduljunk az íróhoz, kinek munkássága e kört közelebbről érdekli. — Vannak időszakok a nemzetek életében, hol a művészet egy hatalmas ember vagy lelkesült nemzet pártolása által mintegy mesterségesen növeltetik. — Augustus kiterjeszti pártoló kezeit, s a római költészet arany százada kezdődik; a Medicik megnyitják házaikat, s az olasz művészet tetőpontjára hág; XIV. Lajos trónja mellé nagy elméket kíván s az elmék, mintha a hatalmasnak minden hódolna, feltámadnak. — De vajon Kölcsey ily körülmények között

kezdé-e munkásságát? A költő, midőn először lantjához fogott, várhata-e dús jutalmat? vagy ha nem, várhatá-e legalább azon közelismerést, mely a nemes szívnek kedvesebb minden jutalomnál? Tekintsünk vissza a multba s piruljunk; vagy inkább örüljünk, hogy e kor elmult, s hogy, hála néhány nemes kebel fáradozásainak! többé nem fog átokként uralkodni hazánkon. — Ó! fogja-e hinni a jövendő, hogy valaha ily kor létezhetett; hogy nemzet, megtartva elődei nevét, nemes vérökkel szerzett hazáját s törvényeit, annyira elfajulhatott, hogy nemzetiségéről lemondjon, nem egy hatalmas ellen nyomása által kényszerítve, nem harczok s véres üldözés között, hanem önként, erőtlenűl tespedve, hona szent határai között gyáván utánozva más népek nyelvét és szokásait, mintha egy holtnak idegen fénynyel s ékességekkel el lehetne takarni rothadását? — Fogják-e hinni boldogabb unokáink, hogy volt idő, midőn a magyar idegen vala szülőföldén, midőn maga a nyelv, melyet kincsként hagyának reánk elődeink, a nyelv, melynél a szabadságnak erősebb védfala nincs, mint köszörületlen gyémánt a tudatlanok által lábbal tapodtatott, s egy kis fényesebb érczért kicseréltetett: mint Amerika vadjai egy tükörtöredékért adják aranyukat? Fogják-e hinni unokáink, kikre fáradozásaink után talán szebb napok várnak, hogy a nemzetiségért, melyre ők büszkék lesznek, küzdeni kelle, nem idegen hatalom, hanem magyarok ellen, azoknak hideg visszavonulása ellen, kik elődeiktől fényes nevet s birtokot, nemzetöktől a törvény minden áldásit nyerték örökségűl? — Ó ha eljő az idő, melyben ez hihetetlennek fog látszani: el ne felejtsék gyermekeink soha, mily hosszú küzdelmek után jutottak ennyire; el ne felejtsék, hogy a nemzet első dalnokai megvetve, első honfiai kikaczagva élték napjaikat; s ha majdan e nemzetnek egy valóban nagy költője lesz: emlékezzék

meg, hogy a lantnak, mely kezében most oly szépen hangozik, több nemzedék hangoztatta húrjait, s hogy érzelmeinek kifejezésére nem találna nyelvünkben szavakat, ha nem találkoztak volna, kik annak kimívelésére szentelve életöket, hazájok jövőjének mindent feláldoztak, még saját dicsőségöket is; és ha nemzetünk dicsőségének magas épületje, melyet mi csak vágyainkban látánk, majdan állni fog: akkor emlékezzenek utódaink, mennyi kő fekszik a föld alatt elrejtve, s mily erőseknek kell lenni az alapoknak, melyek ennyit elviselnek. Emlékezzenek korunkra, s mondjanak áldást Kölcsey pora fölött.

Nem akarok bővebben szólni kritikáiról, melyekre egy dicső társunk fölötti emlékbeszédében oly fájdalmasan tekintett vissza; csak azon meggyőződésemet akarom kimondani, hogy a kritika, ha valaha szükséges, épen nagy mesterek műveinél az, nehogy a csodáló ivadék azt utánozza, mi a legjobb munkában is hibás; hogy Kölcsey épen ezen nézettől vezettetve irá kritikáit, s hogy általok a nemzeti irodalomnak nagy szolgálatot tett, nagyot s bizonyára a legnehezebbet: mert nemes szívének semmi sem fájhatott inkább, mint hibákat mutatni fel ott, hol nagy tökélyeket ismert s tisztelt. — Hogy nem kajánság, hanem a legtisztább érzemények sugallák e kritikákat, azon az, ki Kölcseyt s e munkáit ismeri, bizonyára nem kételkedik, ha nem tudnók is, hogy az, ki a babért maga megérdemlé, azt másoktól nem szokta irígyelni. — És ha a kritikus, ha Homér fordítója, s a philosoph a haladó idővel más, talán jelesebb vagy legalább újabb nevek előtt homályba szoríttatnék is, nem fog-e fenmaradni a költő? Nem fognak-e a dalok, melyek korunkat lelkesítik, lelkesedést gerjeszteni a késő unokáknál is és tiszteletet az iránt, ki oly lángolón tuda érezni, s kinek az ég megadta a szó

hatalmát, hogy kimondva korának érzeményeit, míg él, dísze legyen s emléke, ha meghalt? A nyelv, melyen ő írt, s mi szólunk, elavulhat, új, hatalmasabb dalnokok jöhetnek; de az érzemények, melyeket dalai kimondanak, nem avulhatnak el soha. Nem a föld hatalmasainak dicséretére alázta meg ő a reá bizott szent kobozt; dala nem hódolt kora hibáinak, nem hangoztatá a pillanat szenvedélyeit, hanem zengé azon szent szerelmet, mely, míg emberek lesznek, a jó s nemesnek magvaként keblökben élni fog; zengé a hazát és szabadságot, melynek szeretete tiszta keblében lángolni meg nem szünt, s míg emberek nyelvünket érteni fogják, s e drága földön magyarok laknak, a szerelem s haza dalnoka visszhangra fog találni határai között.

De bármi szép a gondolat, hogy nevünk fenn fog maradni az emberek között, van valami ennél boldogítóbb, s ez a meggyőződés, hogy korunknak hasznos polgárai valánk, s helyünket, melyre a végezet állított, betöltve, a nehéz munkában, melyben századunk egy jobb jövő után törekszik, mi is részt vevénk; s Kölcsey minden jó- s nemesért lángoló keblével érezé, hogy e hazában, melynek véres sebeit az idő még alig gyógyíthatá meg, a jó polgárnak nem csak kesergeni az elveszett fényért, hanem cselekednie is kell. Érzé, s a negyven esztendős férfi előtt új pálya nyilt új cselekvésre. — 1828-ban jelent meg Kölcsey először Szatmár nemes közönsége előtt, s kevés hónappal megjelenése után kineveztetvén a megye tiszteleti főjegyzőjévé, csak akkor kezdé polgári életét. — Megelégedve szerény hivatalával, s érezve, hogy nincsen kör, melyben embertársaink javát előmozdítani s a hazának szolgálni ne volna dicső: csak hivatalának pontos teljesítése, s megyéjének megelégedése vala a jutalom, mely után vágyódott. — De a közönség, mely érdemeit jobban ismeré, nem akarta,

hogy ily férfiú csak egy törvényhatóság szűk határainak szentelje munkásságát, s midőn a még rövid idő óta, de már egészen ismert polgárt országgyűlési követének választá, tehetségeinek fényesebb pályát nyitott. — A haza Kölcseyben eddig csak az írót ismeré; de vajon e férfiú, midőn őt a törvényhozási pályán láttuk, nem multa-e felül legszebb várakozásaikat, kik egykor csak a költőnek virágait ismerték? Nem bámultak-e, midőn észrevevék, hogy e fa, mely eddig csak virágzott, az alatt mennyire nőtt? S kik nyájas dalainak örültek, várták-e, hogy e szelid hang ily erős lesz, ha majd egy nemzethez szól? — A szent lelkesülés, mely a gyermeket Hellas s Róma nagy emlékinél eltölté, mely az ifjúnak hazafiúi dalt sugalla, élt még a férfiban is, s ez vala az, mi őt oly erőssé tevé; s ha szavánál kebletek megindult, ha beszéde előbb nyugodt tisztaságban haladva, mindig hangosabb s erősebb hullámokban áradt el, míg végre, mint a bérczi folyam, mely szikláról sziklára rohanva minden ellenállást legyőz, sziveiteket ellentállhatlanúl magával ragadá: erős ellentállhatlan meggyőződése vala az, mi szónoklatának e varázshatalmat adá. Nem kételkedett nemzetében; ő nem hiheté, hogy e nemzet, melyet Isten Ázsia közepéből e földre vezérlett, s melyet annyi csaták között fenntarta, hivatásának már megfelelt; hogy míg minden nemzet halad, mívelődik, erősbül, míg mindenünnen egy szebb jövő hajnala emelkedik: csak nekünk nem szabad reménylenünk, mintha az egyenetlenség és viszálkodás örök átokként volna kimondva e hon fölött! Kölcsey bízott a jövőben, s épen mert bízott, mert szavát soha hiúság vagy nagyravágyás, hanem mindig a legtisztább honszeretet s meggyőződés hangoztatá, azért vala oly erős, oly ellentállhatatlan e szó.

Nem szándékom Kölcsey országos pályáját taglalni.

E tudós körben, mely nem a politika érdekeit, hanem a tudomány igazságait keresi, a pártok zajának hallgatni kell. De miután emberek találtattak — eléggé alávalók, — kik e nemes kebelt, miután körünkből elköltözött, rágalmazni nem pirultak; miután a pártok zaja e tisztelt sír fölött hallgatni nem akart; miután tények hozattak föl, melyek nem történtek, szavak ismételtettek, melyek mondva nem valának: legyen szabad felszólalni a barátnak is és elmondani sírja fölött, hogy ő tisztán futá át a nehéz pályát, s tisztán fog állani emlékeinkben mint oly férfiú, kit nem önzés, hanem honszeretet lelkesített, s ki, midőn azon meggyőződésből indult ki, hogy e föld nem egyeseknek, hanem az egész emberi nemnek élvezetére adatott, oly elvekért fáradott, melyeket a jövő kor létesíteni fog. Haza s király iránti hívséget énekelt a gyermek első dalában; haza s király iránti hívség lelkesíté őt végsóhajtásaig. S habár sírját az irígység állja is körül, s habár szemtelen hazudságokat kohol a rágalmazás: e név dicső fog maradni közöttünk, mint tenger közepett ama sziklák, melyeket a reájok csapdosó mocskos hullám csak tisztábbra mos.

Ő elment; elment oda, hol a szív megpihen nehéz földi útja után, hová barátaink könnyei nem hatnak, hol ellenségeink csapásai nem bántanak többé. Egy puszta sír a Túr partjain fogadá be nemes keblét; csak az elhagyott háznép és néha egy hív, ki barátjának sírjához vándorol, ismerik a helyet, hol Kölcsey nyugoszik.

Egy pár év, s a domb, mely koporsója fölött emelkedik, besűlyed, és a dúsan felnőtt fű alatt talán senki sem fogja keresni hamvait! De hát ennyi érdem után csak ez volna díja? — Ó nem! Habár e haza bányáiban nem találkozott egy kő, mely oszlopául emeltetnék,

s nyelvünkben, melyet ő gazdagított, nem találunk egy pár szót, melyet hálaadva sírkövére vésnénk: mi őt nem fogjuk felejteni, nem mi, kik barátai valánk, s nem azon ifjú nemzedék, melyet annyi reménynyel nőni látott. Reátok, lelkes ifjúság! reátok legyen bízva emléke. Nézzétek őt, az árvát, a szegényt, a gyengélkedőt, s tudjátok, őt hazájának szent szeretete vezérlé ily magasra, s közöttetek senki sincs, ki dicsőn nem ragyoghatna, mint ő, ha keblét ily tiszta lángok töltik el. Sok, miért Kölcsey fáradott, még nem létesült. Sokért fogtok fáradni ti is, mit teljesülve nem láthattok; de ne lankadjatok azért buzgóságtokban. A gondolat vagy érzemény, melyet Isten bennetek ébresztett, a világé, s elátkozott, ki a reá bízott kincset azért temeti el, mert fél, hogy önmaga nem fogja éldelni gyümölcseit. Nézzétek e földet, ő anyailag növeli legjobb nedvével a magot, mely reá bízatott, míg fává nőtt s zöld ágaival tavaszt hirdete; s a puszta homokja ellent nem áll, mikor a szél felkapva, messze honától elviszi oda, hol a nagy rendelőnek szüksége van rá; a havas nem rejti el magas csúcsát a nap sugárai elől, s mihelyt feljött, ragyogva hirdetį az új napot, habár melegének áldásait nem érezi. Föld a ti szívetek is, s azért veté belé magvát az istenség, hogy nagyra nevelve növényét, ti is tavaszt hirdessetek; homokszemek vagytok, melyekre a teremtőnek talán szüksége van, midőn nyugalmatokból a szenvedelem fuvalmain fölragad; tetők vagytok, melyeknek nem éldelni, de hirdetni kell a közelgő napot. — Nézzetek Kölcseyre, nézzétek fáradhatatlan szorgalmát, le nem győzhető állhatatosságát, s tanuljatok reményleni, tűrni s fáradni, mint ő. — S ha egykor eljövendenek a boldogabb napok, midőn a magyar Istenéhez emelve kezeit, egy nagy, dicső nemzetnek érezheti magát; ha az idő eljő, hol testvér-

népeit nem követi többé, hanem velök egy czél felé egyenlő léptekkel fog haladni; ha ez áldott földön a hosszú véreső után végre derült napok megtermik az áldást, melyért mi saját szerencsénket, mint a magot, elvetettük, s izzadtunk s imádkoztunk annyi éven át; ha eljő az idő, melyet dicső barátunk lelkének forró kivánataival felhitt: akkor gondoljatok a rég elhamvadott honfira, ki a Túr partjain egy puszta sirban pihen, s mondjatok áldást nyugalma fölött. Ő értetek élt.

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR.

Dicső látvány oly férfiú, ki egy magas czélért áldozza fel életét. Legyen az hazája, a becsület vagy vallásos meggyőződése, miért vérét ontá: lelkünk emelkedik a bátornak emlékénél, ki erős lánczokat s gyöngéd kötelékeket, melyekkel az élet sziveinket magához fonja, szét birt szakítani, s lelkét Istenére, nevét a jövőre bízva, a halállal szembe szállt, hogy példájából a zsarnok s elnyomott megtanulják, miként van valami e világon, mit lelánczolni nem lehet: a bátor, erős meggyőződéstől vezetett férfiakarat.

De van valami e világon, mi ennél nehezebb és még fenségesebb: azon tántoríthatatlan állhatatosság, melylyel a férfi egy nagy eszme kivitelének szenteli egész életét. S ha a sokaság, mely csak az iránt viseltetik érdekkel, mi zajjal történik, s csak a bajnoknak, ki valamely ügynek diadalát kivítta, — csak a gondolkozónak, ki valamely igazságot már kimondott, nyujtja koszorúit: méltó, hogy mi, kiknek a tudomány tiszta szolgálata jutott feladatúl e hazában, meg ne feledkezzünk a fáradhatlan munkásokról, kik czéljukat, épen mert az emberi erőnél magasabb vala, el nem érheték, kik az igazságot, melyet kerestek, egészen nem találhaták föl, de kik éltöknek egész erejét egy czélra irá-

nyozva, dicső példái azon férfiúi állhatatosságnak s kitartásnak, melynek a tudomány minden haladását köszönheti, s mely több lelki erőnek s erősebb meggyőződésnek tanúsága, mint bármily fényes siker.

Ily férfiú volt Kőrösi Csoma Sándorunk; — ha valaki, úgy ő bizonyára méltó, hogy neve tisztelettel említtessék, s emléke példaként állíttassék fel a serdülő nemzedéknek: miként férfiúi kitűrés a látszólag legreménytenebb pályán is mindig magasra vezet.

Kőrösinek hazája Erdély. — Ha az országok politikai felosztását, ha földleirási kézikönyveinket tekintjük, ő nem honfitársunk; [1] s fájdalommal töltené lelkünket a gondolat, hogy nagy embereink sorából e nevet, mely ily tiszta fényben tündököl, ki kellene törülnünk: ha nem épen Kőrösi emléke volna legszebb bizonyítványunk arra, hogy azon határokat, melyeket Erdély s Magyarország közt a történetek fejlődése vont, szivünk nem ismeri; s hogy míg iskoláinkban két testvérországról tanulunk, honszeretetünk csak egy magyar hazát ismer.

Kőrösi hazája Erdély vala; de midőn a gyermekszív eldődei emlékénél először feldobogott, midőn az ifjú az ősök ismeretlen honát keresve útnak indult: nem a mi eldődeink nyomdokát kereste-e akkor ő? Mi vala az, mi lelkét föltartá annyi sanyarúságok között, mi őt veszély- s szenvedésektől környezve csüggedni nem hagyá? nem azon remény volt-e ez, hogy majdan évek után, Ázsia határain, a gobi pusztán, vagy ott, hol a Himalaya csúcsai az ég felé nyúlnak, fel fogja találni azt a népet, mely nyelvén, mely a mi nyelvünkön szól, melyben vérét, a mi vérünket ismerheti el, melynek fiait kebléhez szorítva, másfél ezerednyi elválás után magyar magyarral ismét ölelkezik? — S Kőrösi nem

[1] Erdély még akkor nem volt Magyarországhoz kapcsolva.

volna a miénk; hazája nem volna a mi hazánk? Azon népek, melyeket egy ezred története összeláncczolt, melyeknek dicsősége és szenvedései közösek, melyeket a múltban emlékeik, a jelenben szeretetök, a jövőben reményeik egybefonnak, örökre el lennének válva? Oh nem! Kőrösi emléke biztos jelünk, hogy ez nem lehet. Azon férfiúnak nevénél, ki óriási szeretetében nem Magyarország s Erdély, de népünknek a széles világ bármily részében lakó gyermekeit fogta körűl, azon édes meggyőződés tölti lelkünket, hogy ama határvonal, mely Erdélyt honunktól elválasztja, szíveinkben nem létezett soha, s bátran mondhatjuk: Kőrösinek hazája Magyarország azon része, melyet Erdélynek neveznek.

Csak igen kevés az, mit első éveiről tudunk. Azok közé tartozik ő, kik inkább arra törekszenek, hogy valami emlékezetre méltót tegyenek, mint hogy tetteiknek emléke föntartassék — s ha kiveszem azt, hogy Eger-Patakon, Sepsi-székben, székely katona szülőktől származott, s első neveltetését az enyedi ref. collegiumban nyerte, nincs mit e férfiú gyermekéveiről mondhatnék. Kétségen kívül érdekes volna az első benyomásokat ismerni, melyek Kőrösi gondolatainak irányát elhatározták; tudni a körülményeket, melyeknek befolyása alatt már az ifjú oly erősen akarni tanult; érdekes, forrásáig követhetni az életet, mely oly dicsően folyt, s oly tisztán végződött; de az idő, melyben a szükséges adatokhoz juthattunk volna, elmúlt, s ha vannak is, kik Kőrösit gyermekkorában ismerék, ki az, ki dicső jövőjét előre látva, a szegény székely fiúnak fejlődésére a szükséges figyelmet fordította volna, midőn az 1799-ben az enyedi collégiumba lépett, s kenyerét mint iskolai szolga keresé?

Hisz ő nem tartozott a szerencsések közé, kiknek családjuk százados érdeme vagy szerencséje megkészíti

a magas alapokat, honnan legkisebb érdemeik észrevétetnek. — Ő becsületes, de szegény szülőknek saját erejére bízott gyermeke vala, a nép azon osztályából, melyből emberi nemünknek majdnem minden valóságos jóltevői származnak, de melynek nagy férfiai — hogy a rómainak Metellus híréről használt hasonlatosságával éljek — mint a fa, hallgató évek leforgása alatt észrevétlenűl nőnek. — Minden, mit Kőrösi gyermekéveiről Hegedűs Sámuel úr egyszerű, de ép ezért szívhez szóló nekrológjából tudunk, abban áll: hogy Kőrösi már gyermekkorában szorgalma s jó magaviselete miatt nevelői s iskolatársai előtt kedveltté vált, s inkább nemes érzeményei- és tudományos törekvéseiben mutatott állhatatos szorgalma, mint nagy elmebeli tehetségek által tűnt ki társai fölött.

Hivatása még titok vala a világ s önmaga előtt, s habár kelet felé tekintve, honnan a nap emelkedik, s mint hallá, ősei jöttek, a gyermek néha kimondhatatlan vágygyal telt is el; s habár honfoglaló apáink tettein, melyeknek emléke a székely nép között elevenebben fennmaradott — szíve hatalmasabban dobogott fel, s mintha nehéz jövőjét sejtené, a gyermek rövid időre gondolatokba merült: vágyainak akkor még nem vala biztos tárgya, s korának játékai, vagy kis foglalatosságai, melyeknek hív teljesítése már a gyermeket jellemzé, hamar szétoszlatták a gyönge felleget, mely szelíd derültségű arczát egy pillanatra elkomorítá.

De a boldog gyermekkor nem tart sokáig annál, kinek e világon nagy feladás jutott. Nehéz ösvénye hamar elválik a mindennapi élet tág útjaitól, s a szív, mely egykor magas czélokért fog dobogni, nem marad hat sokáig nyugodtan. Így Kőrösi is félig gyermekkorában már érzé hivatását. Csakugyan Herepei Ádám történelmi tanár jeles oktatásának, mely akkor az enyedi

ifjúságot e tudományra lelkesíté, kell-e tulajdonítani az ifjú lelkesedését — mint azt idősb barátja, Hegedűs hiszi — vagy egy véletlen szónak talán, mely akkor látszólag következés nélkül hangzott el, de mely a gyermek szívében termékeny magként erős gyökeret vert, ki mondhatná? — Nem ismeri senki a gyenge szálakat, melyekből a végzet éltünk változhatlan fonalát szövi; elég tudnunk, hogy az óriási terv már tizennyolcz éves korában támadott Kőrösink szívében, s hogy már akkor két iskolatársával együtt ígéretet tőn: keresztűl utazva Ázsiát, egykor fölkeresni népünk ott elhagyott maradványait.

Kik Kőrösit élte ezen szakában ismerék, még most is szeretettel emlékeznek reá s a meleg barátságra, melylyel társain függött. — Magas terveit, melyekről annyival kevesebbet szólt, mennyivel erősebb feltételié váltak kebelében, csak kevesen ismerék. Mint a folyó annál nyugodtabb felszínnel fut czélja felé, minél mélyebbre ásta ágyát, úgy arczának szelíd kifejezése alatt nem kereste senki a nagyszerű gondolatot, melylyel lelke mélyében küzdött; s mert kevesen tudják, hogy az, mi valóban nagy, mindig egyszerű is, s hogy nagy feltételek kivitelére nincs jobb előkészület, mint midőn azon kört, hová végzetünk által állíttatánk, híven betöltjük: még azok is Kőrösi terveit, midőn őt hivatalának mindennapi kötelességeit nyugodtan teljesítve láták, inkább nagyszerű ábrándnak vették, mint oly valaminek, mit csakugyan teljesíteni készül. Barátai erről csak 1815-ben győződtek meg, midőn a göttingai egyetembe lépve, Eichhorn vezetése alatt egész erélylyel a keleti nyelvek tanulására vetette magát, melyek nélkül nagy feladatát kivinnie nem lehetett.

Azon rövid időszak, melyet az egyetemen töltött, — mindössze harmadfél év — s híres tanítójának taná-

csai üdvös s állandó befolyást gyakoroltak Kőrösi egész életére, főkép az által, mert Eichhorntól hallá, miként a középkori arab írókban sok található a magyarok ázsiai történeteiről s vándorlásairól; s ezért arra határozta el magát, hogy, mielőtt nehéz feladatához fog, Konstantinápolyban minden arab írót átkutat, s itt fogja keresni az útmutatást; ez az oka, miért indult útján kelet-dél felé, s nem inkább kelet-északnak, azon úton, melyen történetíróink szerint apáink jöttek, s melyen, úgy látszik, könnyebben akadhatunk nyomdokaikra. Hogy Kőrösi mindazon okokat, melyek útjának kelet-észak felé való folytatását tanácsolák, szint oly jól ismeré, mint bárki más, sőt, hogy konstantinápolyi útját csak előkészületnek tekintve, épen ezen irány követése volt szándékában, az világos nemcsak azokból, miket Hegedűs, kivel ő 1819-ben már határozattá vált feltételét közlé, nekrologjában akkori terveiről mond, hanem világos még inkább abból, hogy dicső utazónk, tudva, mikép ezen irányban útja nagy szláv tartományokon vezetendi át, honnlétének végső évében egészen a szláv nyelvek tanulására vetette magát, s e végett 1819-ben tavasz kezdetétől őszig hét vagy nyolcz hónapot töltött Zágrábban.

Ezen útjában dicső társunkat Kenderesy Mihály kormányszéki tanácsnok segíté, ki neki nemcsak ez alkalommal száz forintot ajándékozott, hanem egyszersmind arra kötelezé magát, hogy míg útja tart, őt évenként hasonló összeggel fogja segíteni; s ha e segedelem csekélynek látszik is, mely csak Kőrösi takarékossága által válhatott fontossá: az egész haza köszönetét érdemli azon férfú, ki midőn az ifjú nagyszerű feltételei csak ábrándoknak tartattak, midőn neve e hazában ismeretlen vala, s pártolása senkinek dicsőséget nem szerezhetett, őt el nem hagyá, s benne először gerjeszté azon

meggyőződést, mely a legszilárdabb kebelnek is vajmi jól esik: hogy van valaki, ki szándékainak józanságát s kivihetőségét átlátja, ha czélját nem érné is el, azon részvéttel fogja hallani bukását, melylyel dicső csatában elveszett bajnokról szólunk.

Zágrábból tél kezdetén gyalog — mint ez utolsó időkben gyakorlat végett utazni szokott — szülőföldjére visszatérve, az egész telet majd Enyeden, majd Szászvároson s Kolozsvárott tölté, utólszor élve néhány hónapig azon hazában, melynek hótakart csúcsai a székely szivében annyi kedves emléket gerjesztének, s melynek történetéből már a gyermek lángolón szeretni tanulta nemzetét. — Mindazon részvét s érdek azonban, melyet honában talált, jóakaróinak tanácsa, barátainak kérései, szándokát meg nem változtathaták, s bármiként sóvárgott a nyugodt boldogság után, melyet távol a világ zajától a tudományok mívelésében, s a családi élet csendes körében élvezhetett volna, s bár harmincz éves korában — midőn, több mint tiz évi tudományos előkészületek után, az ábrándozó gyermek optimismusán rég túl vala — mindazon veszélyeket s nehézségeket, melyek őt czéljának kivitelénél várák, előre látta: semmi sem tántoríthatá meg erős szivét föltételében, melyhez őt nem önzés vagy hiúság, hanem lelkének benső érzete vezette, mely után fáradva, mert benne látta éltének feladását, magáról megfeledkezett.

1820-ban tavasz kezdetén még egyszer elment Enyedre, hol ifjúságának nagy részét tölté; e helyen lakott az időben egykori tanítója, Hegedűs Sámuel, s ő bucsút venni jött ifjúságának egyik legjobb barátjától. Könnyen öltözve, kis pálczával kezében, mintha csak ki a mezőre készülne, lépett barátja szobájába az utazó s elmondá, hogy holnap indulni fog. Kőrösi nyugodt vala, arczán

azon derültség mutatkozott, melyet nagy pillanatokban csak erős, csak magával tisztában levő kebel élvezhet, s nyájas beszélgetések közt folyt le a nap, az utolsó, melyet a barátok e földön együtt tölthetének. — Jövő reggel a vándor útnak indult. Barátja, ki őt a mezőre kiséré, a Maros partjáig követte szemeivel a távozót. — Kőrösi megkezdé nehéz pályáját s a haza nem látta többé hű gyermekét.

Ne várja tőlem a tisztelt gyülekezet, hogy Kőrösi Ázsiában tett útjának leirásába, hogy tudományos érdemeinek méltánylásába ereszkedjem; arra hiányoznak adataim, erre nem érzek magamban képességet. Csak rövid vázlatát fogom adni dicső hontársunk életének; eredményeit érdemök szerint méltányolni egyedül azok képesek, kik vele a tudományok ugyanazon mezején fáradoznak.

Egy levélből, melyet Teheránból decz. 21. 1820. az enyedi collegium pátronusaihoz írt, tudjuk, hogy megváltoztatva előbbi utazási tervét, a Balkánon keresztül Syrián áthaladva, utazása első évét Persiában végzé.

Érdekes e levél, mert a férfiú jellemét festve, tisztán kimondja azon czélt, mely után kiindult. »Én — így szól — hogy mind tulajdon vágyódásomnak eleget tegyek, mind pedig nemzetemhez való hálaadásomat s szeretetemet megmutassam, számba nem vévén a fáradságot, távolságot s megtörténhető veszedelmet, azon fáklyánál fogva, melyet Németországban gyujtottam meg, elindultam nemzetem eredete fölkeresésére; az ég megáldá lépéseimet, s ha valami nagy szerencsétlenség nem ér, rövid idő alatt megbizonyíthatom, hogy nem helytelen fundamentumon épült az én meggyőződésem!« Útjának részleteiről e levélben nem foglaltatik semmi, hihetőkép, mert már közelnek vélve czélját, egy év leforgása után, a mint írá, »mindazok-

nak, valakik nemzetünket becsülik, a legszélesebb kiterjedésben örvendetes relatiót tenni remélt«.

Teheránból, hol az ott lakó angoloktól, főkép a nagyérdemű Villoktól mindenkép segítve, egy ideig tartózkodott, a fáradhatlan utas nem is várva meg a segedelmet, melyet hazájából kért, s mely neki az angol követség útján küldetett, Tibet felé indult, hova őt némely tibeti szavak magyar hangzása s mint gondolá, nyelvünkkel rokonsága vonzá; de hol azon egy levélből, melyet ottani tartózkodása alatt hazájába írt, csak ismét azt tudjuk meg, hogy a tibeti nyelv tanulásával foglalkozik.

Azon időt, melyet Kőrösi Tibetben töltött, mindeddig fátyol takarja. Tudjuk, hogy Kis-Bocharián keresztűl a gobi puszta felé vándorolt, hol részint Moorcrafttal, részint magányosan a Himalaya völgyein s Tibetben körül járt. Ezen utazások története s eredményei azonban előttünk ismeretlenek; az egy, mit biztosan mondhatunk, az, hogy idejének legnagyobb részét, mely Teheránból elindulása s Calcuttába érkezte közt elfolyt, Kámán és Zsimkasz buddha kolostorokban tölté. Elkülönözve a világtól, kilencz négyszög-lábnyi szobában, hol a hévmérő négy hónapig mindig 0 alatt 15 fokon állt, ő tűz nélkül reggeltől estig dolgozott: — ez a helyzet, melyben hontársunk hosszú éveket töltött, s 40,000 tibeti szónál többet összeírva, megszerzé azon nyelvnek ismeretét, melynek irodalma, mint gondolá, őt nemzetünk eredetének feltalálására segíteni fogja; s a tibeti nyelvnek első grammatikája és szótára, melyet ő készített, egyik dicső eredménye azon hosszú tudományos martyrságának, melyre elég lelki erőt kívüle talán senki nem talált volna.

Elkészítve ezen munkáit, hogy azokat a világgal közölje, és más tudósokkal értekezzék, Csoma végre

elhagyá szomorú lakhelyét, hol annyi éven át dolgozott, és Simla és Subhatu felé Calcuttának indult. Ez azon időpont, melytől fogva társunkról valamivel részletesb tudósításokat szerezhettem; gyérek ezek is, de hitelességökért a híres utazó, b. Hügel Károly úr kezeskedik, ki Indiában tartózkodva, hontársunkkal közelebb ismeretségben állt, s azokat velem közölni szives volt; s e kevés részletek is elegendők hontársunk nemes jellemét velünk megismertetni.

Azon időben, mikor Kőrösi Subhatuba ért, az angolind kormány, félve az orosz emissariusok befolyásától, minden észak felől tartományaiba jövő utast feltartóztatott; s habár az angol residens, ki Csomának a kamani kolostorban tartózkodásáról s életmódjáról rég hírt vett, őt gyanú nélkül fogadá, s az idegent, ki a Himalaya szegényebb néposztályainak ruházatában érkezett meg, tisztelő barátsággal üdvözlé: nem állt szabadságában őt útjának folytatására fölhatalmazni, mielőtt arra az 1400 angol mérföldnyi távolban székelő főkormányszéktől engedelmet nem nyer. Tudtára adá Kőrösinek e kénytelenséget s felszólítá őt, mondaná meg, mit kiván mulasztott idejének kárpótlásául? Erre azonban Kőrösi kinyilatkoztatva, hogy e mulasztás által jelenleg kárt nem szenved, végre csak azt fogadá el, hogy Subhatuban való tartózkodása alatt költségei, melyek hónaponként öt rupiánál többet nem tevének, az ind-angol kormány által fedeztessenek. Bámulá a kormányzó e férfiú nagylelkűségét, s midőn számára ötszáz rupiát tudta nélkül félre tett, önházába fogadá az idegent, ki azalatt kérésére ázsiai öltözetét letéve, magyar nadrágban, mellényben s kék frakkban jelent meg Subhatuban, miként honn, s a forró indiai égalj ellenére haláláig járni szokott.

A várt engedelem végre megjött, s a residens, ki

utazónkról már előbb a legkedvezőbb jelentést tevé, bucsút véve több hónapos vendégétől, Princep Jakab híres calcuttai tudósnak ajánlá őt, kinek Kőrösi számára már előbb azon ötszáz rupiát átküldte volt, melyeket mulasztott idejének kárpótlásául a kormánytól elfogadni nem akart.

Calcuttában, hol őt híre megelőzte, szíves fogadás várta honfitársunkat. A tudósok, kik előtt Tibetben tett tudományos búvárkodásai ismeretesek valának, s a közönség, melyet rendkívüli életmódja s főkép Subhatuban mutatott önzetlensége érdekelt, egyenlő kiváncsisággal fogadták az idegent, s az ázsiai társaság tagjává nevezve, a méltánylat, melyet itt talált, némikép kipótolá azon nehéz áldozatokat, melyekkel azt megérdemelte. Egy nagy fájdalom vára azonban Kőrösire ez új körében, s mint később sokszor mondá: »életének legkeserűbb pillanatai azok, melyeket ez neki okozott«.

Kőrösit Tibetbe való utazásra s e nehéz nyelv megtanulására némely tibeti s magyar szavak közt gyanított rokonság bírta, s habár későbben, észrevéve a különbséget, mely a két nyelv közt létezik, csak azon reményben folytatá studiumát, hogy a tibeti irodalomban nemzetünk eredetére nézve felvilágosításokat adhat: mégis azon meggyőződésben fordíta annyi szorgalmat e tanulásra, hogy oly nyelvet tanul, melynek ismeretéhez más könnyebb úton jutnia nem lehetne. Midőn most Calcuttában fáradságának eredményeit más tudósokkal közlé, s tőlök hallá, hogy e nyelv, melynek megtanulására ő férfi erejének legjobb részét szentelte, a szanszkritnak csak romlott dialectusa; midőn meggyőződött, hogy azt, miért ő annyit szenvedett, sokkal könnyebben érhette volna el: szivét leírhatlan fájdalom tölté, s az erős férfiút, ki annyi szenvedéseket nyugodtan s panasz nélkül elbírt, e meggyőződés beteggé tette.

De Kőrösi nem tartozott azok közé, kiket a fájdalom földre sújt, s habár fölösleges fáradozásainak emléke lelkét keserűséggel töltötte el, miután tibeti grammatikáját és szókönyvét az ázsiai társaság pártfogása alatt kiadta, újabb erővel fordult a szanszkrit nyelv megtanulásához.

Azon idő alatt, melyben munkái kiadásával foglalkozott, az ázsiai társaságtól felszólítva, egyszersmind e társaságnak 1100 kötetből álló tibeti kézirat-gyűjteményét rendezé a nagy orientalista, s ezen óriási munka, melyet tizennyolcz hó alatt oly pontosan végze el, hogy minden kötet első lapján czímét, foglalatjának rövid kivonatát diákúl följegyzé, új alkalmat ada neki bebizonyítani azon önzetlenséget, mely őt jellemzé. — Princep ajánlatára — ki őt hív barátsággal követve, a mindennapi életben tapasztalatlant minden viszonyok közt segíté — a társaság, míg e munkát bevégzendi, havonként 200 rupiával akará megjutalmazni fáradozásit, melyeket azonban Kőrösi minden szegénysége mellett sem fogadott el, kimondván, mennyire helytelen volna jutalmat elfogadni oly valamiért, mi neki magának annyira kedves, és mihez hogy engedelmet nyerjen, ha tehetné, kész volna önmaga havonként annyit fizetni.

Ekkor érkezett Calcuttába azon segedelempénz is, mely Kőrösi számára az 1830-iki országgyűlés alatt a hazában gyűjtetett. A pénzt magát, átadva Princep barátjának, azon időre tevé el, mikor majd honába visszatérend, hogy rajta ind könyveket s kéziratokat vásárolva, a hazának tudományos kincseket hozzon azon segedelemért, mely szemében csak azáltal nyert becset, mert a hazából jött, s annak jeléül fogadhatá, miként neve nemzeténél nincs elfelejtve.

Kőrösinek nem volt szüksége segedelemre. Az ázsiai társaság épületében lakván, az egyszerű férfiú, — ki

rizszsel s theával élt és szalmazsákon aludt, s nappal csak ritkán hagyva el szobáját, dolgozott, — függetlensége érzetében pótlékot talált a nélkülözésekért, melyeket szenvedett. De mennyivel közönyösebb vala minden anyagi szenvedések iránt, annyival nehezebben tűrt mindent, mi által büszkeségében sértve érezheté magát, — kevésbbé bántva, ha érdemei nem méltányoltatnak, mint ha jótétemények által magát önmaga előtt lealázva gondolá.

Jellemének ezen sajátságát látjuk a következő esetből: Princep, kire a hazájából nyert segedelempénzt bízá, jobbnak találván, ha az kamatozik, félig Kőrösi engedelmével, félig nélküle, barátjának rábízott tőkéjét egy calcuttai bankra bízá, mely rövid idővel ezután a többi indiai bankok nagy részével együtt megbukott; miután pedig ez alkalommal Kőrösi pénze is elveszett, Princep ajánlatára az indiai társaság honfitársunk egész veszteségét kipótolá. Az egész dolog hírlapok útján közöltetett s mindenki által jóváhagyatott. Csak ő maga, ki ezen adomány által magát sértve érzé, nem nyugodhaték meg ez eljárásban, és sokáig tartott, míg barátjának megbocsátá, hogy oly valaminek indítványozója volt, mi által becsületét sértve gondolá.

Tisztelet s méltánylat fogá körül dicső társunkat az angol-ind kormány fővárosában, s mind az ázsiai társaság tudós tagjai, mind a kormány, teljes mértékben elismerék a rendkivűli férfiú érdemeit. Ő maga azonban elkülönözve a társaságtól, csak a tudományoknak élt. Magába zárkózottan, mintha nagy titkot rejtene, melyet senkivel közölni nem akar, idegen az idegenek között, csak ritkán s kevesekkel lépe közelebbi érintkezésbe. Princep holta után talán senki nem volt, ki őt barátjának nevezheté. Lelke előtt mindig távol hazája állott, előtte azon czél, mely után hosszú vándor-

lására kiindult, s melyet elérni éltének végső reménye vala.

Így folytak évek nem szűnő munkásság között, s Kőrösi teljesen birva már a szanszkrit nyelvet, átkutatva az arab, szanszkrit s tibeti irodalmakat, elkészülve érzé magát, s újra útnak indult. Meggyőződése szerint a dzsugur nép, mely Lassától kelet s észak felé Cham tartományban Khina határain lakik, vala az, melyet egész éltén át keresett, s melyben eldődeink ivadékait föltalálandja, s e vélemény, — mely részben nyelvrokonságon s azon meggyőződésen alapult, hogy a hunok, elhagyva hazájokat, Közép-Ázsiától távol kelet felé keresendők — új reményekkel tölté lelkét, s Lassa vala a czél, mely után a már ötvenedik évét túlhaladt férfi ifjúságának egész lelkesedésével zarándokolt. Így ért ő 1841-ben márczius 24-kén Dardzsilingbe, Sikken tartományába, hol az angol ügyviselő, Campbell úr által szivesen fogadtatva, egy ideig, míg a lassai lámától tovább utazásra engedelmet nyerend, tartózkodni akart.

Kőrösi derült vala e napokban. Czéljához közel érezvén magát, reménynyel s bizalommal tekinte a jövőbe, s úgy látszott, mintha elzárkózó kedélye, melylyel czéljait máskor titkolá, megváltozott volna.

Elmondá Campbellnek egész életét, a czélt, mely után útra indult, a nehéz szenvedéseket, melyeken tudományos vizsgálatai közben keresztűl ment, ismereteit, melyeket oly drága áron szerzett, s melyekért most végre elnyerendi jutalmát. Hisz ő czéljához közelgett, miért titkolná tovább terveit, melyeknek létesítésében őt senki többé meg nem előzheti; miért nem vallaná meg, mennyire vágyódik ő is az emberek méltánylása után, — midőn a ponton állt, hol hivatását betöltve, fáradozásaiért dicsőség vár reá? — S ő nem csalódott: a fáradt vándor czéljához ért.

April 6-án Campbell úr Csomát betegen találta. — A Himalaya völgyeiben uralkodó veszélyes láz megragadta honfitársunkat, s az orvosi segedelem, melyet eleinte elfogadni nem akart, elgyöngült testét nem tarthatá fel többé. April 11-én 5 órakor reggel, körülfogva Campbell, Griffin orvos s néhány dardzsilingi angoltól, húnyt el fájdalmatlanúl dicső társunk, s kinek szíve csak honáért dobogott, ki nemzete feldicsőítésének szentelte napjait, annak sírja fölött idegen nyelven egy angol mondá el dicséretét.

De midőn nagy honfitársunk halálára emlékezve szivünk fájdalommal telik el; midőn a gondolat, hogy e hazának egyik leghívebb gyermeke ott hamvad el, hol sírja fölött emléket nem emelhetünk, hová e hon gyermekei nem zarándokolhatnak, hol évekig talán soha egy magyar könnyei sem fogják áztatni nyughelyét: ne felejtsük el azokat, kik társunknak pártolói, barátai valának míg élt; kik ha hazáját nem pótolhaták is kí, legalább enyhíték a vándor szenvedéseit; ne felejtsük azon dicső népet, melynél Kőrösi neve, ha nem is szeretetben, mint nálunk, de tiszteletben fog maradni.

Dicsőn s fenségesen áll a britt Európa népei között. A világ öt része ismeri hatalmát, s lobogója uralkodva lobog a nagy tenger fölött; s mégis nem ez az, mi Albionnak legszebb dicsőségét teszi, mi neve említésénél minden gondolkozót önkénytelen tiszteletre bir. Az állhatatosság, melylyel szellemi czélokért küzd, a diadalok, melyeket az emberiség s tudomány mezején kivívott; a rokonérzet, melyet minden való érdem, — mint Kőrösié, — e népnél talál: ez az, mi nevét nagygyá s dicsővé teszi a világ népei között. — Az angol nemzet az, melynek Isten után a dicsőséget, mely Kőrösi érdemeiből ránk háramol, köszönhetjük. Teheránban Willok, Tibetben Moorcraft, Calcuttában Princep, Dard-

zsilingben Campbell, — mindig s mindenütt angolok valának, kik honfitársunkat tanácscsal s jótettekkel segítették, kik azt, mit e haza dicső gyermekeért nem tehetett, vagy tenni elmulasztа, kipótolták; s habár a tibeti grammatika és szókönyv által Kőrösi lerótta tartozását, s pirulás nélkül fogadhatá el az idegenek jótéteményeit: csak kötelességet teljesítek, midőn társaságunk, midőn Kőrösi minden tisztelői, midőn egész hazám nevében nyilván köszönetet mondok e föld legdicsőbb népének azon pártolás- és segedelemért, melyet honfitársunk az angol nemzet egyes polgárainál és kormányánál talált.

S most sírjától tekintsünk vissza még egyszer Kőrösi életére. Midőn ő félig gyermek-korában élte czélját megválasztá: ki hitte volna akkor, hogy a határozat, melynek nagyszerűségétől csak a tapasztalatlan ifjúkor nem ijedne vissza, soha megváltozni nem fog? Gyermek merész álmai, gondolák azok, kiknek az ifjú föltételét, nagyszerűsége miatt piruló arczczal elbeszélé; — ha majd az élet tapasztalásai megismertetik vele a világot s öngyengeségét: szemei előtt e fönséges álom önként el fog oszlani. — S nem volt-e igazságuk? Miként a felkelő nap a táj legmagasabb csúcsaira veti első sugarait: úgy ifjú képzetünk előtt létünk legemeltebb magaslatai tűnnek föl először, s valamint ritka, ki Kőrösi akkori korában elérhetlen czélokat nem tűzött volna ki magának, úgy nincs, a mit a tizennyolcz éves ifjú föltételeiben bámulhatnánk; egy gyermek merész álma vala az, mi akkor lelkét tölté. De midőn látjuk, hogy a gyermekálom nem oszlik el, hogy a férfi a gyermek ábrándjáról le nem mond, hanem egyenként legyőzve az akadályokat, szembeszállva minden veszélylyel, küzd, míg czélját eléri, vagy a tusában elvész: nem telik-e lelkünk bámulással; nem érezzük-e, hogy azon hatal-

masok egyike előtt állunk, kiknek nem a világ, hanem önszivök jelöli ki irányukat; kiknek a siker, melyet szerencse ad, s a diadal fénye nem szükséges, hogy ragyogjanak? — Nem kell-e megvallanunk, hogy Kőrösi azon kevesek közé tartozik, kiknél, mint a zászlón czímere és színei csak akkor látszanak meg egészen, ha redőit ellenkező szél szétbontá, úgy a nem kedvező szerencse csak lelköknek rejtett szépségét tünteti fel; s ha van, ki honáért többet tett, nincs senki, ki a férfias kitartásnak dicsőbb példájaként állana előttünk.

S vajon nem tévedés volt-e az, melyet Kőrösi egész életén át követett, így gondolkoztak talán sokan, midőn Kőrösi távozásának híre a hazában elterjedt; nem kell-e fájlalnunk, így elmélkednek talán sokan maiglan is, hogy ennyi tehetség, ennyi lelkesülés egy elérhetlen, sőt elérve is oly csekély hasznú czélra fordíttatott? Nincs-e a magyarnak elég tennivalója hazájában, a tudomány s művészet még elhagyott mezején, a közélet, polgárosodás nehéz, de dicső ösvényein? S ha Kőrösi óriási honszeretetével ide fordul, ha a legyőzhetlen akarattal, melyet viszontagságok csapásai, mint a vasat, csak keményebbé aczéloztak, e termékenyebb térek egyikén működik: magának mennyivel több dicsőséget, a hazának mennyivel több hasznot szerezhetett volna fáradozásaival! S talán nem csalódnak, kik így okoskodnak. Ki dicséret után vágyódik, az a mindennapiság járt ösvényéről ne térjen el. Maradjon ott a poros úton, hol vele ezerek haladnak, s ha a czélhoz, mely felé mindannyian fáradnak, előbb közelíthet, az utána lihegő csoport bámulni fogja a hatalmas járót, ki által megelőztetett, de kit legalább követhet. — Az ember isteneiben is csak önképe mását imádja, s esztelennek vagy szörnyetegnek hirdeti azt, kivel magát összehasonlítania nem lehet. — Kinek haszon kell, ki élvezni

vagy legalább látni akarja a gyümölcsöket, melyeknek magvait elhinté: szűkebb körökre szorítsa vágyait. Munkásságának teljes sikerét csak az várhatja, ki azt kis czélokra irányozá. Az út, melyen Kőrösi haladt, nem az, mely népszerűséghez, haszonhoz vagy élvezethez vezet. — De vajon csak a pillanatnyi méltánylat, csak a haszon, melyet forinton- s garasonként számolhatunk ki, mérlege tetteinknek? Ha úgy, akkor Leonidás dicső halála balgaság, akkor mindazok, kik nagy igazságokért koruktól nem méltányolva, sőt a tömeg gúnyja közt vérzettek el, — hasztalanúl ontották véröket. Amaz az ellent nem tartóztathatá vissza hazájától, s látszólag hasznosabban cselekszik vala, ha bajnoktársait a hon más csatáinak tartja föl; ezek koruk eszméit vagy tévedésit védve, azon lelki erővel, mely nekik csak üldözést szerzett, tapsot s dicsőséget arathattak volna; s mégis, ki kétkedik érdemeikben? ki merné mondani, hogy ők nem jól cselekedtek?

Valamint a hegyi patak, mely sikláról siklára omolva magas vízesésekben a völgybe száll, sebes árjaival a hajót, mely rábizatik, széttöri, s rohanásának óriási erejével malmokat nem hajt, nem hasztalanúl zuhant le magas helyéről, mert hatalmas szavával a teremtő nagyságát hirdeti: úgy vannak emberek, kiknek csak az hivatásuk, hogy midőn nehéz pályájokon átfutnak, emberi természetünk egész nagyságát tüntessék föl. S nekik szép feladás jutott. Az emberi nemnek nem csak nagy tettekre, — melyeknek következéseit mindenki észreveszi, — hanem nagyszerű példákra is szüksége van, hogy a serdülő ivadék, maga előtt látva a férfiút, kinek követésére magát gyöngének érzi, fölfelé tekinteni, nemes czélokért lelkesedni, nekik áldozni tanuljon; s kinél ezt tehetjük, annak napjai nem hasztalan folytak el.

És vajon nem ilyen-e Kőrösi is? Példája azon állha-

tatos kitartásnak, melyet csak a halál szakaszthat félbe, de melynek irányát földi erő nem változtathatja meg, — példája, hogy nincs nehézség, melyet erős akarat legyőzni képes ne volna; példája mindenekelőtt azon lángoló honszeretetnek, mely minden valóban nagy s nemes tetteknek legtisztább forrása.

Igen, Kőrösi szerette hazáját, lángolóan, mint kevesen, önzés nélkül, mint talán senki e világon. Oly korban születve, s oly viszonyok közt, hol az ifjú nagy cselekvésre tért nem látott maga előtt, midőn körültekintett, s népét halálhoz hasonló álomban látá: az erős ifjú lélek, tettek s áldozatok után vágyódva, elfordult a jelentől, s népe múltjában kereste lelkesülése tárgyait. Honszeretet vala az, mi szivét földobogtatá. — Az erős magyar faj, mely Ázsia közepéből egy ezred előtt küzködve e földre jött, s erős karjával egy nagy hazát szerze gyermekeinek, nem veszhetett el egészen. — Elgyengülve itt a hosszú küzdelmek után, tespedve béke közt, elfajulva annyira, hogy már nemzetiségét felejtni kezdi, ki tudja, talán a törzs, melynek vésztől elkapott magvaiból egy ezredév alatt itt csak cserje nőtt, ott Ázsia földjén megtartá előbbi erejét, s szebben fejlődött régi hazájában, mint itt az idegen égalj alatt. — Az ifjú lelkét nem ismert érzelem tölté e gondolatoknál, honvágyhoz hasonló, s mégis olyan, mely őt hazájában nyugodni nem engedé, mely őt messze, ismeretlen országok felé vonzotta. És midőn a szegény székely diák, lelkének sugallatát követve, végre elhatározá magát; midőn ő, a magányos, vagyontalan, senki által nem segített ifjú, csak félig birva még azon előkészületeket is, melyek nehéz feladatának sikeres bevégzésére megkivántattak, fölköté úti saruit, hogy a világ más részében eldődeinknek egy ezred év előtt elhagyott lakhelyét fölkeresse, hogy honnmaradt testvéreinknek köszöntést hozzon egy ezred

előtt kivándorolt véreitől, kik messze nyugoton nagyszámú, ha nem is nagy nemzetté nőttek; — hogy ha netalán szenvedés a magyar rendeltetése mindenütt, s eldődeink ivadékát is más népek által elnyomva, szerencse s dicsőség nélkül találná, a régi magyar törzsnek ágait elhozza magával, vagy letelepedjék ott s a míveltség, jólét s vallás apostola legyen köztök: nem a legnagyobb, a legtisztább honszeretet vala-e az, mi őt erre lelkesíté? S mi volt az, mi őt annyi sorhegyeken, vizeken, tengereken s míveletlen nemzetek országain átvezette, mi Kámán és Zsimkaz kolostorokban, hol annyi évekig a világtól elkülönözve élt, lelkét föntartá, mi az ötven éves férfiút arra birá, hogy Calcuttát elhagyva, útnak induljon, ismét az egy, soha szem elől nem vesztett czél felé; mi adott erőt a férfiúnak, kérdem, ha nem honszeretete? Tán dicsőség utáni vágy? — Igen, Kőrösi vágyott a dicsőség után. Érezve, hogy éltét egy nagy czélnak szenteli, tudva, mennyit szenvedett ennek eléréseért: a tisztelet, melyben neve az indiai tudósok közt állt, az érdek, melyet személye honában gerjeszte, jól esett neki nehéz fáradalmai közt. Nem áll senki oly magasan vagy oly alant, hogy magát embertársaitól egészen függetlennek nevezhetné. Az erénynek kiváltsága, hogy mást nem kiván, mint mit tőle megtagadni nem lehet: tiszteletet; s dicső társunk nem volt közönyös az emberek méltánylata iránt. De vajon a dicsvágy maga, mely oly tetteknél, melyekre pillanatnyi elhatározás szükséges, csodákat mivel, adhat-e erőt ennyi kitűrésre; a hiúság birhat-e valakit arra, hogy lemondva a közelebb fekvő dicsőségről, oly czél után fáradjon, melynek kivívása oly valószínűtlen? A dicsőség utáni vágy, maga azon ellenállhatlan szenvedély, melyet a tudomány egyesekben ébreszthet, ezeknek magyarázatára elégtelen. Ennyi erőt csak szeretet ád, ennyi áldozatra csak szeretet

képes a világon, s ha azon érzeményt, melylyel hona iránt viseltetett, elveszszük, Kőrösi élete rejtély fog maradni előttünk; s ez az, mi emlékét örökké kedvessé teendi e hazában, mi által látszólag haszon nélkül lefolyt létére szivünk nagy reményekkel telik el; mert eszünkbe jut, hogy a hazának, melyet ekkép szeretni, a nemzetiségnek, melyért ennyit áldozni lehet, ha nagy múltja nem, legalább jövője van.

S e gondolat emelje lelkünket dicső társunk emlékénél!

A múlt homályban fekszik előttünk, s nem adatott talán senkinek fölemelni a fátyolt, mely nemzetünk eredetét takarja. Ki tudja? — Kőrösi talán elérte czélját. — Hazája dicső eldődeinknek, a hely, hol mindaz, mi fajunkból Ázsiában megmaradt, együtt van; a szent föld, mely után egész éltén át sóvárgott: ott terjedt el talán a vándor szemei előtt. — Egy völgy a nagy Himalaya áthághatlan havasaitól körűlfogva, mélynek földje egy ezred óta nem mívelve emberi kezektől, szabadságának egész erejével hajtja növényeit; hol csak a sas, ha sziklán rakott fészkét körűllebegi, csak egy távol vízesésnek vagy a nyári vésznek szava szakítják félbe a nagyszerű csendet: talán ez bölcsője nemzetünknek; — vagy Ázsia véghetlen pusztáinak egyikén, hol most a karaván szomorúan folytatja útját, hol az embereknek nyoma eltűnt s csak itt-ott egy halom, — mely után a vándor útját irányozza, s melyet a karaván vezetője sírhalomnak mond, — emlékeztet a természet urára: talán ott fekszik régi hazája nemzetünknek. De midőn Kőrösi e tájakon áthaladt, s leülve a sziklák egyikére, melyek az eltűnt nép által hőseinek emlékül emeltettek, szivét gyorsabban érzé dobogni; midőn a zöld kún-halmok egyikére felmenve, a körülte terjedő nagy pusztaságnak közepette egy magyarázhatatlan érzés

őt nemzetére, az elhagyott s az elérhetetlen hazára emlékezteté és szemei könnybe lábadtak: ő nem sejdíté, hogy lábai eldődeinek szent porát tapossák, hogy a czél, mely után szive oly hatalmason vágyott, e néhány sírhalom! S az útas újra fölköté saruit, újra elindult éltének nagy czélja felé, melynek elérését talán csak azért tagadta meg végzete, hogy példáján eszünkbe jusson, miként munkásságunk tere nem a múltban, hanem a jövőben fekszik; miként nem eldődeink nagy neve, nem vérünk nemessége, hanem tettek emelhetik a magyart azon nagy népek sorába, melyeknek neve e földet dicsőséggel tölti el.

Népünk eredete örök homályban fekszik előttünk. Nemzetünk múltjából ismerjük az egyes nagy erények példáit, s azon szenvedéseket, melyeknek sebhelyeit hordani dicső, — de nem ismerünk oly tetteket, melyekre hivatkozva mondhatnók, hogy fajunk nagy hivatást töltött be. — Tekintsünk körűl e hazában! és vajon, ha sorsunk úgy akarná, hogy, mint eldődeink régi lakhelyeikről, úgy mi is e földről hatalmas ellenek által elűzetve, más éghajlat alatt keresnénk hazát, s egy ezred után unokáink egyike, mint Kőrösi, eldődeinek lakhelyét keresve, jönne vissza Magyarországra: föl fogná-e találni nyomdokainkat? E hazának terjedt határain hol van a nagy nemzeti emlék, mely még romjaiban is méltóan föntartaná nevünket? Hol az eszme, melylyel az emberi nem eszmekincsét mi gazdagítottuk? Melyik a nagy, felejthetlen eredmény, melyet küzködve mi vívtunk ki? — Annyi századot töltöttünk e földön, s utódunk áthaladva határain, csak egy nagy pusztaságot, vagy más népek teremtéseit fogná találni utánunk!

A múlt szomorúan, fény nélkül fekszik mögöttünk; fordúljunk azért kettős lelkesedéssel a jövő felé, s

lelkünknek adjon erőt azon meggyőződés, hogy a magyar dicsőségének korát túl nem élte még! Szép nagy ősök emlékeire visszatekinteni; szép oly fajból származni, melynek neve a világot dicsőséggel tölté el; de nagy tettekben meghaladni eldődeit, nemesíteni azok emlékét, kiktől származánk: ez szebb, dicsőbb hivatás; s mi nem panaszolkodhatunk, hogy nemzedékünknek nem ez a feladás jutott.

De midőn lelkünk nemzetünknek dicsőbb jövője után sóvárog, midőn forró imával fordulunk Istenünkhöz, hogy végre, annyi szenvedés után, megadja népünknek azt, mit oly régen várunk: ne feledjük el soha, hogy a hon szebb jövője csak nagy tettek jutalma lehet; hogy nagy czélok elérésére nemcsak lelkesedés, de kitartás s állhatatosság kell, — kitartás, milyennek példáját Kőrösi életében látjuk, s mely őt, ha azon czélhoz nem is, mely után kiindúlt, s mely talán elérhetetlen vala, de legalább azok sorába vezette, kiknek a jövő megadja koszorúit.

Messze tőlünk, a világ egy más részében, ott, hol a Himalaya emeli hótakart bérczeit, pihen most a zarándok, hosszú vándorlása után. — A szív, mely oly erősen dobogott honáért, idegen földben hamvad el, s maga a fű, mely pora fölött nő, idegen formájú; de Kőrösi emléke itt él közöttünk, s míg lesz szív e határok közt, mely hazája nevénél feldobog, míg a magyar nemzetiségéért lelkesülni tud: dicső emléke fenn fog maradni közöttünk. Adja az ég, hogy életének példája állhatatosságra s férfiúi kitartásra serkentse e hon gyermekeit; hogy neve, mely nemzetünk emlékkönyvének egyik legszebb lapján áll, mennél többeket intsen arra, hogy a jövő kor csak ahhoz hű s állandó tiszteletében, ki híven s állandóan meg tudott maradni azon ösvényen, melyet munkásságának választott.

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF.

Mély fájdalommal lépek e helyre. — A férfiú, kiről szólani fogok, s kiben társaságunk egyik legszeretetreméltóbb tagjától s a haza azon férfiak egyikétől fosztatott meg, kik nemzetiségünkért legtöbbet s legállandóbban fáradtak, azok közé tartozott, kik, midőn az irodalom mezejére léptem, erőmet tanácsaikkal pótolák, s első gyenge kisérleteim után elcsüggedni nem engedének. Vesztettem benne, ha a nagyérdemű irányában e szóval élni szabad, egy barátot, s kétszeresen érzem föladatom nehézségét, midőn most e férfiú érdemeinek méltánylata kivántatik tőlem, kinek nevénél inkább könnyeket, mint szavakat találhatok.

De ne féljenek azért tisztelt hallgatóim, hogy érzelmeim által elragadva, a kép, melyet társunkról adandok, csak személyes tiszteletemnek lészen emléke. Nem hogy elhunyt társaink általunk magasztaltassanak, hanem hogy emlékök körünkben megujíttassék, ez czélja emlékbeszédeinknek. S Dessewffy József nem tartozik azok közé, kiket magas alapra szükséges állítanunk, hogy tiszteltessenek. Nála, minél közelebb marad hozzánk, minél inkább láthatjuk egyes vonásait: annál inkább érezzük veszteségünket, s csak igazság az, melylyel neki, s minden jobb férfiúnak, tartozunk. Boldog,

kinek sírja fölött e kötelesség teljesítése a barátnak is oly könnyűvé válik, mint ez esetben.

De mielőtt életének rövid leirásába ereszkedem, legyen szabad egy tekintetet vetnem azon korra, melyben elhunyt társunk az életbe lépett, s mely egész munkásságának irányát elhatározá. Az utókor, mint mondják, igazságos; de csak akkor, ha valamint a múltnak küzdelmein kivűl áll, úgy eltűnt időknek férfiairól itélve, magát a pillanat eszméi és szenvedélyei által elragadtatni nem engedi, és nem feledi el, hogy csak azok érdemlik az utódok tiszteletét leginkább, kik saját korukban leginkább megfeleltek hivatásuknak. Úgy is, ha van kor, melyre visszatekinteni hazánkban vigasztaló, ez azon időszak. mely századunknak Dessewffyt s csaknem mindazon férfiakat szülte, kikre méltó büszkeséggel tekinthetünk.

Ki nem ismeri a XVIII. század roppant hatását? E század, mely utolsó tizedéig a tett mezején nagy férfiakban oly szegény, s ha az eszmék világát tekintjük, oly gazdag vala; mely a múlt mohos maradványait az állam külformáiban féltékenyen megőrizve, e formákon kivűl nem tisztelt semmi egyebet; melynek kezdetén XIV. Lajossal, végén a franczia forradalommal találkozunk: e század nagy s elhatározó befolyást gyakorolt hazánkra is. Csakhogy e befolyás nálunk Európa más országaitól egészen különböző vala. A nemzetiségnek érzete, mely a XVIII. században Európa más népeinél az állam fogalma által háttérbe szoríttatott, nálunk ekkor még nem vesztett élénkségéből. Ennek okát hazánk sajátságos helyzetében találjuk.

Az alkotmányos formák, melyek még a XVIII. század előtt csaknem minden nyugot-európai országban eltöröltettek, nálunk föntartották magokat, s habár a nemesség szűk körére szorítva, legalább azt eszközölték,

hogy e hazában senki XIV. Lajossal elbizottan nem mondhatá »az állam én vagyok«; s a vallás — mely, mint minden eszme, csak addig erős, míg felsőbbségéért küzd, s mely azért, mióta a westphaliai békekötéssel a reformatió nagy műve bevégeztetett, más népek állami életére befolyást többé nem gyakorolt, — hazánkban még mindég mint az alkotmányos élet egyik fő tényezője jelenik meg. Nálunk, hol több vallásfelekezetek között egy sem oly erős, hogy másokat elnyomhasson, és egy sem oly gyönge, hogy tökéletes egyenlőséget ne követeljen, a vallási surlódások, melyek ily viszonyok között elkerülhetetlenek, fentarták a vallásos érzelmet, s a kor felvilágosodása csak azon gyűlöletet szüntetheté meg, melylyel a felekezetek egykor egymás ellen küzködtek; s ha ezekhez hozzá veszszük, hogy a különbség, mely míveltségre nézve minden nép felsőbb s alsó osztályai között létezik, hazánkban, melynek felső osztályai a külföldről vevék nevelésöket, még nagyobb vala, mint más országokban, s hogy az úgynevezett harmadik rend, mely máshol míveltségben a felsőbb, jogállapotában az alsóbb néposztálylyal hasonló helyzetben állt, nálunk hiányzott: nem fogja senki bámulni, hogy a XVIII. század mozgalmai, irányai hazánkban egészen más irányban hatottak, s a szabadság és egyenlőség eszméje helyett csak az ősi alkotmány s nemzetiség iránti buzgalmat, a vallási közönyösség helyett, mely az egész civilisált világban általánossá vált, csak a vallások egyenjogúsága utáni törekvést idézték elő; míg azon eszmék, melyek Francziaországot alapjában megrendíték, nálunk csak a míveltebb osztályoknak egy kis része által, mint egy távol jövőnek eszményei, karoltattak fel.

Ezen okok magyarázzák hazánknak különös helyzetét a XVIII. század vége felé; de mi a század utolsó [illegible]

ben hazai mozgalmainkat előidézte, s azoknak jellemét elhatározá, az József császár eljárásában kereshető. Az általános újítási vágy, mely a század közepe felé, Portugáltól Dániáig, Európa csaknem minden országait megragadá, s fejedelmek s államférfiak által az absolutismus érdekében használtatott fel, nem hagyhatá érintetlenűl Józsefet, a jóakaratú osztrák fejedelmet sem; s ha akkor, midőn más kormányok elfeledve, hogy azt, minek semmi határai nincsenek, védelmezni nem lehet, saját korlátlanságuk érdekében a nemesi s egyházi rend kiváltságai ellen felléptek, ő is azon egyetlen alkotmány megsemmisítését tűzte ki czéljául, melyet birodalmában talált, s oly korban, midőn a nemzetiségek a fejedelmek s philosophok által egyaránt ostromoltattak, azon nemzetiségnek, mely hazánkat többi tartományaitól elkülönzé, hadat izent: az igazságos jövő ebben csak a császár helyzetének természetes következményeit láthatja. — — — — Nemzetiségünk rég nem mutatta életének jeleit. A magyar nyelv a nép körébe vonulva, magyarok által minden országos dolgok vitelére alkalmatlannak nyilváníttatott; ő, az idegen, miként tisztelhetné azt? Az alkotmány csak néhány százezernek kiváltsága vala, miért ragaszkodnék ő ahhoz, mi nemes czéljának, a mint gondolá, útjában állt, s a nemzetnek úgy is csak a szabadság nevét tartotta föl? — De, hála a Mindenhatónak! ő csalódott, midőn nemzetiségünket halottnak gondolá; csalódott, midőn azt hivé, hogy ott, hol századokig alkotmányos élet létezett, s a szabadság neve a nép szájában forog, az alkotmány változása a korlátlan hatalom érdekében történhetik, s hosszú törekvései nagy, de egészen ellenkező eredményeket idéztek elő, mint melyeket czélzottak.

A diák nyelv ledöntött uralma fölött föltámadt a magyar, s az egyenlőség tanai, melyek a trónról hirdet-

tettek, visszhangra találtak millió kebelben; de az egyenlőség utáni vágygyal a szabadság emléke emelkedett és a nép nem látta át, hogy az új-kor eszméi, melyeknek létesítését a császár megkisérté, kevésbbé üdvösek, ha azoknak letesítését maga a nemzet tűzi ki magának feladásul. Valamint a szándék nemes, valamint a tettek merészek valának, melyekkel a császár a magyar alkotmány s nemzetiség ellen föllépett: úgy nemes vala az ellenszenv, férfias az elhatározás, melylyel a nemzet tulajdona mellett föllépett, s midőn a császár sírjába szállt, a nemzet, melyet szunnyadva talált, ébren állt sajátjának védelmére.

Ily viszonyok közt foglalá el II. Leopold a magyar királyi széket, ily viszonyok alatt nyílt meg az 1790-ik országgyűlés, s a nemzet soha szebb reményekkel nem nézett a jövőbe. A királyi széken a századnak egyik legkitünőbb s bizonyára legmíveltebb fejedelme, a hazában oly nép, mely büszkén emlékezve egykori nagyságára, a szabadság becsét most annyival inkább érezé, mert alkotmánya megtámadtatott, — s mely között a haladásnak czélját tisztán talán kevesen látták át, de melynek soraiban alig találkozott, ki a haladásnak szükségét ne érezte, s kinek keble nemes lelkesedésben ne emelkedett volna. E fontos, hazánknak annyit igérő pillanatban lépett Dessewffy József a közéletbe. Hosszasabb valék, mint némelyek talán szükségesnek tarták; de oly férfiú életét, ki egész munkásságát hazájának szentelé, hazája kifejlődésének történetétől elválasztani nem lehet; s valamint aggkoráig minden, mi e hazában történt, Dessewffy fogékony lelkére hatást gyakorolt: úgy kérdésen kivűl az 1790-iki időszak vala az, mi egész életének irányát elhatározta.

Egy régi családnak ivadéka, oly házban nevelve, hol nyolcz éves koráig idegen nyelv nem hangzott ajkairól,

később Kopy által azon classikus tanulmányokra oktatva, melyek még agg napjaiban élte fő gyönyöreit képezék, s melyek által a gyermek nemes hajlamai jókor vezettettek a polgári erények tiszteletéhez, Dessewffy, a tizenkilencz éves ifjú, miként maradhatott volna érintetlenül a nagy mozgalomtól, mely között az életbe lépett? Mi, kik őt élete későbbi korában láttuk, kik a meleg részvétnek, melylyel az agg e haza kifejlődését vég napjáig követte, annyiszor örültünk; kik ismertük benne azon optimismust, melynek forrása a szív, s melyet ősz hajakkal megtartani csak a legnemesebb természeteknek adatott: nem képzelhetjük-e a lelkesedést, mely e költői keblet akkor megragadta, midőn körülötte e hazában minden szív erősebben dobogott, minden kebelben nemes lelkesedés szólalt föl; midőn az, miről az ifjú álmodott, egy egész nép reménye vala, s miről mint férfiú, életének minden tapasztalásaival, alig birt kételkedni? Ő, ki már gyermekéveiben családi emlékei között a hon eltűnt dicsőségéről álmodozott, ki, mint 1827-ben irt rövid életrajzából látjuk, még iskolaévei alatt észrevevé a különbséget, mely azon elvek, melyeket tanul, s azok között, melyeket honában alkalmazva lát, létezik, s ki most csak a nemzetiség iránti buzgalmat, csak az emberi jogok hirdetését hallá maga körűl, miként ne merült volna egész lelkével a mozgalomba, mely akkor a hazai életnek minden ágait megragadta, s őt azzal a kilátással kecsegteté, hogy a nagy feladásban néki is dicső napszám jutott?

Az alkotmányos élet, a nemzeti nyelv, az irodalom, maga nemzeti öltözetünk — nem volt semmi, miben a magyar magát az utolsó kormány által megtámadva ne látta volna, s minek oltalmánál most nemes lelkesedésre nem gerjedhetett; nem volt mező, melyen magát a hazafiúi cselekvésre felhíva ne érezte, melyen oly ifjú,

mint Dessewffy akkor, szép feladását ne találta volna fáradozásainak.

De ezen általános lelkesedés időszaka nem tarthatott sokáig, s kik e nagy mozgalmat nyugodtabban tekinték, jókor sejdíteni kezdék: hogy még hosszú küzdésre, sok zajtalan munkára lesz szükség, mielőtt hazánk az akkor oly közelnek látszott czélt elérheti.

Míg hazánkra József absolutismusa nehezedett, s a nemzet szabadsága tűzetett ki zászlóul, addig azok, kik alkotmányos kiváltságaik s nemzetiségök sértését fájlalák, és azok, kik az új-kor eszméiért lángoltak, e zászló körül csoportozva egy összetartó pártnak látszottak. De a párt, mely közös megtámadás ellen alakult, mihelyt ez megszűnt, nem járhatott többé egy ösvényen; s a közös jelszó nem takarhatá el az óriási véleménykülönbségeket.

Ily viszonyok közt az 1790-iki időszak az alkotmányos élet terén nem szülhetett nagy eredményeket. Néhány törvény, melyben minden párt, föntartva elveit, a kérdéseket inkább elhalasztá, mint eldönté, néhány országos választmány munkálatai, — ez minden, mit az oly lelkesedéssel föllépett korszakból megtartánk. A hazai nyelv kevesektől ismerve, ismét elhagyatott, az irodalom iránti buzgóság megszűnt, a magyar ruha ismét letétetett, s a lelkesedés után látszólag csak azon lankadtság maradt vissza, mely nagy felgerjedésre mindég következik. S Dessewffy először életében érzé a csalódás keserűségét, mely nélkül senki, ki politikai pályára lépett, sírjába nem szállt még.

E szomorú napokban hány nem mondott le büszke reményeiről? Hány nem csüggedett el hazája jövője fölött? Ily viszonyok között csak erős szeretet tarthatja fönn hitünket, s az kevésnek adatott.

De voltak ilyenek e hazában akkor is, kik hir-

nem akarák, hogy az, miért keblök oly melegen érez, a haza, csak egy nagy halott; s kik látva az érzéketlenséget, melybe a nemzet rövid felgerjedése után ismét sülyedett, azért nem kevésbbé bátran hirdeték, hogy csak alszik, s kortársaik kaczagása közt feltámadásáról szóltak. S ha e haza valaha eléri a czélt, mely után annyi kebel sóvárog: valóban azokat illeti a dicsőség, kik, mint Dessewffy, elég erősek valának föntartani hitöket a kétkedők között; s kiknek reménye, midőn azt mások elveszték, csak azon föltétellé változott át, hogy mit a sors kedvező hatalmától várniok nem lehetett, azt önerejökkel küzdjék ki; a dicsőség azoké, kik nem estek kétségbe hazájok fölött.

A kilátások, melyekből hazánknak politikai ujjászületését józanon várni lehete, az 1790-iki országgyűlés után megváltoztak. Az egyenlőség eszméje, mely e hazában a nép míveltebb osztályainál tovább akkor még nem terjedt, mióta a franczia forradalom e fellengző tanait oly szörnyen valósítá, elveszté pártolóit; és azok is, kik alkotmányunk hibáit átlátva, javítása után sóvárogtak, elismerék, hogy mielőtt politikai ujjászületésünk lehetséges, főkép nemzetiségünkre nézve még erősbülnünk kell, s így a hazai nyelv mívelése lőn a czél, melyet a kevés, de buzgó polgárok, kik bizalmukat a haza jövőjében nem vesztették el, maguknak a jelenben kitűztek; a hazai irodalom lett azon kör, melyre egész munkásságukat fordíták.

E térre a politikai vélemények különbsége nem terjedett ki, e pályán a fordulat, melyet a franczia forradalom későbben vett, senkit nem ijeszthetett vissza; itt mindazok, kik nemzetiségök nyomorult állását érzeni képesek voltak, együtt járhattak; s ha nemzetiségünk jelenleg szilárdabban áll, azon férfiak kitartásának köszönhetjük azt, kik taps és méltánylat nélkül, majdnem

észrevétlenűl, egy új nyelvet teremtének nemzetünk új életének.

Ezen férfiak egyike Dessewffy József. A tudományos míveltség, melyet Kopy nevelésének köszönt, — az élvezet, melyet még gyermekkorában a régiek nagy műveiben talált, jókor érezteték vele irói hivatását, s midőn az 1790-iki lelkesültség elhallgatott, ő, kinek nemes lelke e hon jövőjén kétkedni nem tudott, honi irodalmunkat jelölé ki azon pályául, melyen haladni fog, s melyen Ciceronak a vénségről írt könyvei lefordítása által első kisérleteit tevé.

És nem is a rideg politikai pálya vala az, mire Isten e férfiút teremté. Tanultabb s mélyebb belátású, semhogy itéleteiben egyoldalú lehetne, igazságosabb, semhogy az érdemet, mely ellene harczban áll, el ne ismerné, lelkesedve mindenért, mit szépnek s nemesnek ismert, ragaszkodva a múlthoz nagyszerű emlékeiért, vágyódva a jövő után, melytől eszményeinek létesítését várta a költő, ki mindent magasabb szempontból tekintve, felfogta, hogy az, mi ellenét tettre buzdítja, talán nemes indulat vala s azért könnyen megbocsátott: miként szolgálhatott volna politikai pártok vezetője- vagy eszközeként? Gyöngédebb, semhogy akaratát minden eszközzel kivinni tudja, és szilárdabb, férfiasabb, semhogy meggyőződését pártjának alája rendelje; nem eléggé hiú, hogy érzelmeit dicsvágyának feláldozza, s büszkébb, semhogy önbecsülését mások magasztalásáért fölcserélné: ő a poros arenára, melyen nemzetek sorsa fölött küzdenek, nem való volt. A tulajdonokból, mik a politikai életben embert nagygyá tesznek, Dessewffy csak a szeretetet birá, mely honának mindent feláldoz; a gyűlölet hatalma hiányzott e kebelben, s neki jobb vala a tudományok s művészet csöndes körébe vonulni.

Ez azon kör, hol a gyöngeségig nyájas s fogé-

4*

férfiú ifjúságától fogva élte végnapjaig tántoríthatlan szilárdsággal működött, — s melyen, ha neve valaha elfelejtetnék is, legalább munkásságának hatása nyelvünkkel együtt fönn fogja magát tartani, nem azon hatás által, melyet egyes művei, hanem azon befolyás miatt, melyet összes tevékenysége előidézett. Vannak korszakok, melyeknek nehézségei ellen a legnagyobb tehetség hasztalanúl küzködik, s ilyen vala az, melyben Dessewffy az irodalmi pályára lépett. Oly kortól, midőn a költőnek, hogy érzelmeit kimondhassa, még szavakat kelle teremtenie, — melyben egy általános, mindenkit egyenlőn megragadó érzelem vagy eszme, mely a költőt dalra lelkesítheté, nem létezik, s az, ki mégis lanthoz nyúlt, nem talál sziveket, melyek dalára földobogjanak: oly kortól, minő az vala, melyben Dessewffy föllépett, nem várhatunk irodalmi remekeket. — Nyelvünk ujjáteremtése, lerakása azon alapoknak, melyeken idővel nemzeti irodalmunk felépülhessen: ez azon nehéz feladat, mely e kor férfiainak jutott; s ki irodalmunk történetét ismeri, nem fogja tagadni, hogy a nemes izlés, mely Dessewffy minden műveit jellemzi, irodalmunkra oly hatást gyakorol, melynél nagyobbat Kazinczynk munkásságán kívűl hazai iróink között talán senkinek sem köszönhetünk.

Mint akkor a jelesebb ifjaknak nagyobb része, úgy ő is közhivatalba lépett. Midőn azonban Fiuméból, hol a kormányszéknél alkalmaztatott, a magyar kanczelláriához való áttételéért folyamodott, s ezen kivánata nem teljesíttetett: fájdalom nélkül tette le rövid idő után hivatalát, melyet nem nagyravágyásból keresett, s mely előtte becsét elvesztette, mert, mint rövid életrajzában mondja, »hamar átlátá, mennyiszer öli meg közigazgatásunknál a forma a dolgok lényegét, mennyiszer kerestetik több fontosság az irományok terhében, mint

a dolgok végrehajtásában, — és azon évek, melyeket ezután munkás nyugalomban testvére falusi lakában töltött, saját állítása szerint, a legboldogabb valának, melyek neki életében jutottak.

De ha senki nincs, ki a családi kör boldogságát s azon élvezeteket, melyeket a tudományok körében találunk, nálánál inkább ismeré: ő nem tartozott azok közé, kik visszavonulva önzésük szűk körébe, részvét nélkül tekintik a világot, megelégedett nyugalommal nézhetik tűzhelyökről mások szenvedéseit, csak a vész az ő körüket ne dúlja fel. Szive nem vala ily önzésre alkotva, s midőn 1795-ben a hazát ellenség fenyegetvén, nemesi fölkelés rendeltetett, az ifjú tudóst Szabolcs nemes seregének választott vezérei között látjuk, készen elődei példáját követni, kikből a mohácsi vésznapon huszonhat, Mária Terézia alatt csak egy háborúban tizenkilencz vérzett el a haza zászlói alatt. A nemsokára bekövetkezett béke nem engedé, hogy társunk e mezőn babérokat arasson, s így miután családja s barátai kérésére újra közhivatalra ajánlkozván, szolgálata nem kivántatott, ismét falusi magányában látjuk őt, melynek csöndes örömeit apjától rámaradt házi gondok zavarták ugyan, de a nélkül, hogy irodalmi munkásságát akadályoztatták volna.

A kit azonban egykor gond nélkül élvezett örömei vissza nem tartóztattak attól, hogy a haza első szavára fegyvert ragadjon, azt házi gondjai s a feladat, melyet magának kitűzött, hogy ősi vagyonát helyreállítja, szintén nem tarthaták vissza a mezőtől, melyen hazája szolgálatát kivánta; s 1802-től fogva 1830-ig azon kevesek közt találjuk őt, kik a törvényhozás és a megye körében nemzetünk jogai s hazánk függetlensége mellett küzdöttek, s kiknek az ősökről ránk maradt szabadság s nemzetiségünk fentartását köszönhetjük.

Házi boldogsága, melyet 1806 óta páratlan jellemű nejének karjai között élvezett, csak nevelé hazafiúi buzgóságát, s négy gyermekének látása csak egy mindig megújult intés vala, hogy nekik dús vagyon helyett egy szép nevet s élete példáját hagyja oly örökségül, melyet a sors csapásai elrabolni nem képesek. A férfiú, élete teljes erejében, s az agg, midőn őszülő fürtökkel már sírjához közelgett, egyenlőn küzdött e magas czéljáért, ellankadva testében, de nem a buzgóságban, melylyel e pályára lépett.

Nincs helyén, hogy törvényhozásunk újabb történetén átfutva, csak röviden is elsoroljam a lépéseket, melyekkel alkotmányos kifejlődésünk felé e században haladtunk; hogy elmondjam a veszélyeket, melyek szabadságunkat fenyegeték, a küzdelmeket, melyeknek fönmaradásunkat köszönjük. De kik ezeket ismerik, tanúságot tehetnek, miként azok között, kik akkor honunk érdekeit védék, nincsen, ki lelkesedésben vagy állhatatosságban Dessewffyt meghaladta, s családja személyes érdekeit hazájának több örömmel áldozta volna fel; nincs, ki nemzetiségünkért többet és nagyobb sikerrel fáradott volna, mint ő; s azért nincs, ki érdemesebb volna, hogy iránta a jövő lerója tartozását a múltnak, mely alatt néma fáradozásai csak közönyösséget s néha gúnyt találtak. S vajon bámulhatjuk-e, ha a férfiú, ki annyi éven át alkotmányunk s nemzetiségünk megszilárdításán dolgozott, miuőn 1825-ben ősi alkotmányunkat, s 1830-ban nemzetiségünket biztosítva látta s az ifjabb nemzedék új czélokat tűzött ki: ezeknek kivívásában részt venni nem akart, sőt mivel nemzetiségünk biztosítását alkotmányunk változatlan föntartásában kereste, ezen törekvések ellen nyilatkozott. — Fájhatott, hogy azt, kit annyira szerettünk, politikai elleneink között kelle látnunk; de vajon még ez is

nem növelte-e inkább a tiszteletet, melylyel iránta viseltetének? mert csak azt bizonyítá be, hogy e férfiú azok közé tartozik, kik eszméknek s nem pártoknak hívei, s kik meggyőződésöknek, valamint a hatalom kegyét, úgy a nép tapsát is készek föláldozni. Hogy korának siető haladását követni nem tudva, pártjától elmaradt, abban sorsa közös majdnem mindazokkal, kik közdolgokban átalakulási korszakokban vesznek részt; de nemes sajátja, hogy meggyőződéseinek védelmében soha nemtelen eszközökhöz nem nyúlt, s hogy, midőn kifáradva, a munkás élet szinhelyéről visszavonult, keserűség nélkül tudta látni, miként helye mások által töltetik be, — örülve minden lépésnek, melyet hazája előbbre tett, habár e haladás közben a nyomok eltiportatnának, melyeket ő maga után hagyni remélt.

De az nem méltányolhatja Dessewffyt igazán, ki őt csak a politika s az irodalom mezején ismeri. E nemes kedélynek kincsei csak házi körében tűntek fel; s ki őt itt látá, nem fogja soha feledni a jótékony befolyást, melyet Dessewffy személyisége rá gyakorlott. Hány van közöttünk, írók közt, kiket példája, kiket az ő bátorító szavai buzdítottak, hogy pályánkra lépjünk és azon, minden nehézség daczára megmaradjunk? Hány tisztelé benne mesterét, kinek példájából kerülni tudta azt, mi a művészetet elöli, minden aljasságot? Hány van, ki ha később közméltánylatot szerzett magának, hálával emlékezik vissza, hogy az első, ki őt méltányolta, Dessewffy volt, a szeretetreméltó férfiú, kinek szíve irígységet nem ismert, ki csak a küzdés között, s nem midőn a jutalmak osztattak, érzé versenyzésre fölhíva magát.

Ki nem emlékezik e nyájas férfiúra, ki nem nélkülözi a szelid arczot, mely nem múló ifjúságban mosolygott ezüst fürtei alatt? Ki felejtheti szavának szelid hangját,

melyben a múltnak emlékeit vagy a jövő reményét, baráti tanácsokat, vigasztalást, vagy meleg részvétet, de soha egy keserű szót, soha semmit nem hallottunk, mi érzelmeinket sérthetné? Ha vendéges házához jövénk, — hol a gazda meleg kézszorítása s azon szivesség fogadott, melyet utánozni nem lehet, — s a gazda kertébe vezetett, s a fák árnyéka alatt, melyeket maga ültetett, éltének múltjáról szólt, a feltételekről, melyekkel a világba lépett, s melyek lelkét a mindennapi élet terhei alatt fentarták, — a sok szeretetről, melyek minden csalódások között mégis teljesedtek; vagy ha a faluba mentünk, mely házától távolabb állt, de nem annyira, hogy lakói minden bajaikban jóltevőjöket föl ne keressék, s a földmívelő, ki háza előtt a nap meleg sugárit élvezé, kalapját levéve áldást mondott az átmenőre; a gyermekek, elhagyva játékaikat, kezei körűl tolongtak, s mindenütt, minden szóból, minden mozdulatból látszék, hogy a kötelék, mely e férfiút jobbágyaihoz fűzi, nem a törvényben, hanem a szivekben létezik; — vagy ha a mezőn jártunk körül, melynek egyik felén a szabolcsi róna terül el, a másikon a tokaji s borsodi hegyek emelkednek, s ő a zöld síkon jártatva tekintetét, az időkről szólt, midőn a térek virágzók lesznek, s e haza néma pusztáit egy munkásságban gazdag, szabadságában büszke nép fogja betölteni és a remény, melylyel hazájának távol jövőjéről szólt, az agg férfiúnak arczát lángba borítá: nem érzettük-e ellentállhatlanúl vonzódva magunkat a férfiúhoz, ki azt, mi után vágyódni érdemes, soha sem a föld porában kereste; kivel a szeretet, melyet talált, elfelejteté csalódásait, ki, mint kertjében, úgy az életben, a felnőtt fák árnyéka alatt elfelejtheté, mennyi csemetét ültetett, melyeknek reményzölden kihajtott levelei nem tarták meg igéretöket; nem érzettük-e jobbaknak, nemesebbeknek magunkat

társaságában, lelkesítve, hogy mi is, mint ő, önösségünk körén kívül fekvő czélokat tűzzünk ki munkásságunknak; hogy mi is életünk alkonyán még jövőt lássunk magunk előtt, melyet reményeinkkel elfoglalánk.

Engedelmet, t. hallgatóim, hogy midőn a férfiúról szólok, kit a haza a politika s irodalom mezején tett szolgálataiért tisztel, nem hallgathatom el emlékeimet, s országos érdemeit elsorolva, nem hallgathatom el a szeretetet, melyet iránta érzek, a köszönetet, melylyel résztvevő barátságáért mint ember, segítő tanácsaiért mint író tartozom. Emlék azon szeretet is, melyet emberek keblében magunk után hagyunk, s én a dicső elhunytnak ez egyet legalább felállíthatom.

Igen, szeretet vala az, melyet Dessewffy mindazokban, kik őt közelebbről ismerék, gerjesztett. Tiszteltük érdemeit, örvendénk nyájas beszélgetéseinek, bámultuk tehetségeit, irigyeltük az optimismust, melylyel még az agg férfiú az életet s embereket tekinté, s mely csak a legnemesebb sziveknek tulajdona; de ha tőle távozánk, szeretet vala az, mi mindezen érzésekből megmaradt, s szivünknek jól esett, hogy kit oly jónak tapasztaltunk, azt oly boldognak láthatjuk.

S ő az vala, birva nejének szeretetét, kinek neménél erősebb lelket ada a természet, de csak azért, hogy szeretete erősebb legyen s férjének biztosabb támaszává válhassék, körülvéve reményteli gyermekekkel, unokákkal, tisztelve az egész hazában, s nyugodtan tekintve vissza munkás életére, melynek eredményeit még szerénysége sem tagadhatta volna: mi hiányzott az aggnak, hogy magát boldognak érezhesse? neki, ki a tudományok kifogyhatatlan kincseit élvezni tudta, s kit a természet a szépnek érzetével áldott meg, hogy a fűszáltól a csillagos ég boltjáig örömöt találjon mindenben, mit maga körül láthat.

S miért nem halhatott meg akkor, éltének minden örömei között? Miért nem szállhatott sírjába egy évvel előbb, midőn mind azokat, kiken szive függött, még maga körül látta s életének egyik legszebb reményétől még nem fosztatott meg? Miért kelle kiürítenie élete kelyhét a végső cseppig, mikor az oly keserű vala? — A sors változhatatlan rendelése máskép akarta, s ő, kit boldognak hivénk, ki önmaga oly nyugodt bizalommal tekintett jövőjébe, csak most, sírja küszöbén, találkozott élete legnagyobb keservével. Mintha a végzet az aggot inteni akarná, hogy az élettel, melyben legfőbb boldogságunk is bizonytalan, nem veszitünk semmit. Fia, Aurél, meghalt, s vele agg napjainak egyik büszkesége, egyik alapja reményeinek. Nem fogok Aurélról szólni, kinek e szónoki széken egy más társunk meleg szavai már visszahívták emlékét, s kiről ítélni magamat felhíva nem éreztem, akár azon barátságot tekintsem, mely halálaig vele összefűzött, akár azt, hogy a politikai pályán ellenei között álltam. De hogy azon egyéniségeknek egyikét vesztettük benne, kiknek csak a kör s alkalom szükséges, hogy nagyokká váljanak; hogy keblében szív dobogott, mely a leggyöngédebb s legnagyobb érzelmekre képes vala; hogy benne a legnagyobb elméknek egyikét vesztette hazánk, s ha törekvéseiben önzés volt, ez az önzésnek legnemesebb neme volt, mely csak a dicsőség után vágyódik: azt, ki Dessewffy Aurélt ismeré, tagadni nem fogja, s az apának, ki ily gyermeket veszte, a gondolat, hogy fájdalmában hazája osztozik, nem enyhítheté bánatát. — Egy van, miben ily pillanatokban vigasztalást találhatunk, s ez tartá fel Dessewffy lelkét is e nehéz csapás után: a vallás.

Kétkedő századunk gyermeke, oly időszakban nevelkedve, midőn az, mit az emberi nem egykor szentnek tartott, gúny tárgyául jelöltetett ki, Dessewffy távol vala

a vakbuzgóságtól; keblében a türelem, melylyel minden vallást tisztelt, el nem gyöngíté a meggyőződést, melylyel ön vallásához ragaszkodott, s az oly erősen sujtott férfiú vigasztalást s reményeket talált azon oltár zsámolyán, mely minden nagy szenvedésnek egyedül biztos menhelye.

Ő érezé, hogy napszámát bevégezte. A czélok, melyekért ifjúkorában a pályára lépett, nagy részt el voltak érve; hazájának alkotmánya, melyért küzdött, el vala ismerve; nemzetiségünk, melyért fáradott, biztosítva látszék, mióta a nyelv, melyet porig alázva talált, a törvényhozás csarnokában hangzott; a szerelem boldogságát élvezte, a művészet csöndes örömeit, a gyönyört, melyet magas eszmék nyujtanak, a szerencsét, melyet kortársaink tiszteletében találunk. Ő ismeré mind ezeket, s lelke nyugalom után vágyódott, nem mint az, ki ezer csalódásra emlékezve, keserűséggel fordul el életétől, de mint az, ki érzi, hogy a mag, melyet elhintett, csirázni s zöldelni fog, ha ő nem munkálhatja is többé; mint az, ki midőn kedveseitől elválva még egyszer szerető tekintettel megszámítja őket, nem vég elválásról, hanem szebb viszontlátásról gondolkozik. — S így szállt le sírjába, mint a nyári nap, mely, midőn a hegyek mögött lealkonyodik, még egyszer melegen veti arany sugarait a messze tájakra. Boldog, kinek hitét az élet tapasztalatai nem gyöngítik, ki reményeinek szebb részét magával viszi sírjába, kinek szeretete nem veszti boldogító hatalmát élete végnapjáig; boldog, ki mint ő, lelke ifjúságát megtartá a sírig.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

A gondolat, hogy az, kivel éltünk, s kit, ha nem is boldogan, legalább cselekedve láttunk, tevékenysége köréből kiragadtatott, s üres helyet hagyott maga után, mely sokáig, mely talán soha betöltve nem lesz; érzete annak, mi gyengék azon kötelékek, melyeket életünkben szövénk, mi hasztalanok küzdelmeink, mi hiábavaló minden törekvés: e gondolatok fájdalommal töltik szívünket, innen van, hogy az ó-kortól mostanig a legnagyobb költők s gondolkodók az emberi lét nyomorúságáról szólnak, s mégis csaknem minden nép a gyász jeleivel állja körűl ravataljait.

De vannak esetek, midőn a halálnak eszméje más gondolatokat ébreszt, más érzelmeket költ.

S ha az, kit végső nyughelyére kisérénk, a rövid pályát dicsően futotta át; ha reá visszagondolva, nem a hézag, melyet maga után hagyott, hanem az jut eszünkbe, hogy egy előbb üresen állott helyet betöltött; hogy az eszmét, melyre korának szüksége volt, ő mondta ki; hogy a dicsőséget, mely után népe vágyódott, ő szerezte meg; hogy műveket alkotott, melyek e művek nyelvét szintúgy fenn fogják tartani, mint Phidias művészete a követ, melyből isteni szobrait alkotá: akkor a sír fölött szívünk nem az emberi gyarlóság, hanem méltóságunk

érzetével telik el, s a nép, mely dicső társát végső nyughelyére kisérte, könnytelt szemekkel, de emelt fővel tér vissza lakjaiba, mert érzi, hogy a kit eltemetett, azt elvesztenie nem lehet.

Ily érzelmek azok, mikkel három év előtt Vörösmarty sírjánál állánk, ilyenek azok, mikkel e pillanatra visszatekíntünk; s én nem azért lépek e szószékre, hogy a dicsőültnek emlékét újítsam meg, vagy fájdalmunkat fejezzem ki nagy veszteségünk fölött.

Azok közé tartozott ő, kiknek emlékeiből az idő csak azt veheti el, mi az elválás pillanatában fájdalmas vala. Sem mi, kik hozzá közelebb álltunk, azt, mitől halála megfosztott, sem a nemzet azt, mit életének köszön, nem fogja elfeledni.

De midőn e társaság évek után megritkult sorait kiegészítvén, új munkássághoz készül: tehetünk-e ezen ünnepélyes naphoz illőbbet, mint ha azon férfiúra tekintünk vissza, ki e testületnek keletkezésétől fogva egyik legbuzgóbb tagja s egyik fődísze vala, s ki, midőn nyelvünket halhatatlan művekkel gazdagítá, egyszersmind azon komoly, egy czélra irányzott kitűrésnek példányát állítja fel előttünk, mely által úgy az irodalmi, mint más pályán a szerényebb tehetség is nagy eredményeket víhat ki, de mely nélkül még a lángész is csak töredékeket alkothatna.

Vörösmartynak első évei születése helyén, Puszta-Nyéken folytak el, hol apja mint gazdatiszt őt és számos testvéreit fölnevelte. Valamint a ház, melynek rajzát valamennyien ismerjük, s melyhez utódaink kegyelettel fognak zarándokolni: úgy a házi kör, melyben nagy költőnk nevelkedett, nem tűnt ki semmi által. Amaz egyszerű falusi laknak, zöld ákáczokon kívül, csak a fehér falak tisztasága képezi díszét; a háznép egyike azon nemes, de szegény, egyszerű, de a hazához s minden

kötelességeihez hív családoknak, melyeknek faja, hála az égnek! még nem fogyott ki országunkból. S ilyen vala a gyermek első fejlődése is, ép és természetes.

Semmi kétség: a gazdag adományok, melyekkel a természet őt megajándékozá, a költészet kimeríthetlen forrása, melyet keblében hordozott, már akkor is, legalább a gyermek érzelmeinek mélységében, nyilatkoztak. Voltak talán pillanatok, melyekben apja, ki őt az első elemi tárgyakban oktatá, fiának nagy tehetségeit észrevette, s a mélyebben látó anyai szeretet kedvesének nagy jövőjét sejdíteni kezdé; de e pillanatok emléke a szerető szülőkkel sírba szállt. A jeles férfiú gyermekségének történetét sem ő maga, sem más nem jegyezte fel, s mit Vörösmartyról ez időkből tudunk, csak annyi, hogy tizenegy éves korában, azaz 1811-ben, a székesfehérvári tanodában kezdte tanulmányait, s hogy hajlamát a költészethez már ekkor előbb latin versek, majd magyar alexandrinusokban írt költemények által nyilvánítá.

De a boldog gyermekkor nem tartott sokáig, s a serdülő ifjú alig érte el tizenhatodik évét, midőn apját elvesztvén, azon korban, mely másoknak csak élvezetet nyújt, az élet szükségeivel ismerkedett meg. Anyja szegénységben maradt, s a tanuló, hogy iskolai pályáját folytathassa, előbb Pestre, s miután a bölcseletnek akkor három évig tartó folyamát bevégezte, 1820-ben Tolna vármegyébe költözött, hogy mint magántanító keresse mindennapi kenyerét.

Itt találjuk őt 1823-ig, a mennyiben a házi nevelő terhes kötelességei engedék, a jog tanulásával elfoglalva és csak éjjeleit szentelve a költészetnek, melyhez mindig több-több hivatást éreze magában. Ez év őszén a fiatal nevelő, ki a *Szépliteraturai Ajándék*-ban s *Aurórá*-ban megjelent költeményei által már figyelmet gerjesztett, növendékeivel Pestre ment, s általesvén az ügyvédi vizs-

gálaton, 1825-ben mint *Zalán futásá*-nak költője lépett fel, ez első műve által örök nevet teremtve magának, s kijelölve az ösvényt, melyen ezentúl haladni fog.

Ki Zalánt ír, az érzi hivatását, s Vörösmarty e percztől az irodalomnak szentelé minden tehetségét.

A huszonhárom év, mely ez időponttól kezdve 1848-ig lefolyt, ha Vörösmarty belső fejlését tekintjük, s a munkáknak hosszú sorát, melyekkel nemzetét megajándékozá, életének legérdekesebb korszaka; de ha e gazdag éveknek külső eseményeit keressük, alig találunk valamit, mit különösebben kiemelhetnénk. Igaz, az ismeretlen ifjú, ki egykor csak barátjainak buzdításában keresé vigasztalását, most a nemzet jobbjainak tiszteletét vítta ki magának. Azon kevesek helyett, kik a kezdő irót figyelmökre méltatták, mindig tágabb kört láta maga körül, mely énekeitől lelkesült. Mit egykor csak szép álomnak tartott, mit legboldogabb pillanataiban is csak a távol jövőtől várt: a dicsőséget elérte még férfikorában, s mindehhez az igazságos végzet neki megadta azt, mi nélkül az övéhez hasonló szív kielégítve nem érezheti magát: egy nemes nő s kedves gyermekek szeretetét; de külső helyzetében alig találunk változást, és az, kit első költőjéül ismert a nemzet, mint az ismeretlen ifjú, egyaránt szűk körülmények közt élt, s fáradsággal keresé mindennapi kenyerét, másoktól csak az által különbözve, hogy munkásságával halhatatlan műveket alkotott.

Ne várják tehát tőlem, hogy, mi ily alkalomnál szokás, a dicsőült életének egyes eseményeit mondjam el. Azoknak egyike ő, kik létöket egy nagy czélnak szentelvén, munkásságuknak nyomait nem a házban, melyet családjoknak építettek, a mezőn, melyet szereztek, vagy a személyes barátok és lekötelezettek számában hagyták magok után; Vörösmarty jellemét csak műveiből, életének történetét csak irodalmunkból ismerhetjük.

Ha irodalmunk jelen állását elfogultság nélkül tekintjük, el kell ismernünk, hogy a kifejlődésnek azon pontjától, melyet az európai műveltség élén álló egyes nemzetek elértek, még távol vagyunk.

A nyugati polgáriasodás határszéleire állítva, a magyar nemzet múltja századokon át egy hosszú küzdelem vala, s nincs mit bámulni, ha a tudományosság mezején csak azon érdemet szerezheté magának, hogy résen állva, a szerencsésebb népeket, melyek azokat mívelék, erős karjával megoltalmazta.

Ebbeli hátramaradásunkat akár magunk, akár mások előtt eltagadni nincsen okunk; ismerjük s pirulás nélkül felhozhatjuk annak kútfejét; s e nemzet évek óta tisztán látja ebbeli helyzetét.

De ha jelen viszonyainkat nem azon nemzetek irodalmához mérjük, melyek e pályán már századokig haladhattak; s ha nem a végső czélt, mely felé törekednünk kell, hanem a pontot tartjuk szemünk előtt, honnan kiindulhatunk; — vajon, ha a magyar irodalom jelen állását ahhoz mérjük, melyet az harmincz évvel ezelőtt elfoglalt: nincs-e okunk némi megelégedésre?

Hányan vannak csak e gyülekezetben is, kik tisztán visszaemlékeznek azon korszakra, midőn egy magyar könyvnek megjelenése még esemény volt; midőn Berzsenyi, Kazinczy, Kisfaludy művei a nyomtatási költségek miatt csak nagy nehézséggel láthattak világot?

Elfelejtettük-e az időt, mikor a magyar szinészet korcsmákban s falusi színekben tengette nyomorult létét, s ha néha városainkban megjelent, a nagy többségnél legfelebb azon részvétre számíthatott, melylyel minden szokatlan fogadtatik; mikor a magyar költészet és szépirodalom egy évi termékei egy zsebkönyvbe befértek s tudományos irodalmunk egy folyóiraton kívül évenként nehány iskolai könyvre szorítkozott?

Elegen vannak közöttünk, kik, midőn az irodalmi pályán felléptek, azt még úgy találták.

S ha ezen állapotot a jelennel összehasonlítjuk; ha a műveket tekintjük, melyekkel nemzeti költészetünk azóta meggazdagodott, s melyek közűl nem hiányoznak olyanok, miket bátran más nemzetek remekművei mellé állíthatunk; ha a tudományra fordítjuk figyelmünket, melynek minden ágában élénk tevékenységet veszünk észre; ha végre meggondoljuk, hogy minden haladásnak feltételét: nyelvet bírunk, mely a tudományok több ágaiban a legmagasabb eszmék, ismeretek közlésére már is kész eszköz, a nélkül, hogy haladása által a nép előtt érthetlenné vált volna:

Ha mindezt meggondoljuk, azon öntudattal tekinthetünk körül, hogy az utolsó harmincz év reánk oly haladás korszaka volt, minőt más nemzetek irodalmi történetében alig találunk; s hogy ezen haladást nem különösen kedvező körülményeknek, hanem csak egyes hazafiak buzgóságának s a nemzet kitartásának köszönhetjük.

Nem azért említem e haladást, hogy elfelejtessem azon czélt, mely felé törekednünk kell.

Való állapotjaink öntudata, s a nemes bátorság, melylyel e hon legnemesebb fiai hátramaradásunkat kimondották: ennek köszönhetjük haladásunkat, s e haladást semmi sem szakaszthatná inkább félbe, mint ha való állásunk iránt nem volnánk magunkkal tisztában.

De épen mert nem ámítjuk magunkat, mert e nagy feladat, mely még nincs megoldva, tisztán áll előttünk: jó, ha néha a pályának azon részére tekintünk vissza, mely mögöttünk fekszik, hogy azon eredmények által, melyekhez sokkal súlyosabb körülmények között jutottunk, új törekvésre bátorodjunk; hogy hitünk- s reményünkben megerősödve, el ne veszítsük azon önbizalmat, mely nélkül nagyot véghez vinni nem lehet.

S vajon Vörösmarty érdemeit méltányolhatjuk-e kellőképen, ha irodalmunk állását, midőn ő e pályára lépett, a mostanival nem hasonlítjuk össze?

Nem ő egymaga az, ki iránt hálával tartozunk.

Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, a Kisfaludyak, s kívülök még hány, ki rég sírjában fekszik; Szemere Pál, kit fájdalommal nélkülözök körünkben, s mellette többen, kiket csak azért nem nevezek meg, hogy szerénységöket ne sértsem, de kiket, míg e határok között édes anyanyelvünk zeng, az utókor felejteni nem fog, — nagy érdemeket szereztek maguknak.

Valamint a nemzeti nyelv, úgy egy valóban nemzeti irodalom egyeseknek műve soha nem lehet; amaz az egész nép eszmekincseiből s gondolkozása módjából alakul, ez egész ivadékok életnézeteit s érzelmeit foglalja magában; de ha azokat akarjuk dicsőíteni, kiknek irodalmunk sebes haladására s az irányra, melyet az kifejlődésében követett, legnagyszerűbb befolyásuk volt, Kazinczy Ferencz után Vörösmarty az, kit a koszorú illet.

Sőt, ha amannak érdeme nagyobb, mert nyelvünk átalakítását neki köszönjük: a befolyás, melyet Vörösmarty az irodalomra s nemzetre gyakorolt, talán még hatalmasabb.

Hatalmasabb azért, mert e nemzetnek előtte nagyobb költője nem volt.

Elsoroljam-e egyes munkáit? Szóljak-e Zalánról, e műről, mely az eposzról felállított elméletnek talán nem egészen felel meg, melynek egyes hiányait nem tagadom, de mely mégis századunk egyetlen hőskölteménye; mert valamint alkotását nem a régiek utánzásának, hanem a költő lelkesedésének köszöni: úgy nem a művészetben gyönyörködő kevesek bámulatát vívta ki magának, hanem egy nemzetet lelkesített.

Szóljak-e *Eger*ről s páratlan varázsáról; szóljak-e *Cserhalom*ról, melynél nagyszerűbb eposzi mű kevesebb sorban talán még nem iratott, és a költészet ezen neméhez tartozó egyéb műveiről, melyeknek egyes szépségei bámulatra ragadnak, s melyeket csak azért említünk ritkábban, mert a mit a költő élete legszebb perczeiben alkotott, azt később már ő maga sem múlhatta felül.

Vagy lyrai dolgozatait említsem-e egyenként? Az egyszerű daltól, melyben a költő legbensőbb érzéseit oly természetesen mondja ki, hogy a művészetet csak azon harmónikus érzésből veszszük észre, melyet az oly egyszerű szavak magok után hagynak, a balladáig, mely csaknem az eposzt közelíti meg, — az elegiától a bordalig, az igénytelen népdaltól a reflectáló költeményig, van-e a lyrai költészetnek egy neme, melyre Vörösmarty munkáiból példányokat nem hozhatnánk fel?

Van-e költő, ki midőn saját érzelmeit mondja ki, mélyebb és bensőbb, s ki, ha nemzetéhez fordul, férfiasabb és nemesebb hangokat talál?

Van-e, ki azon akadályokat, melyeket a verselés, főkép ifjú irodalomban, a költőnek elébe gördít, tökéletesebben legyőzte, vagy annyi formában oly remek műveket alkotott?

E teremben nincs talán senki, kinek, midőn Vörösmarty lyrai munkáiról szólok, egy vagy más ne jutna eszébe, melyet valamennyinél nagyobbra becsül s mely saját kifejlődésére, sőt talán egész életére elhatározó befolyást gyakorlott. S mily hatást gyakoroltak epigrammjai, melyek közől többek a görög anthologia díszére válnának?

S ha őt mint drámaírót a lyrai költővel egy sorba nem állíthatjuk, senki sem fogja tagadni, hogy Vörösmarty e nemben is, ha nem tökéletes egészt, legalább kitűnő részleteket alkotott, s azon hatás által, melyet

drámai nyelvünkre gyakorolt, egy jövő magasabb kifejlődésnek útját készíté elő.

Ennyi s ily művek Vörösmartyt bármily nemzet első költői közé emelnék; de működését saját irodalmunkra még becsesebbé teszi az, hogy ő volt az első, ki tisztán irodalmi munkásság által e nemzet érzelmeire s gondolkozására befolyást gyakorolt.

Vörösmarty nemcsak a művelt osztályok költője; ő az összes nemzeté. A gyengéd nő s a férfi, az ifjú, ki reménydúsan az életbe lép, s az agg, kit számos csalódások elkeserítettek; műveiben egyaránt megtalálják saját érzelmeiknek legszebb kifejezését, s vannak költeményei, melyeket a történethez számíthatunk, oly nagyszerű azon hatás, melylyel a nemzet kifejlődésére voltak.

Vörösmarty az első magyar költő, kit a szó legszebb értelmében népszerűnek mondhatunk; s egyszersmind azon keveseknek egyike, kiknél a népszerűség, mint saját munkásságokra, úgy az összes irodalomra csak jótékony hatást gyakorolt, s a népnek, mely azt adá, s az írónak, ki azt élvezé, egyaránt dicsőségére válik.

Mert ha volt valaha iró, ki magas feladását, ki a roppant felelet terhét, melyet az, ki szavait egy egész nemzethez intézi, magára vállal, tisztán fogta fel; ha volt, ki belátta, hogy a költészet, a mely nem anyagi érzékeinkhez, hanem a lélekhez fordúl, feladását csak az által tölti be, hogy nem csak az anyagi, de az erkölcsi szépnek képeit tünteti fel; ha volt író, kinek műveinél eszünkbe jut, hogy a költészet nem egyéb, mint a szépnek érzete egy nemes kebelben: akkor Vörösmarty az.

Tekintsünk végig irodalmi pályáján, s nem fogunk találni semmit, miről még a kajánság és rossz akarat is mondhatná: ezt ő csak azért írta, hogy népszerűvé váljék.

Fájdalmas érzés tölti el szivünket, midőn a nemzet

legnagyobb költőjét éveken át egy folyóirat mechanikai gondjaival látjuk terhelve; elszomorodunk, midőn legeredetiebb írónk fordításokkal foglalkozik szükségből, s midőn eszünkbe jut, hogy ő, kinek művei által anyai nyelvünk legmagasabb szépségeinek öntudatához jutottunk, élete legszebb korszakának egy részét arra volt kénytelen vesztegetni, hogy szótárakat és kezdők számára rövid nyelvtanokat készítsen.

Nehéz éveket hozhatunk fel, melyekben a lángész, hogy férfias függetlenségét fenntartsa, az irodalmi napszámos munkáira kényszeríttetett; de oly pillanatot, midőn Istennek legszebb adományát, a költői tehetséget s a lángésznek hatalmát arra használta volna, hogy népszerűséget vadászva vagy a hatalmasok kegyeit keresve saját anyagi jólétéről gondoskodjék, Vörösmarty életében nem találunk.

Előtte az anyagi jólét ösvénye nyitva állt. Ha nem a tökéletest, de a jövedelmezőt keresi; ha nem magas feladását, hanem kényelmét tartja szeme előtt: ő, kit e nemzet annyi évig első írójának tartott, az élet nélkülözéseit nem ismerte volna. Szava oly tekintélylyel birt, hogy részéről talán csak egy kis engedékenység kivántatott volna, hogy egyes pártok által felkarolva oly állást vívjon ki magának, melyért mások minden áldozatra készek; de a művészet, melynek élt, szentebb volt előtte, semhogy azt a tömeg múlékony ízlésének s mulatási viszketegének feláldozná; tudta: a költészet feladása nem az, hogy egyes pártoknak szövétnekül szolgáljon, hanem az, hogy mint a zajgó tenger fölött a világtorony, tiszta fényével azoknak, kik különböző úton egy czél felé törekszenek, irányt jelöljön.

A sors azon adományai, melyeket csak lehajolva szedhetett volna fel, reá nézve nem léteztek. Ő szegény maradt, nem cserélve fel tiszta nevét aranyhalmokért, s

tudva, hogy a babért csak az hordja biztosan halántékai körűl, ki emelt fővel megy végig életén. Nem, mert a sokaság színvonalára leereszkedett, hanem mert azt magához felemelni bírta; nem azért, mert a hatalmasok hiúságának vagy a tömeg előítéleteinek hízelgett, mert a divatnak hódolt, s meggyőződését a pillanat érdekeinek feláldozta, hanem mert azon eszmékért lelkesült, azon érzelmekhez szólt, melyek az összes nemzet eszméi s érzelmei valának: ezért említtetett neve egyenlő lelkesedéssel a felsőbb osztályok termeiben s a nép szalmafedelei alatt.

Nemcsak a művészet kastaliai forrása, hanem azon honszeretet, mely nemzetünk történetén egy hatalmas folyóként mindent termékenyítve átvonul, melyhez e hazában minden összefoly, melyből egyesek s egész ivadékok egy ezredéven át lelkesedésöket merítik: ez tevé Vörösmartyt költővé, népszerűségének titka ebben fekszik.

A művészi forma, midőn oly eszméket s érzelmeket fejezett ki, melyek milliók szivében éltek, tárgya által népiessé vált, s ennek tulajdoníthatjuk, hogy azon nagy változásoknak daczára, melyeken nyelvünk az utolsó időben keresztülment, az irodalom és a nép nyelve között különbség létezik ugyan, de nem oly válaszfal, mely mind az irodalom, mind a nemzet kifejlődésére károsan hatna.

Ennek tulajdoníthatjuk, hogy Vörösmarty népszerűsége ennyi változások között épségben maradt, csak annyiban módosulva, hogy mi elébb népszerűség vala, később dicsőséggé vált.

Ha van író, ki mind korának, mind nemzetének legnemesebb irányait képviselve egy nemzet költőjének nevét megérdemlé: Vörösmarty az; s ezen öntudat volt életének legszebb jutalma, s a támasz, mely a

férfiút még akkor is fenntartá, midőn minden egyéb, mire jövőjét épitette, romokba dőlt.

Az 1848-ik év nagy eseményei kiragadták őt is szokott munkásságából, s midőn a roppant vész, mely által a költő a közélet örömtelen mezejére sodortatott, elvonult, s ő is előbbi körébe visszatért, feldúlva találta azt.

Azon időszak, mely nagy forradalmakra közvetlenül következik, nem kedvező az irodalomra, s a testi és lelki szenvedések, melyeken keresztülment, egy rövid év alatt megtörték erejét.

Érzé, hogy a dicső pálya végéhez ért, s a magányba vonult vissza, azon vidéket választva csendes lakhelyéül, hol legalább gyermekéveinek boldog emlékeit találta fel ismét.

A házat, melyben a nagy költő végső éveit tölté, attól, melyben egykor bölcsője állt, csak kis távolság választja el. Mennyi idő folyt el, mióta mint gyermek e határt apja halála után vérző szívvel, de a nemes feltételek, a nagyszerű remények gazdag kincsével elhagyá?

A tó, melynek nádas partjain az ifjú egykor ábrándozott, most is az égnek képét viseli csendes tükörén; a halmok, melyek azt körözék, ott állanak a régi helyen, s felettök erdős hegyek emelik zöld ormaikat, mint évek előtt. — S azóta mennyi változott, mennyi veszett el!

S mégis, ha a múltra visszatekint, nem mondhatja-e magának, hogy reményeinek egy része mégis teljesült, s hogy ha sokban igen, magában legalább nem csalódott?

Szegényen, mint az életbe lépett, úgy tért vissza gyermekségének lakhelyére; de tar homlokát most babér füzé körül.

Nem érte el azt, mit egyik legszebb költeményében élete feladásának mond:

. . . . a nemzetet
a szellem-harczok tiszta sugaránál
olyan magasra tenni, mint lehet!

de ha múltjának emlékei között a halhatatlan sorok jutottak eszébe, melyekkel Zalánját kezdé, nem mondhatta-e magának, hogy a tehetetlen kor, — melyben azon kételylyel fogott lantjához: vajon ha hazájáról énekel, hallgatnak-e szavára? — távol fekszik mögötte; s hogy azon szellemi haladásnak, melyet a nemzet korunkban tett, ő nem csak tanúja, de egyik fő eszközlője volt?

S ez az, mi életének e legnehezebb korszakában fenntartá, mi a nehéz küzdelmeken átment férfiút elcsüggedni nem engedte.

Megfosztva mindentől, miben mások fáradalmaik jutalmát keresik, magányban és szegénységben, midőn a jelen naponként sötétebbé vált; egy szebb múltnak emlékeiben keresé vigasztalását; s ha szíve néha pillanatokra elkeseredett, előtte megnyugtatva állt a jövő, mely, ha későn is, minden becsületes törekvésnek meghozza jutalmát.

Érzé, hogy a czélt, mely után sóvárgott, s melyért küzdött, nem érte el; de hogy e czél végre el fog éretni, hogy e nemzet ennyi küzdelmek után végre nyugalmát fel fogja találni, míveltségben és szellemi nagyságban azon állásra emelkedve, melyet a harczi dicsőség mezején már ezelőtt századokkal elfoglalt; — e reményt, mely nagyobb vala, mint hogy e rövid emberélet alatt teljesülhessen, de melyet épen azért egy rövid emberélet alatt egészen nem is lehet elveszteni, — e reményt ő magával vitte sírjába.

S midőn sírjánál állva láttuk az ezreket, kik a *Szózat*-nak dalnokát nyughelyére kisérék; midőn tapasztaltuk a részvétet, mely a hazában azon férfiú családja

iránt nyilatkozott, ki dicsőségét tisztán szellemi munkásság által szerezte meg: akkor meggyőződtünk mi is, hogy a dicső férfiú nem csalódott reményében.

A haza, melyben a költő, csak ha nemes érzelmekhez fordul, számíthat visszhangra; a nemzet, mely a szellemi hatalmat felfogni s méltányolni képes, de előtte csak akkor hajol meg, mikor az férfias erényekkel párosúl, és csak annak a fejére teszi le a költői babért, kit a polgári koszorú is megilletne: ily nemzet méltó arra, hogy érte a legjobbak fáradjanak, s bízva jövőjében, éltöket neki szenteljék.

Mert a világtörténet lapjain, melyekre az emberi nem küzdelmei feljegyezve állanak, azon vigasztaló tanulságot találjuk: hogy a föld népei, mint az érczek, azon arányban állnak ellent az idő emésztő hatalmának, a melyben több nemesebb elemet foglalnak magokban.

KAZINCZY FERENCZ.

Minden nemzet, mely e névre érdemes, tiszteletben tartja azon férfiait, kik tevékenységöknek magasabb czélokat tűzve ki, akár a közélet, akár a tudomány vagy művészet körében kitünő érdemeket szereztek maguknak, s ünnepnek tekinti a napot, melyet valamely dicső fia emlékének szentelhet. És méltán; nemcsak azért, mert kitünő férfiaknak való jutalma csak az lehet, ha nevöks tetteiknek emléke tiszteletben tartatik, de azért is, mert a megérdemlett borostyán, melyet a nemzet dicső gyermekeinek szobraira tesz, egyszersmind reménység, mely arra emlékeztet, hogy valamint a hatalmas cser után annak legalább sarjadékai maradnak, úgy a haza, mely valóban nagy férfiakat nevelt, később is fel fogja találni polgárai között azokat, kik a jövő vészeivel szembe szállljanak.

Ily ünnepet ülünk mi ma, midőn Kazinczy Ferencz születése századik évfordulóján összegyűlve, azon férfiúnak emlékét tiszteljük meg, kinek nyelvünk s irodalmunk újabb kifejlődését köszöni, ki ezt nemcsak félszázadig irányadólag vezeté, s kinek dicsőségét nem e szobor, nem e gyülekezet, nem a beszéd vagy költemény, mely magasztalására mondatik, de minden szó hirdeti, mely e hazában magyar ajkakról hangzik; mert minden érzés

vagy gondolat, melyet kifejezünk, csak azon hatásnak újabb bizonysága, melyet ő édes anyai nyelvünkre gyakorolt; s ez az ok, melyért a magyar akadémia, midőn Kazinczy születésének századik évnapját megünnepelni elhatározá, nemcsak az irodalom barátait, de mindazokat felszólítá, kiknek nemzetiségünk szívökön fekszik; mert nem egyedül az irodalom barátait vagy tanítványait, hanem a nemzetet illeti a kötelesség, hogy ünnepélyes módon tiszteletet nyilvánítson azon férfiú iránt, kiben újabb kifejlődésének egyik főtényezőjét ismeri el.

Ne is várják tehát tőlem, tisztelt hallgatóim, hogy a dicsőültnek irodalmi érdemeiről szóljak; felettök az idő rég kimondotta ítéletét, fentartva műveit, melyek közül sokan irodalmunk egyes ágainak mind maig legszebb virágai; ne kivánják, hogy munkás életének képét adjam elő.

Ez a történeté, mely most, midőn nagy része azoknak, kik vele működtek, sírjokban fekszenek, tartózkodás nélkül elmondhatja annak tanulságos, de szomorú részleteit.

Miként a földnek, úgy az emberi létnek legmagasabb pontjai csak nehéz ösvényeken érethetnek el, s a kegyes gondviselés, mely Kazinczyt e pontok egyikére vezette, nem menté fel őt e közös végzetünktől.

Hosszú élete hosszú küzdés vala, melynek nagyszerű eredményei nagy fáradságok, gyötrő nélkülözések és lelki fájdalmak árán vásároltattak.

De vajon elószámláljam-e azokat, — hogy most, midőn harmincz évvel halála után azért gyűltünk össze, hogy érdemeinek méltó jutalmáúl egy egész nemzet háláját mondjuk ki, azon egyes csalódásokra emlékezzünk, azon apró küzdelmekre s névtelen akadályokra, melyet őt, mint a vándort az erdő kúszó növényei, nemes törekvései között, a legnagyobb akadályoknál

jobban kifárasztották? Vagy vádakat emeljek-e, minőkre az ő, mint minden kitünő ember élete alkalmat ád, hogy elkeseredést gerjeszszek azok ellen, kik irányában igazságtalanok voltak, és sajnálkozást ő iránta? Ki, mint Kazinczy, egy magas czélnak szentelve tehetségeit, azon meggyőződéssel szállt sírjába, hogy feladásának eleget tett; s kinek születését egy század után hálaadó nemzete ünnepli meg: az bármily nehézségekkel küzdött életében, sajnálkozásnak tárgya nem lehet; s miként a zöld babér homloka mély redőit, úgy az örök dicsőség, mely nevét körülsugározza, elfedi előttünk a méltó fájdalmakat, melyeknek árán az vásároltatott.

Nemcsak Kazinczy érdemeinek, de egy nagy nemzeti ügy eddig kivitt diadalának megünneplésére gyültünk össze, s vajon a triumphator ékes palástja alatt miért keresnők a sebhelyeket, melyeket magán visel? Minek hozzuk fel a hosszú küzdés egyes részleteit, midőn a győzelem oly gazdag eredményei előttünk fekszenek s ezen eredményeknél nem kell egyéb, hogy a férfiú érdeme, kinek azokat köszönjük, egész nagyságában kitűnjék? Élete e nagy ügynek vala szentelve, melynek előmozdításáért hosszú életén át fáradott s melyben a sors és emberek csapásai után egyedüli örömét s vigasztalását találá.

Története félszázadnál tovább egy nemzetiségünk történetével; s ily férfiúnak méltó magasztalása csak az lehet, ha áthatva az ügynek nagyszerűségétől, kimutatjuk a részt, mely annak előmozdításában őt illeti, és kimutatjuk az eredményeket, melyeket neki köszönünk, hogy midőn életére visszatekintünk, a hála mellett, melylyel iránta tartozunk, keblünket ugyanazon érzés lelkesítse, mely őt vezeté; s visszatérve házi köreinkbe, ne csak dicsőségének emlékezetét, de azon erőt vigyük magunkkal, mely őt dicsővé tette.

Csak ez lehet tárgya beszédemnek. S ha mélyen éreztem elégtelenségemet, midőn az akadémia megbízott, hogy ez alkalommal szónoka legyek, egy volt, a mi bátorított: s ez azon meggyőződés, hogy oly férfiúról kell szólanom, kinek, mint az aranynak, a művész szebbitő kezére nincs szüksége, hogy belbecse megismertessék, s oly tárgyról, melynél a gyenge szózat is e házában nem marad visszhang nélkül.

* * *

Az emberiség újabb történetében nincsen korszak, mely, akár az emberek gondolkozásmódjában történt átalakulást tekintsük, akár ezen átalakulásnak minden viszonyokra kiterjedő következéseit, a jelenre nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint a XVIII. század.

Ha benne egyesek egy szebb jövőnek hajnalát üdvözlik, mely után világosság lett a föld fölött, s az emberiség előbb nem is sejdített nagyságra emelkedett: mások csak a romokat látva, melyek nélkül nagyobb kifejlődés nem történhetik, átkot mondanak a szerencsétlen század fölött, mely azt, a mi a múltban szép és nagyszerű vala, lerontva, felvilágosodását csak azért adá, hogy a pusztítást, melyet maga után hagyott, tisztábban lássuk.

És csakugyan, ha a XVIII. század eredményeit felületesen tekintjük, úgy látszik, mintha még azok is, melyeknek jótékonysága kétségbevonhatatlan, csak negativ természetűek lennének.

Sok előitéletet szüntetett meg, sok igazságtalanságnak vetett véget, sok bilincset tört le, de a nélkül, hogy az előitéletek helyébe a jognak uralmát állitani, s azokat, a kiknek bilincseit leveré, valóban szabadokká tenni tudta volna; s ha az árt tekintjük, melyen e jótétemények vásároltattak, ha eszünkbe jut, a terhes lán-

czokkal együtt mennyi szent kötelék szakíttatott ketté: valóban nincs ok bámulnunk, ha sokan e században csak azon fényes, de az emberiségre gyászos korszaknak ismétlését látják, melyben az ó világ vallása szinte gúny tárgyává vált, régi intézvényei szinte felforgattattak, s a régi erkölcsök helyébe csak anyagi élvezetek után sovárgó kosmopolitismus lépett, — hogy miután a kiváltságok romjain a szabadságnak s egyenlőségnek diadala egy pillanatra kikiáltatott, a felvilágosodására büszke ivadék, a nagy Caesar bámulatos tettei és a művészetet s felvilágosodást pártoló békés utódának még bámulatosabb ügyessége által egy ezredévi szolgaságra, s mihez a szolgaság mindig vezet, egy ezredévi barbárságra készíttessék elő.

De ha a XVIII. század, felületesen tekintve, a kétely s tagadás századának látszik is, mely közvetlenül csak általános bizonytalansághoz s az anyagi erőszaknak a jog fölötti uralmához vezetett: ha mélyebben tekintünk belé, azon meggyőződéshez jutunk, hogy e korszak positiv eredményekkel is birt, s a romok fölött, melyeket okozott, egy új, nagyszerű kifejlődésnek alapját rakta le, — hasonló a fergeteghez, mely, mialatt az erdőn rombolva áttör, észrevétlenül egy új virulásnak magvait hinti el, s a pusztítás helyett, melyet látszólag okozott, termékenységet hágy maga után.

Mert a XVIII. század az, melyben a nemzetiségi ösztön eszmévé alakult, s habár a nagy zaj között, melylyel akkor az uralkodó elvek megtámadtattak, azon szerény férfiak nemes buzgósága figyelemre nem méltattatott is, kik a Belttől az Ádriáig saját nemzeti irodalmuk fölélesztésén fáradtak: s habár még századunk kezdetén azon befolyást, melyet ez akkor tisztán irodalminak látszott törekvés már is gyakorolt, senki nem gyanította: jelenleg nincs senki többé, ki — tapasztalva

azon sebességet, melylyel ezen eszme terjed, s a félelmet és reményeket, melyeket gerjeszt, — át nem látná, hogy a nemzetiségi eszme azok közé tartozik, melyek az összes emberiség által hosszabb időig követendő irány fölött elhatározó befolyással birnak.

Vannak, kik a nemzetiségi elv fontosságát többé nem tagadhatva, azt a szabadság és mivelődés egy új veszélyének, haladásunk egy új akadályának tekintik.

Fényes jóslatok hirdettetnek: ha majd az irígység, gyülölködés, uralkodási vágy, mely a népeket most távol tartja egymástól, megszünvén, a válaszfalak e föld népei között ledőltek, s az egyes nem egy szűk országnak, hanem az egész emberiségnek él; ha majd a nyelvek különfélesége a tudományok körében a közös munkálódást nem akadályozza többé, s minden eszme azonnal az egész emberiségnek sajátjává válik; ha majd azon korlátok legyőzésére, melyeket a távolság s az anyagi természet haladásunk elébe gördít, a világ minden népeinek törekvései összpontosulnak: mi állhatna ellen az emberiség egyesült hatalmának?

Szépek s dicsők ezen eszmék, s miután, úgy látszik, az emberi természetben fekszik, hogy a tökélynek képét távol multban vagy jövőben keresse, s arany őskorról vagy zavartalan boldogságú jövőről álmodozzék, nem csoda, ha annyi küzdelmek között elfáradt századunk is ezt teszi; de a történet ellenmond ezen reményeknek, bebizonyítván, miként épen azon korszakok, melyek ezen eszményképhez legközelebb álltak, az emberiségre nézve egyszersmind a legnagyobb szenvedések s általános sülyedés időszakai valának.

Az ó világ az összes emberiségnek eszméjét nem ismerte; de voltak időszakok az ó világban is, melyek alatt a népeket egymástól elválasztó korlátok leomlottak, s a nemzetiség háttérbe szoríttatott.

Így volt az, midőn Nagy Sándor, csodálatos győzelmei után megőrülve, magát istennek tartá, s Ázsia népeit a görögökkel egy egészszé akarta összeolvasztani; így akkor, mikor Róma uralma csaknem az egész ismert világ népeire kiterjedt; s mily eredménynyel?

Nagy Sándorban, kit a régiség s újabbkori hizelgői Ázsia hellenizálójának neveztek, az elfogulatlan történet csak a kényurat látja, ki Ázsiának Hellas nyelvét, de ki Hellasnak Ázsia erkölcseit adá, s az akkor létezett legnagyobb miveltségnek megrontója, az utána jött zsarnokok elődе s mintája volt. S kell-e szólnom Rómáról, a nagyról, a dicsőről, mely, midőn minden népeket rabigába fűzött, a szolgaságot oly általánossá tette, hogy az végre reá is elterjedett, s mely a Scipiók s Gracchusok nyelvét csak azért kényszerítette rá alattvalóira, hogy az az egész földön a legaljasabb és legszolgaibb érzések kifejezésének egyedüli közlönye legyen?

Nem szükséges, hogy képzelő tehetségünkhöz folyamodjunk: előttünk tapasztalások fekszenek; századokat hozhatunk fel, melyek alatt számtalan nemzet, megfosztva egyéniségétől, egy nagy egészbe olvadott, s az egy görög nyelv csaknem az összes tudományos közlekedés egyedüli eszközévé vált; de ha az eredményeket keressük, nem fogunk találni mást, mint politikai tekintetben szolgaságot, az erkölcsökben s jólétben sülyedést, a tudományokban az alexandriai iskolát, mely az akkori ismeretek összes kincseit felhalmozva, nehéz terhével nem haladhatott tovább, s azon epocháknak egyikét jelöli, melyek alatt az emberi ész, hóditásainak közepette, fáradtan megáll, s csak mult vívmányainak felszámításában gyönyörködik.

S ha a nemzetiségi érzés megszünése a ó-korban csak azon eredményekhez vezetett, — ha az újabb időknek azon századait, melyekben a közös diák nyelv

az összes tudományos élet egyedüli közlönyéül használtatott, a jelennek tudományos haladásaival hasonlítjuk össze, s a legrégibb időktől mostanig a világtörténet minden szakában azon tapasztalást találjuk igazolva, hogy az összes emberiség haladása mindig arányban állt azon öntudattal, melylyel az egyes népek saját nemzetiségökhöz ragaszkodtak, s hogy, valamint a családi élet megbomlása az egyes nemzetnél, úgy a nemzetiségi érzet enyészete az emberiségnél csak a sülyedésnek volt előjele mindig: akkor csakugyan azon nemzetiségi mozgalomban, mely a mult század lefolyása alatt annyi egymástól távol fekvő országban egyszerre támadott, csak az isteni gondviselés kegyes működését fogjuk látni, mely az elbizottságában eltévedt emberiséget azon egy ösvényre vezette vissza, melyen a haladás lehetséges; s akkor el fogjuk ismerni, hogy ha a jövő hálával tartozik azon férfiak iránt, kik a XVIII. század nagy szellemi mozgalmainak élén álltak, e hála nem a gúnyolót illeti, ki kortársait életök vigasztalásaitól mosolyogva megfosztá, nem a vakmerő sereget, mely mindent megtámadva, csak romokat hagyott maga után, hanem azokat, kik e romok fölött taps és elismerés nélkül csendesen felállíták egy szebb jövő lobogóját, a kételyek közepett egy új elvet mondva ki, mely ismét erős hit, mely nagyszerű remények, mely lángoló szeretetnek tárgya lehet.

Talán fölöslegesnek látszott, hogy midőn tőlem Kazinczy Ferencznek a nemzetiség s a hazai irodalom körében szerzett érdemeinek méltánylását várják, azon mozgalmakról szólok, melyek a XVIII. században Európa más nemzeteinél történtek. De valamint minden nagyobb tünemény egyes népek életében csak azon kapcsolatban találja helyes magyarázatát, melyben az más népek, sőt az egész emberiség általános törekvéseivel áll: úgy

azon nemzeti irányt, mely csaknem egy század óta minden törekvéseinket jellemzi, csak akkor méltányolhatjuk egész fontossága szerint, ha benne nem egy különálló jelenséget, de azon általános világtörténeti mozzanatok egyikét látjuk, melyek valamint nem egyes ország sajátságos helyzete, hanem általános okok által idéztettek elé, úgy az egyes népek körében csak akkor szünhetnek meg, ha azon irány, melyeket az egyes nép csak követ, általánosan megváltozik.

A magyarnak egyik legszebb tulajdona, melyet tőle még azok sem tagadnak meg, kik iránta kevés rokonszenvet mutatnak: hogy szilárdan ragaszkodik nemzetiségéhez. Úgy látszik, az isteni gondviselés, midőn e nemzetet nehéz küzdelmekre teremtette, a hazaszeretet s nemzeti öntudat nagyobb mértékével ajándékozta meg azt, s a százados küzdelem, melyben a keresztyénség elleneivel álltunk, még inkább megerősíté e természetes hajlamunkat.

Hisz a magyarnál a nemzetiségnek eszméje századokon át egy volt a vallással, egy a szabadsággal, válhatlanúl összekötve mindennel, mi a multban dicső, mi a jövőben kivánatos vala; s természetes, ha azon nép, mely nemzeti léte fentartásáért küzdött és áldozott, ahhoz szenvedélyesebb szeretettel ragaszkodott másoknál, kik e kincsnek biztos birtokában annak nagyságát megismerni nem tanulták.

De a szellem, mely a XVII. század végén s a XVIII. első felében Európa-szerte uralkodott, nem maradt hatás nélkül hazánkra sem, s ha Mária Terézia hosszú uralkodása végső éveit kezdetével összehasonlítjuk, arról győződünk meg, hogy e nemzet, mely a belső békének áldásait előbb soha ily hosszú ideig nem élvezé, nemzetiségére nézve soha több kárt nem szenvedett, mint épen ezen időszak alatt. Az alatt, hogy a közigazgatás

formáiban változás nem történt, főkép a nemzet felsőbb osztályai s városi népessége kivetkezett szokásaiból, elfeledé az elődök hagyományait, részben nyelvét is, míg fokonként oda jutottunk, hol a század kezdetén a német nemzet állt, melynek udvarai s nemessége saját nemzetiségöket egy igen kétes becsű idegen mívelődéssel cserélvén fel, a nemzeti nyelvre s szokásokra megvetéssel tekintettek, és az idegen befolyás, melyet erkölcseikre engedtek, a nélkül, hogy a kormányformák változnának, elterjedt az ország politikai viszonyaira is, s a nemzeti öntudattal csaknem minden elveszett, mi ezen öntudatra jogosítana.

Hazánk, mi a nemzetiségnek állását illeti, e század második felében semmiben nem különbözött más országokétól, s a honi nyelv s erkölcsök iránt ugyanazon közönyösséget találjuk itt, mely ez egész korszakot jellemzé.

Ugyanezt mondhatjuk azon ellenhatásról is, mely e ferde irány ellen végre támadt. S mit hazánkban látunk, csak azon általános mozgalomnak egyik nyilatkozványa, mely a XVIII. század alatt Európa minden országaiban észrevehető, hol a nemzeti érzés a francia divat által egy időre háttérbe szoríttatott; hasonló a többiekhez mind az eszközökre, mind eredményeire nézve.

Tisztán irodalmi mozgalom, ha annak kezdetét, — a nemzet egész életének megújulása, ha annak következéseit tekintjük; mert ki nem ismerné el, hogy valamint nagy része annak, mi az utolsó hetven év alatt az irodalom s a közélet mezején Európában nevezetes történt, a nemzeti érzés felébredésével összefüggésben áll: úgy közelebb multunkban semmi nincsen, mi nem ezen forrásból venné eredetét, s nem azon férfiaknak volna köszönhető, kik e nemzetet hosszú tespedés után öntudatra s kötelességeinek érzetére ébresztették, s bízva

jövőjében, csendes tevékenységök által annak útait előkészíték.

Ezen férfiaknak egyike Kazinczy Ferencz.

Akár az évek hosszú sorát vegyük, melyeken át egész tevékenységét az irodalomnak szentelé, akár műveinek belbecsét s előadásának varázsszépségét, mely még most is elbájol: összes irodalmunkban kevesen vannak, kiket melléje állíthatnánk.

Kitűrésben s férfias szilárdságban, melylyel tizenhat éves korától, midőn első iratát nyomtatásban kiadá, csaknem halála napjáig, a börtön falai között s nehéz gondoknak terhe alatt, pályáját folytatá: ő egyedül áll, páratlanúl azon befolyásra nézve is, melyet művei s személyisége korának egész irodalmára gyakoroltak. És kortársai között nincsen senki, ki, ha csak tisztán az iró érdemeit tekintjük is, vele a versenyt kiállhatná.

S mégis nem ezen nevezetes korszak legkitünőbb írója az, kit benne tisztelünk.

Övé egy nagyobb érdem, egy szebb dicsőség!

Ki nem tudja, mit értek? Ki nem ismeri azon befolyást, melyet Kazinczy nyelvünkre gyakorolt? Ki nem tudja, hogy ha e férfiút mindazok fölé helyezzük, kik vele versenyeztek, s őt követve, az irodalom egyes ágaiban talán felülmulták: ezt azért teszszük, mert ő nem egyes műveket, hanem egy egész irodalmat, egy új életre ébredett nemzetet hagyott maga után, hosszú munkássága által megszerezvén azt, mi az irodalom, mi a nemzet kifejlődésének első feltétele: nyelvet, mely a művészet s tudomány körében előre törekvő nemzetnek alkalmas eszközül szolgálhasson.

Hogy azonban Kazinczynak e részben szerzett érdemeit kellőleg méltányolhassuk, szükséges, hogy azon túlzásoktól őrizkedjünk, melyekkel ebbeli tevékenysége mind ellenei, mind némely barátai által jellemeztetett.

Voltak, főkép akkor, mikor a nyelvújitás pere első szenvedélyességével folyt, kik azon nézetből indulva ki, mintha nyelvünk Kazinczy fellépéseig ázsiai eredetiségében maradt volna meg, róla úgy szóltak, mintha előtte e nyelvben senki sem újított volna.

E tévedés vagy rágalom — mert azokkal szemben, kik azt hirdették, mind az egyik, mind a másik szóval élhetünk — hasonló ahhoz, melylyel mások azok ellen léptek fel, kik később egyes politikai intézvényeink módosítását inditványozták.

Valamint kevés népet találunk, mely minden egészen idegent oly határozottan visszautasítana, mint a magyar: úgy, legalább a kelet népei között, nincs egy sem, mely az idegent, ha annak felvétele szükségessé vált, létével oly tökéletesen egybeolvasztani tudná. — Az alkotmány, mely alatt e nemzet nyolcz századnál tovább annyi viszontagságoknak ellenállt, világos tanusága ezen tulajdonának. Magyar az minden részeiben, lényegesen eltérő azoktól, melyeket más szomszéd népeknél találunk, s mégis intézményeink nagy részénél idegen institutiókra ismerünk, melyeket elődeink általvettek, de csak miután azokat nemzeti szellemökhöz képest átidomították.

Mit alkotmányos intézményeinkről tudományosan bebizonyíthatunk, mit erkölcseinkre nézve kétségbevonnunk nem lehet, — mert ki tagadná, hogy azokra a keresztyénség lényeges befolyást gyakorolt, de a nélkül, hogy a magyar s más népek között létezett különbséget megszüntetné, — sőt mi fegyvereinkre s ruházatunkra nézve is szembetünő: az áll nyelvünkről is; s kik e tárgygyal előítélet nélkül foglalkoznak, se azt, hogy a nyelv mindig újult, se azt, hogy arra más nyelvek befolyást gyakoroltak, tagadni nem fogja.

A magyar nyelv — mint ez egy élő s fejlődő nép nyelvénél máskép nem is lehet — mindig újult s fejlő-

dött; a különbség Kazinczy s mások között csak abban áll, hogy mit azok, kik a nyelvújításban elődei voltak, a pillanat szükségétől kényszerítve, rendszer nélkül tettek, azt ő teljes öntudattal cselekedte, szem előtt tartva a czélt, melyet el akart érni és soha meg nem feledkezve azon határokról sem, melyeket túllépni a legmerészebb nyelvújításnak sem szabad.

Ha a XVI. s XVII. század első felében használt nyelvünket tanulmányozzuk, meggyőződünk, miként az, mi a formának szépségét s gazdagságát illeti, csak azon kevés újabb nyelveknél áll hátrább, melyek, mint a franczia vagy olasz, már akkor terjedelmesebb irodalommal bírtak; de ép oly bizonyos az is, hogy a XVII. század vége felé s a XVIII. század kezdetén e részben szintoly visszalépés történt, mint az vala, mely valamivel előbb a német nyelvben Luther biblia-fordítása és a XVII. század irodalmi nyelve között észrevehető; és tagadhatatlan, hogy más nemzetek, s jelesen a német, azon félszázad közben, mely Kazinczy fellépését megelőzte, a nyelv tekintetében roppant haladásokat tettek.

Vajon fejlődhetik-e irodalmunk, ha nyelvünkre nézve azon szegény alakokat fogadjuk el kánonképen, melyeket a XVII. század iróinál találunk? Ha, midőn más előbbre haladott nemzetekkel a mívelődés mezején versenyezni akarunk, nem gondoskodunk arról, hogy nyelvünk minden eszmék kifejezésére s tovább-fejlesztésére ép oly alkalmas eszköz legyen, minővé más nemzetek saját nyelvöket fejlesztették?

Kazinczy tisztán felállította magának a kérdést, s határozottan felelt reá, bátran kitűzve az újítás zászlóját, melynek határául csak nyelvünk szellemét ismerte el.

Fentartani nyelvünket eredeti tisztaságában, s egyszersmind a tökélynek azon fokára emelni azt, melyen Európa legmíveltebb nyelvei álltak; meggazdagítani

nemcsak szókincsét, de a szókötésnek formáit, nevelni hajlékonyságát, hogy ne legyen oly eszme, melyet vele tisztán kimondani ne lehessen, hogy ne legyen szépség, melyet nélkülözne: ez vala a czél, melyet magának kitűzött; s ha hosszú pályáján végig tekintünk, alig határozhatjuk meg: azon állhatatosságot bámuljuk-e inkább, melylyel tevékenységét folytatá, vagy a mély belátást, melylyel czéljának elérésére mindig a legalkalmatosabb eszközöket választotta, majd más mívelt nyelvek jeles íróinak fordítására szentelve nagy tehetségeit, — mert belátá, hogy nyelvünknek hiányzó hajlékonyságát épen ily műfordítások által szerezhetni meg leggyorsabban; — majd tanulmányozva s kiadva régibb iróinkat, mert tudta, hogy nyelvünk szelleme nem egy félig elkorcsosodott század iróiban, hanem csak a régiekben s a nép nyelvében találtatik fel. S épen ezen öntudatosság, melylyel feladatát a legnemesebb izléssel felfogta, és sem czélját, sem feladatának korlátait nem veszté el szemei elől, merészen szembeszállva minden előítélettel, megküzdve minden nehézséggel, és mégis mérsékelve magát, valahányszor az újítás nyelvünk szellemébe ütközött volna: ez az, mi Kazinczyt mindazok fölébe emeli, kik hazánkban vagy máshol a nyelvújítás nehéz munkáján fáradtak; ez az, mi által ő képessé vált egy oly feladatnak megoldására, mely csak az ész s jellembeli tulajdonoknak ritka egyesülése által sikerülhetett. Mert valóban nemcsak észre s tudományra, de erélyre s a jellem érczszilárdságára vala szüksége azon férfiúnak, ki magának egy ily feladatot kitűzni mert, ki azt annyi küzdelmek között folytatni birta, s azt bevégezni képes vala.

Ha valaha férfias törekvést teljes siker követett, ezt Kazinczy működéséről mondhatjuk. A nyelvújítás az irodalom körét, melyben az megkezdetett, rég átlépte,

és a mi egykor a legmerészebb újításnak tartatott, most már a nép ajkáról hangzik, világos bizonyságául azon befolyásnak, melyet az irodalom nálunk ez egész nemzetre gyakorol, s egyszersmind annak, hogy ezen újítások korszerűek s nyelvünk szellemével megegyezők valának; s jelenleg alig foghatjuk meg, hogy az, mi most oly természetesnek látszik, egyszer hosszú viták s küzdelmek tárgya lehetett. De tekintsünk vissza azon korszakra, melyet Kazinczy működésével betöltött. — Volt-e valaha ember, ki, midőn fellépett, oly kevés támogatásra talált, ki több nehézségekkel küzdött, s éveken át csaknem egyedül, de megtörhetetlen lélekkel haladt tovább azon következetességgel, melyet csak megfontolás ád, s egyszersmind azon erélylyel, melyet csak a szenvedélyben találunk.

Nem szólok azon nehézségekről, melyekkel új eszmék közönségesen találkoznak, főkép, ha oly tárgyak körül állíttatnak fel, melyekhez, mint a politikához vagy nyelvhez, hozzá szólani mindenki hivatva érzi magát; nem azon akadályokról, melyeket megszokás és előítélet minden újításnak elébe gördít; de szabad-e elfelednünk, hogy azon férfiú, ki személyes érdekeit elhanyagolva, egész életét csak a köznek szentelé, hosszú évek során keresztül az irodalom körében szenvedélyes elleneket, a tömegnél csak közönyösséget talált, s fáradozásainak jutalmául, a népszerűség helyett, melyet érdemelt, sokaknál csak kicsinylést és gyűlöletet aratott.

Jól tudom, hogy ki a közpályára lép, annak ilyenekre készen kell lennie.

A közvélemény felkap s elejt, az egekig emel s lábbal tipor; majd e világ minden fényét árasztva kedveltjére, majd arról, kit félistennek hirdetett, s ki sebhelyekkel, de a szennynek egy foltja nélkül ment keresztül élte küzdelmein, feltéve a legaljasbat is: mintha az imá-

dásért, melyre magát gyarló halandó irányában elragadtatá, az által akarna elégtételt szolgáltatni saját méltóságának, hogy egykori bálványát most sárban hurczolja.

De ha Kazinczy e sorsában sokan osztoztak, vajon kevésbbé érezte-e ő annak keserűségét?

Nincs senki, a nép bizalmára s szeretetére érdemes, ki e bizalom és szeretet által boldogítva ne érezné magát, s ki, midőn rólok a hon érdekében lemond, a legnagyobb áldozatot ne hozná hazájának, melyet a polgár a közjónak hozhat. S vajon Kazinczy nem tette-e ezt? nem a lelkesedés egyes perczeiben, nem egy rövid időszakra, mely alatt magát a közvélemény megtérésével vigasztalhatná, de hosszú éveken át? — Nem méltányolva, félre értve még azoktól is, kikhez legközelebb állt, megtámadva a gúny s rágalom fegyvereivel, mint egy félig őrült, ki nyelvünket megrontja s a magyar nemzetiséget veszélybe ejti: élete éveken át hosszú küzdelem vala, mely alatt magát se elleneinek száma által feltételétől visszaijeszteni, se e megtagadás igazságtalansága által túlzásra ragadtatni nem engedé.

Nem azért hozom fel ezeket, hogy rég felejtett irodalmi vitáknak emlékezetét megújítsam, vagy vádakat emeljek Kazinczynak egyes kortársai ellen. — Mint az életnagyságot meghaladó szobornak szépségei, úgy annak érdemei, ki a közönséges mértéken túl emelkedik, mindig csak bizonyos távolságból tünnek fel; s ő maga keserűség nélkül viselte el a méltatlan megtámadásokat is, melyeket nemes lelke csak az ügy iránti túlbuzgóságnak tulajdoníta, s melyek ellen azon meggyőződésben kereste vigasztalását, hogy a jövő, mely a jelennek kedvező ítéleteit sokszor megváltoztatja, annak, ki iránt kora igazságtalan vala, mindig igazságot szolgáltat.

De méltathatjuk-e a dicső férfiunak érdemeit, ha meg-

feledkezünk azon nehézségekről, melyekkel pályáján találkozott, s ünnepelhetjük-e emlékeit méltóbban, mint midőn hálával felszámítva munkás életének eredményeit, egyszersmind azon férfias erényeket tartjuk szemünk előtt, melyeknek azon eredményeket köszönjük: hogy valamint azon feladatot, melynek betöltésétől e nemzetnek jövője függ, Kazinczynál tisztábban senki nem fogta fel, úgy nemes élete példaként állíttassék a jelen s jövő ivadék elébe, melyek ezen feladat betöltésére hivatva vannak.

Miként az egyes embernek becse jellemétől, úgy a népeké azon szilárdságtól függ, melylyel nemzetiségökhöz ragaszkodnak.

Oly nép, mely saját egyéniségéből kivetkezve, másokba beléolvadni képes, az emberi társaság hasznos tagjává soha nem válhatik; hasonló ez azon növényekhez, melyeket a forró égalj őserdeiben találunk, s melyek indáikkal a szomszéd fát körülfogva, midőn sötét lombját látszólag dúsabbá teszik, annak csak életerejét szívják fel, hogy vele együtt porba sülyedjenek.

Ezért minden népnek első feladata épen fentartani nemzetiségét s fentartani saját nemzeti nyelvét, mely annak legnemesebb, legszellemibb kifolyása.

De ha az egyes nemzet, midőn saját nemzetiségéhez ragaszkodik, teljesíti legfőbb kötelességeit, bizonyos az is, hogy minden egyes nemzetnek állása és jövője azon erélytől s képességtől függ, melylyel az emberiség közös czéljainak előmozdításán dolgozik.

A világ története fennen hirdeti azon igazságot, hogy hosszú jövőre csak oly nemzetek számíthatnak, melyeknek fenmaradása az egész emberiség érdekében fekszik; s ugyanazon tanulságot merítjük saját hazánk történetéből is.

Mert ha a magyar nép, körülfogva nagy nemzetek

által, melyekkel semmi rokonságban nem áll, szüntelen harczok között, s idegen, magasabb míveltség befolyása alatt, saját nemzetiségét csaknem egy ezredig fentartani képes volt: mi az, miből ezen, a világtörténetben csaknem magán álló jelenséget magyarázhatjuk?

Az első ok, melynek fenmaradásunkat köszönjük, kétségen kívül azon szilárdságban fekszik, melylyel a magyar nemzetiségéhez ragaszkodott, — azon lángoló honszeretetben, mely, mint nehéz felhők között a tiszta napsugár, egész történetünkön átragyog, s annak legsötétebb részeit fénykoszorúval fogja körül.

Nehéz csapások érték e hazát. Volt idő, mikor nemzetünk benső viszálkodásainak büntetéseül több mint másfél századig a török járom alatt görnyedve, csaknem mindent elveszített, miben a honfiú büszkeségét keresheti, vagy mi egy szebb jövőre kilátást nyitott: de e nemzet nem esett kétségbe jövője felől, emelt fővel viselte lánczait, csak még szentebb érzelemmel fogva körül hazáját, mióta az oltárrá vált, melyen csak áldozott; s mert bizodalmát a sors csapásai nem ingatták meg, mert reményleni bírt még a valószinűség ellenére is, a Mindenható megáldá férfias törekvéseit, s e hon áll, fentartva mindenekelőtt gyermekeinek szeretete által.

De ha méltó büszkeséggel tekintünk is vissza multunkra, melynek legsötétebb emlékeinél az egyeseknek erényei s a férfias elszántság, melylyel e nemzet a balsors csapásait viselte, a dicsőség fátyolával takarja még e nemzet nagy tévedéseit is: csalódnánk, ha fenmaradásunknak egyedüli okát e férfias erényekben keresnők.

Voltak népek, hazájokhoz nem kevésbbé hívek, nemzetiségökhöz szintoly lelkesedéssel ragaszkodók, kikből, mint Saguntum polgárainak honából, csak egy örökké dicső, de szomorú emlék tartotta fenn magát, s ha fajunk

a hasonló végzetet elkerülte, ez csak annak tulajdonítható, mert szilárdan ragaszkodva nemzetiségéhez, mégis merev elszigeteltségben más népektől soha el nem különzé magát.

Azon percztől kezdve, midőn e nemzet, nagy királya által vezettetve, a nyugoti egyház körébe lépett, a régi istenségek oltáraival ledőltek a válaszfalak, melyek közte s más népek között léteztek. Az idegen faj az európai nagy népcsalád tagjává vált, s azon hévvel, melyet távol keletről magával hozott, ragadta meg új hivatását. Történetünk nem a többi népek életétől különválasztható egész. Egy része, egy lényeges része az az egész nyugati civilisatió történetének, melynek harczaiban legszebb babérainkat arattuk; és ha e hon, mely, mint a sokszor ostromlott várfok, pusztító csaták nyomait viseli magán, ingatlanúl megállt, — s ha e nemzet nem veszett el ily véres csaták után: azt annak köszönheti, mert az összes keresztyénség védfalának tekintetett, s mert oly nép, mely örökkévaló eszmékért küzd, nem dőlhet le még oly csapások után sem, minő a mohácsi vész vala.

Férfias honszeretet, de egyszersmind az emberiség közös ügyéért való lelkesedés, — hív ragaszkodás saját nemzetiségéhez, de vele együtt eleven érzete annak, hogy az egyes nemzet, csak midőn az emberiség közös feladatain dolgozik, midőn annak küzdelmeiben s haladásában részt vesz, foglalhat el magához méltó helyet: ez az, minek e hon fenmaradását köszöni, s e hon jövője attól függ, hogy azon irányhoz, melyet követve elődeink e nemzetet annyi vészek között fentarták, hívek maradjunk!

A század új eszmékért lelkesűl, melyek, épen mert a keresztyénség elveiből fejlődtek, mint ez, a polgárisodott világ minden részeire kiterjesztik hatásukat;

a haladásnak előbb nem ismert ösvenyei, tevékenységünknek új, csaknem határtalan mezeje nyílik előttünk, mely termékenységet igér, de melynek gyümölcseit senki sem ismeri még. De ha, bár a jövőt sűrű fátyol takarja még, csak ha e hosszú vajudások nem fognak eredmények nélkül maradni, s csak ha korunk haladásában részt veszünk, ha, mint elődeink, a civilisatió nagy küzdelmeiben helyünket betöltjük, nemcsak véres csatamezőkön, hanem az értelmiségben, a tudományban, és minden téren, hol a nagy civilisatió nagy harczai folynak: akkor biztosítottuk nemzetiségünket, melyet csak egy veszély fenyegethetne, az: ha annak fenmaradása az emberiség közös érdekében közönyössé válnék.

Ez feladatunk! S ha az utolsó hetven évre azon öntudattal tekinthetünk vissza, hogy annak megoldásához közelebb állunk, és a honfi szívét napjainkban egy szebb jövőnek reménye tölti el: bizonyosan Kazinczy Ferencz az, kinek mindenek előtt hálával tartozunk; mert ő az, ki ezen feladatot első fogta fel; mert a nemzetiségért lelkesülve, egyszersmind kijelölte azon feltételeket, melyektől annak fejlődése függ; mert mélyen érezve népünk sülyedését, kimutatta az ösvényt, mely egy szebb jövőhöz vezet.

S mi az, mi a hálának, melylyel e férfiú iránt tartozunk, méltó emléke, mi ily érdemeknek méltó jutalma lehet?

Csak egyet ismerek, s ez az: ha várakozásainak megfelelünk.

Még rövid idő, és egy ezred éve lesz, hogy őseink messze keletről e földre jöttek, s véres harczok után e hazát megalkották. Ha, mikor ezen idő el fogott telni, a nemzet azon öntudattal tekinthet vissza multjára, hogy hivatását betöltötte; — ha az utódok akkor pirulás nélkül emlékezhetnek a régiekről, mert az ősöktől vont

határokat megtartották, mert munkásságuk által termékenyíték a mezőt, melyen azok véröket ontották, s a magyar név nem szenvedett csorbát egy ezredév használata alatt — ha nemzeti mivelődésünk nagy épületjén, melynek Kazinczy alapjait rakta le, tovább dolgozva, azt oly magasra viszszük fel, hogy a magyar nép e békésebb kifejlés korszakában ismét azon helyet foglalja el, melyet egykor hadi tettei neki szereztek; — s ha majd, midőn közülünk sokan pihenni mentek, gyermekeink e hon ezredévi létét ünnepelve, hálát mondanak a világ urának, ki e nemzetet e földre vezette, és annyi viszontagságok között fentartotta, Európa népei részt vesznek e nemzet örömében, mely egy ezredév előtt mint fergeteg csapott le közéjök, de csak hogy melléje állva, századokon át a keresztyénségnek, azaz a civilisatiónak bajnoka legyen, s a végső napig minden téren, hol annak nagy érdekei kérdésben forognak, az első sorban álljon, küzdve, mint férfiúhoz illik, saját lobogója alatt, de az emberiség közös ügyeiért; — ha a nagy remény, melyért ivadékok véröket ontották, mely ezreket lelkesített, s melylyel Kazinczy sírjába szállt, beteljesült: akkor e nemzet lerótta tartozását azok iránt, kik életöket jövőjének szentelék, s Kazinczy érdeme jutalmazva lesz.

Mert ő megérdemelte a borostyánt; de az örökké zöld koszorút csak oly nemzet teheti fiának homlokára, mely arra maga is méltónak mutatta magát.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

Ha a népek életében nincsen fontosabb pillanat azoknál, midőn közös érzelemtől áthatva, nemzeti egységök tiszta öntudatára emelkednek: akkor, tisztelt gyülekezet, a férfiúnak halála, kinek emlékére összegyűltünk, időszakot fog képezni történetünkben.

A veszteség, melyet szenvedénk, a csapásnak váratlansága, a mód, melylyel az történt, egyenlő fájdalommal tölté a nép minden osztályait, s az ország messze határai között nincsen vidék, a különböző népfajok s vallásfelekezetek között, melyeket az isteni gondviselés e földön egy nemzetté egyesített, nincs oly töredék, mely e közérzületben részt nem vett volna; mintha a kegyes istenség e férfiú nagy érdemeinek adta volna jutalmúl, hogy azon egyetértés, melynek eszközléseért munkás életén át fáradott, sírja fölött létesüljön, s ő azt örökségül hagyhassa nemzetének.

Soha fejedelem, hatalmának tetőpontján, soha államférfi népszerűsége verőfényében nem szállt sírjába, kinek ravatalát több s általánosabb tisztelet környezte volna; s az idegen, ki e napokban hazánkba jő, s tanúja lehet a hatásnak, melyet Széchenyi halála okozott, bizonyosan azon meggyőződéssel tér vissza övéi közé, hogy azon férfiú, kiért egy egész nemzet, tiz évvel később,

miután a közélet pályájáról lelépett, gyászt ölt, nagy s felejthetlen érdemeket szerzett magának e nemzet iránt.

Mennyivel erősebb ez a meggyőződés bennünk, kik életének tanúi valánk, s kik, ha a multba visszanézünk, vagy hazánk jelen helyzetét tekintjük, mindenben, mi ott szép vala s mi itt legalább megnyugtató, az ő tevékenységének emlékét találjuk föl.

Ha volt magyar, kiről elmondhatjuk, hogy nem egy vidéknek, hanem hazájának, nem egy osztály- vagy pártnak, hanem nemzetének élt, — Széchenyi az. S a magyar tud. akadémia bizonyosan soha nem felelt meg inkább a nemzet közkivánatának, mint midőn e gyászünnepélyt rendezé, hogy azon tisztelet s hála, melyet iránta az egész nemzet érez, költészet s szónoklat által méltó kifejezést nyerjenek.

A költészetnek magasztosabb tárgya, a szónoklatnak nagyszerűbb feladata nem lehet; de hol van, ki annak méltóan megfelelni képes legyen?

Mélyen érzem én, tisztelt gyülekezet, a kötelességeket, melyeket az akadémia reám ruházott, midőn érdemem fölött megtisztelve, ez alkalommal szónokának választott. Tudom, hogy midőn nemcsak az akadémia alkotóját, de a haza legnagyobb polgárát gyászoljuk, tőlem több kivántatik, mint hogy beszédemben kizárólag azon érdemeket soroljam el, melyeket a nagy elhunyt intézetünk alapítása s hosszú vezetése által magának szerzett; csak ha jellemének s összes működésének méltó képét állíthatnám fel szebbítés nélkül, de híven, hogy nagy emléke világosan állva előttünk, önmaga hirdesse dicsőségét, mint Memnon szobra, melynek csak a nap világító sugara kell, hogy megszólaljon, — csak akkor felelnék meg feladatomnak; de ismétlem, ki az, ki e gazdag életet, mely egészben

csak a hazának, s melynek minden órája egy-egy, a haza fölvirágzására vezető külön czélnak vala szentelve, egy beszéd szűk korlátai között méltóan leírni, ki nagyszerű személyiségét kevés vonásokban híven lefesteni képes legyen, vagy ki részrehajlatlan itéletet merne mondani e férfiú fölött most, midőn a könnyek, melyeket sírjánál egy egész nemzet ontott, még alig száradtak föl.

Alakja nagyobb, semhogy ily közelről való arányaiban föltünjék; s a küzdelmek, melyek között élete lefolyt, s melyekben majd oldalánál, majd ellenei közt részt vettünk, újabbak, semhogy azokról mi hozzunk igazságos itéletet.

Mi e helyen legfeljebb munkás életének eredményeit sorolhatjuk el, s itélet helyett hálánkat fejezhetjük ki; s én erre fogok szorítkozni előadásomban, egyszerűen elmondva, mit Széchenyi tett, s annak megbirálását, mi volt ő, a jövőre bízva, mely korunk előítéletei-, érdekei- s szenvedélyeinek határán kívül állva, a küzdelmekről, melyeken mi keresztülmentünk, majdan ki fogja mondani igazságos itéletét, s vele együtt itéletét azon férfiúról, kit míg élt, még ellenei is a küzdelem legszenvedélyesebb pillanatában a legnagyobb magyarnak neveztek, s kinek sírjánál az egész nemzet gyászt azért öltött, mert érzé, hogy a hely, melyet ő üresen hagyott, e hazában egyes ember által soha nem fog betöltetni.

* * *

Hazánk újabb történetében nincs oly esemény, mely a nemzet kifejlődésére nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint az 1825-iki országgyűlés: — mert habár azon mozgalom, melynek nemzetiségünk újabb föléledését köszönjük, előbb vevé kezdetét, s a főérdem e

részben Kazinczyt és kortársait illeti; s habár az 1791-iki országgyűlésnek alkotmányos reform-mozgalmai örökre nevezetesek fognak maradni évkönyveinkben: tagadhatatlan mégis, hogy átalakulásunknak ez első kisérletei a hadizaj között, mely századunk elejét eltölté, csaknem feledésbe mentek; hogy a nemzetiségi lelkesedés, mely József császár uralkodása után rövid ideig általánosnak látszott, kevéssel utóbb azon buzgó, de szűk körre vala szorítva ismét, mely nemzeti irodalmunkat mívelé; s hogy csak az 1825-iki országgyűléssel kezdődik azon időszak, melyen innen alkotmányos s nemzetiségi törekvéseinkben félbenszakadás többé nem történt, s melyet azért méltán egész újabb fejlődésünk kiinduló pontjának tekinthetünk.

E fontos, a haza egész jövőjére elhatározó pillanatban lépett föl Széchenyi István a közélet pályáján; s miután az erélyt, mely annak befutására szükséges vala, csak akkor méltányolhatjuk, ha ismerjük annak akadályait is; szükséges, hogy mindenekelőtt rövid tekintetet vessünk ez időszakra, mely ha csak az éveket számitjuk, hozzánk oly közel, s ha arra gondolunk, a mi azóta történt, tőlünk mégis már oly távol fekszik.

A XVI. s XVII. század e hazában külső harczok s belső küzdelmek között folyt le, s ha épen akkor, midőn más népek a tudomány s művészetek mezején a legnagyobb haladást tették, nemzetünk, fönmaradásáért küzdve, másoktól elmaradt: csak hazánk szerencsétlen helyzetét vádolhatjuk, nem őseink hanyagságát.

De magyarázva bár oly okokból, melyeket pirulás nélkül bevallhatunk: mégis tagadhatatlan marad a tény, hogy hazánk a század kezdetén a nyugoti civilisatió köréhez tartozó más országoknál hátrább állt, hátrább nemcsak művészet és tudomány, ipar s mezei gazdaság, közlekedési eszközök s kereskedelem terén, egyszóval

mindazokban, miktől az országok anyagi jóléte s az egyesek kényelme függ, hanem, mi ennél fontosabb, hátrább még azon általános míveltségben is, mely minden haladásnak első föltételét képezi.

Országunk ez állapota, mely azt a kevés idegen előtt, kik e hazát akkor meglátogatták, majd szánakozás, majd gúny tárgyává tevé, nem kerülte el ugyan egyes mélyebben látó honfiak figyelmét, s a század kezdetén tartott országgyűléseken nem hiányoztak egyes fölszólalások, melyek a nemzetet a létező bajokra s azoknak következményeire figyelmeztették: de a nagy síkon, melylyé akkor viszonyaink lapúltak, e szózatok visszhang nélkül hangzottak el, s ha az ország helyzetében talán sohasem vala kevesebb, mi által a gondolkozó hazafi magát kielégítve érezheté: bizonyosan alig találunk történetünkben időszakot, melyben az elégedetlenségnek, a haladás e főösztönének, kevesebb jelei mutatkoztak volna. — A nép hallgatva s csaknem öntudatlanúl viselte el megszokott terhét; a nemesség megelégedéssel s teljes biztosságban élvezé jogait, feledve, hogy azok oly szolgálatok díjául adattak, melyeket rég nem teljesített már; s az élelemszerek bősége, az anyagi jólét, mely ebből következett, s a személyes szabadságnak magas foka, melyet nemcsak a nemesség, hanem a népnek minden míveltebb osztályai az országban akkor élveztek, eltakarta állapotaink nagy hiányait még azok előtt is, kiknek ellenök panaszt emelni okuk s képességök volt.

Úgy látszott, mintha a magyar nemzet, elfáradva hosszú küzdelmei után, csak pihenni akarna, s az anyagi jólét karjai között mindinkább azon tespedésbe sülyedne, mely az egyesnél s nemzeteknél a végkép elaggottnak halálát megelőzi.

Az 1823-iki események bebizonyíták, hogy azok, kik

ekként vélekedtek s eljárásukat arra építették, hibásan számítottak.

Mi József császárnak nemzetiségünk ellen irányzott törekvései után történt, az történt újra. A nemzet másodszor köszöné szabadsága megszilárdulását azoknak, kik őt annak maradványaitól is meg akarták fosztani.

A világos, maga a király által az ország rendei előtt bevallott sérelem, mely az alkotmányon elkövettetett, s azon tapasztalás, hogy a nemzet legfontosabb jogai, melyektől minden egyéb jogok- s kiváltságoknak megtartása függ, csak néhány törvényhatóságnak erélyessége, s a fejedelem lelkiismeretessége által mentettek meg, — ki midőn meggyőződött, hogy kormánya a törvény korlátain túl hágott, az elkövetett hibát nemcsak jóvá tevé, hanem bevallá, — felrázta a nemzetet hosszú nyugalmából, s az új veszély csak a nemzet megtöretlen életerejét bizonyítá be.

De bármi örvendetes vala a tapasztalás, s bármennyi tisztelettel hajoljunk meg azok előtt, kik a nemzetnek e nehéz napokban vezérei voltak, s egyaránt távol a szenvedélytől s távol a gyengeségtől, alkotmányunkat nyugodt erélyességgel föntartották: megfoghatjuk az aggodalmat, melylyel mélyebben látó honfiak a jövőbe még ezen pillanatban is tekintettek.

Mint 1791-ben, alkotmányunk, új győzelme után, megszilárdult s az egész nemzet ismét föllelkesült nemzetisége iránt; de épen a hasonlóság, mely a két mozgalom között létezett, nem juttatá-e eszébe a gondolkozó hazafinak, hogy azon okok, melyek miatt a rövid ébredés után, mely József uralkodását követte, új tespedésbe sülyedtünk, még most is mind léteznek?

Mert ha a magyar ismét sajátjának mondhatá alkotmányát, mely az idő minden viszontagságai között e hazában legalább a szabadság eszméjét, melynek nemzeti

egységünket köszönjük, föntartá, s melynek egyes részei az újabb küzdelmek alatt ismét bebizonyították szilárdságukat: vajon el lehet-e feledni, hogy azon alkotmány, bármi szép és dicső legyen, csak a nemzet egy osztályának tulajdona, s hogy midőn ennek személyes és politikai szabadságát oly rendkívüli mértékben biztosítja, minőben az akkori Anglia kivételével talán sehol nem élveztetett: a népre ép oly rendkívüli terheket ró?

Az 1825-ki tövényhozás az alkotmány biztosítására új törvényeket alkotott; de ha ezen alkotmányt nem egészen félszázad alatt kétszer végveszély fenyegeté, valóban nem a világos törvényeknek hiánya okozta azt. Nem új sánczokra, melyekkel elődeink az alkotmányt eléggé körülövezték, hanem védelmezőkre vala szükségünk, s az 1825-ki országgyűlés, midőn szabadságunk megtámadtatott, erősségeit kijavítá, de e hiányon nem segített.

Helyesen jegyezte meg egy híressé vált beszédében Nagy Pál, hogy az elvesztett alkotmányt visszaszerezhetni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is; hogy tehát csak ennek föntartása-, szilárdítása- és biztosításában kereshetjük egy szebb jövőnek zálogát; — de vajon állt-e az egyesek hatalmában? s ha az ország akkori helyzetét tekintjük, ki mondhatá, hogy e czél elérését bizton reményli?

A nemzeti nyelv, mely egy ideig csaknem kizárólag a nép körében élt, ismét emelkedni kezdett. Egy nemzeti irodalomnak alapjai rakattak le, mely, mert kevesek által pártoltatott, lassan, de mert csak olyanok által míveltetett, kiket erre hivatásuk érzete s lelkesedés buzdított, belső becsére nézve folytonosan emelkedett; de vajon az irodalom egymaga, sőt azon egyes törvények, melyek által nemzeti nyelvünk a közélet mezején a latin helyébe állíttaték, biztosíthatták-e nemzetiségünket oly

viszonyok között, midőn a míveltség, melytől az irodalom befolyása függ, s a közéletben való részvét csak a nemzet egyes osztályaira vala szorítva?

Kifejlett nemzetiség, mely minden idegen befolyásoknak ellentállani képes legyen, csak ott létezhetik, hol egészséges nemzeti életet találunk; s ki szólhatott erről nálunk akkor, midőn honunk főbb nemessége nagy részben a külföldön lakva, saját hazájában idegenné vált s elfeledve még ősei nyelvét is, a végső köteléket, mely őt a nemzethez lánczolá, szétszakította; midőn ipar s kereskedés nem levén, a magyar középrend csak egyes mesteremberekből állt, s úgy szólván senki nem volt, ki magát teljes joggal a haza polgárának nevezheté, mert a kiváltságos osztályok nem részesültek terheiben, s a nép nem ismeré jogait?

Vajon ily állapotokon egyes, bármi czélszerű törvények, vagy azon lelkesedés, melylyel a nemzet némely osztályai nyelvünket fölkarolták, segíthettek-e? — Magyarországnak nagy, gyökeres reformra vala szüksége, és ugyan mily eszközök léteznek annak keresztülvitelére?

A mód, melyen József császár kisérletei, daczára a tolerantiális pátensnek s e fejedelem népies törekvéseinek, az egész országban fogadtattak, bebizonyítá, hogy vannak dolgok, melyekről a nép soha nem mond le, még a vallásszabadság s polgári egyenlőség kedvéért sem. Az 1823-iki események meggyőztek arról mindenkit, hogy ha az ország állapotának változnia kell, ez csak az ország törvényhozása által történhetik; de ki remélhette egy gyökeres átalakulásnak keresztülvitelét oly törvényhozástól, mely kizárólag a kiváltságos osztályok képviselőiből állva, érdekei által a létező állapotokhoz lekötve érezé magát?

Haladni a civilisatió ösvényén, azon jogfogalmak

szerint módosítva alkotmányunkat, melyek Európaszerte elfogadtattak, — a nélkül, hogy ez által alkotmányos létünk s nemzetiségünk veszélyeztessék;

Szilárdul ragaszkodni alkotmányunk formáihoz s nemzeti sajátságainkhoz, a nélkül, hogy ez által haladásunkban akadályoztassunk;

Kivíni a XVIII. század eszméit oly törvényhozás segedelmével, mely középkori szerkezetét megtartá; — a jogegyenlőséget a kiváltságos osztályok által:

Ez volt a föladat. — S valóban, nem bámulhatja senki, ha az csaknem mindenki által megoldhatatlannak tartatott, s még a hazának leghivebb fiai is kétségbeesve a jövő fölött, emlékeikben keresték vigasztalásukat, féltékenyen őrizve minden követ, mely a régi épületből megmaradt, hogy e nemzet dicsőbb napjainak legalább romjai tartassanak fönn; hisz a teendőknek tömege oly nagy, az eszközök, melyek annak, ki állapotaink átalakítását magának czélul kitűzné, rendelkezésére álltak, oly csekélyek, az akadályok látszólag oly legyőzhetetlenek valának, hogy a legbátrabb is elveszté bizodalmát.

Egy volt, ki azt nem vesztette el, ki a haza jövőjén nem kétkedett: Széchenyi István.

Senki sem ismerte nálá jobban azon hiányokat, melyek e hon anyagi s szellemi mivéltségében szintúgy mint alkotmányunkban léteztek; senki sem fájlalta azokat úgy.

Vegyük kezünkbe számos munkáink bármelyikét, s ott fogjuk találni a vallomást, hogy mindenben hátra vagyunk; s a keserüség, melylyel azt kimondja, eléggé bizonyítja az érzést, melylyel szive telve volt; ő teljes mértékben méltányolja azon nehézségeket, melyekkel a reformnak küzdenie kell; hisz föllépésének módja, az eszközök, melyekkel élt, s a fontosság, melyet egész

életén át a modornak tulajdonított, eléggé bizonyíták ezt; de mindez nem ingathatá meg a bizodalmat, melylyel e haza jövőjére tekintett.

Mert ha igaz is, hogy a haza anyagi kifejlésében Európa többi országainál hátrább áll; ha csatornái nincsenek, útai hiányzanak, s a mezei gazdaság azon állapotban pang, melyben azt a középkor gyakorolta: nem áldotta-e meg Isten az országot minden adományaival?

Hol van a sík, mely alföldünknél termékenyebb? hol a bérczek, melyek az ásványvilág minden kincseiben Kárpátainknál gazdagabbak? hol a folyók, melyek a közlekedés dicsőbb eszközei lehetnének azoknál, mik szabályozatlan árjaikkal most tereinket elöntik?

És ha e nép a miveltség alantabb fokán áll, ha osztályait válaszfalak különítik el egymástól, s e nemzet, mely a harcz mezején egykor dicsőséget aratott, a békés ipar s a tudományok körében nevet nem szerzett magának: nem ugyanazon nép-e ez, mely a hazát szerzé s föntartotta? mely századokig küzdött a legszentebb ügyért, s miután legyőzetett, ellenének rabja lett, de szolgája soha; — mely daczára azon válaszfalaknak, melyeket a törvény közötte fölállított, nemzeti egységének érzetét mindeddig nem vesztette el; mely nádfedelek alatt lakik, durva köntösben jár, s az élet kényelmeit nem ismeri, de nélkülözései között emelt fővel tekint körül, mert tudja, hogy ha semmi egyebe nem lenne — van hazája, egy egész ország, melyért halni kész, és mely századokig élhetett oly alkotmány alatt, mely a nemesnek mindent engedett, s a jobbágyot csaknem oltalom nélkül hagyá, a nélkül, hogy amaz zsarnokká válnék vagy ez emberi méltóságáról megfeledkezett volna, mert Isten úgy rendelé, hogy e nép sem zsarnok, sem szolga, hanem szabad legyen.

Hisz e földnek csak munka, a nemzetnek csak akarat kell, hogy felviruljanak, s alkotmányunk által, bármik annak hiányai, saját kezünkbe van adva sorsunk; — miért kételkednénk?

Az nem lehet, hogy e hon, melyet Isten a természet minden adományaival megáldott, örökké parlagon heverjen; hogy e nemzet, mely egykor az első helyek egyikét foglalta el, s mely annyi viszontagság után egyet sem vesztett férfias erényei közül, most az utolsók egyike legyen.

Régi dicsőségünk napjai letüntek.

A nemzet rég nem adta életének jelét, s hazánkban körültekintve, hideg és érzéketlen minden, csak romjai szólnak, s már a világ halottnak hirdeti az egykor virágozót.

De nézzétek közelebbről: nincsenek sehol a rothadásnak jelei; hol az idegen érzéktelenségében változást nem lát, ott e honnak gyermekei újra érzik a meleg lehelletet.

Kiért keseregtünk, a hon csak tetszhalott volt, — hitünk fogja megmenteni életét, s ő föl fog támadni előbbi szépségében s hatalmában.

Magyarország nem volt, hanem lesz.

Harmincz éve múlt, hogy Széchenyi *Hitel*-ében ezeket elmondá, s mi, kik föllépésének tanúi valánk, nagy időkön mentünk keresztül, melyek többet adtak s többet vettek el tőlünk, mint a mit egy rövid emberi élet alatt elérni vagy elveszteni lehetségesnek gondoltunk; de vajon most is, annyi év után, ki nem emlékszik a hatásra, melyet e szavak előidéztek? Sokan közűlünk még félig gyermekek valánk, s mi egészen új színben tűnt föl előttünk az élet, melynek küszöbén állva, dicső pálya nyílt előttünk; és lelkesedésünket megosztá a férfiú, ki egyszerre tért látott maga előtt,

melyre tevékenységét fordíthatá, s megosztotta maga az agg, ki életének határához érve, most legalább egy nagy reménynyel szállhatott sírjába.

Valóban, ha e férfiúnak összes érdeme csak az lenne is, hogy nekünk e reményt adá; ha müködésének minden nyoma eltűnt volna, s csak ezen napoknak emléke maradna fönn: — ő megérdemelné, hogy a hon, mint a római senatus Cannae után a consulnak, háláját mondja ki, mert kétségbe nem esett hazája fölött; s mi valamennyien gyászt öltsünk érte, ki ifjúságunknak, ki egész életünknek jóltevője volt, mert legszebb pillanatait neki köszönjük, s neki köszönjük mindazon jótékony hatást, melyet, honfiúi lelkesedésre ébresztve, jellemünkre gyakorolt.

De csak pályája kezdetén állunk még, s a szózát, melyre százezrek szíve új reményben feldobogott, csak azon igéret vala, hogy e szebb jövőnek, melyet hirdetett, fogja szentelni egész életét.

Ritka embert nevezhetünk, ki, midőn a közéletbe lépett, ennyi reményt gerjesztett, s talán senkit, ki ezen reményeket oly tökéletesen teljesíté; de mielőtt e dicső pályára követjük, s tevékenységének egyes ágait s összes eredményét bármi röviden fölemlítjük, legyen szabad egy általános észrevételt előrebocsátanom, mely, valamint egyes lépéseinek, úgy egész működésének nemcsak méltánylására, de megértésére szükséges.

Nem az elmének tehetségei, hanem a kedély hatalma az, mi minden való nagyságnak alapját képezi, s az emberi nem története tanúságot tesz, hogy nagy befolyást még soha senki nem gyakorolt a világon, ki önmaga egy nagy eszme vagy érzelem befolyása alatt nem állt, s midőn kortársait elragadá, önmaga elragadva nem érezte magát. Ezt látjuk Széchenyinél is; s habár a hideg megfontoló észnek nálánál nagyobb magasztalója

nem volt, és senki sem szólalt föl élesebb gúnynyal azok ellen, kik köz dolgokban szivök gerjedelmét követik: mégis talán soha nem volt férfiú, ki a köz élet pályáján megőszülve, első föllépésétől élete végéig oly egészen érzelmeinek hatalma alatt állt volna, mint épen ő.

Igen, Széchenyi a szívnek embere volt, a szó legszebb, legnemesebb értelmében.

Midőn fiatal korában körültekintve, a hazának állapotát látá, s látta a közönyösséget, melylyel a többség, — s a lemondó kétségbeesést, melylyel e hon jobbjai ezen állapotot tűrték, mert megváltoztatására sehonnan kilátás nem nyílt, s a messze láthatáron nem látszott még egy felleg sem, mely vihart hozva e tespedésnek véget vethetett; s ő egymaga lépett föl, hogy ha más senki nem, ő vesse meg nemzetünk egykori nagyságának alapját, vagy hogy legalább ezen czélnak szentelje véglehelletéig életét: akkor nem hideg számítás sugallta neki ez eltökélést, — — s nem a mindent megfontoló ész vala az, mi neki, miután e pályán föllépett, erőt adott, hogy vissza ne ijedjen a mindig növekedő nehézségek s ellenzőinek száma előtt.

Szivének meleg gerjedelme, egy erős, ellenállhatatlan érzés vezette a pályára; ez tartá fönn, ez serkenté mindig új tevékenységre még akkor is, midőn nem támogatva a közvéleménytől, elhagyatva azoktól, kikhez legközelebb állt, a közszeretet virágkoszorúja helyett még csak a nyilvános élet töviskoronáját viselte; — s ki Széchenyi jellemének ezen oldalát nem ismeri, az őt igazságosan megitélni nem képes.

Megtörhetetlen erélyének s egyes gyöngeségeinek — miktől őt fölmentenünk nem lehet — forrása ebben fekszik.

Hazájának határtalan szeretete vala az, mi a bátor férfiút, ki, ha csak személyes veszélyekről vala szó, a

legkisebb sértésért a halállal szembe szállt, a közdolgokban néha a túlságig óvatossá, sőt mint ellenei mondák, félénkké tevé; ez az, mi őt néha igazságtalanságra ragadta, s arra birta, hogy szenvedélyes szónoklatának egész hatalmát, keserű gúnyt s túlzó vádak fegyverét használja olyanok ellenében is, kiknek jó szándokát kétségbe nem voná, sőt kiket, mint gróf Dessewffy Józsefet, mélyen tisztelt, de kikben a közjónak, habár akaratlan, elleneit látta.

És ez volt alapja egyszersmind azon rendkívüli befolyásnak is, melyet e férfiú mindvégig nemzetére gyakorolt.

A történetben kevés példát találunk, hogy valaki népszerűségét annak köszönte, hogy honfitársait szüntelen hátramaradásukra, hibáikra s gyengeségökre figyelmeztette. Főkép oly nemzetnél, mint a magyar, melyet ellenségei hiusággal vádolnak, s melyről legalább azt mondhatjuk, hogy saját becsének teljes öntudatában él, kettősen feltünő tünemény ez, s mégis csak a *Hitel*-t kell kezünkbe vennünk, hogy meggyőződjünk, miként Széchenyi népszerűségét így szerzé meg. Nem volt senki, ki a legélesebb gúny fegyvereit többször használta volna oly szokások s intézmények ellenében, melyekhez a nemzet őseinek hagyománya gyanánt ragaszkodott; nem volt senki, ki azon irányt, melyet a közvélemény követett, s a férfiakat, kiket az fölkarolt, nyiltabban megtámadta volna; és ha mégis mind ennek daczára Széchenyi népszerűségét 15 évig folyvást növekedni látjuk, s ha később is, miután népszerűségét már elvesztette, befolyásának egy részét még megtartá: e rendkívüli tünemény csak onnan magyarázható, mert midőn sokan azt hivék, hogy téved, s a többség általa legforróbb óhajtásaiban s legkedvesebb embereiben kiméletlenűl megtámadva érzé magát, — midőn őt hol a

kormány soraiban, hol az ellenzék padjain látá: sokan nem érték, sokan rosszalák, sokan ellenezték eljárását; de senki egy perczig nem kétkedett hazafiságában.

Ez azon kapocs, mely közte s a nemzet között mindig létezett. Kevés politikai szerepet játszott férfit ismerünk, ki, midőn meggyőződése kivánta, pártját oly könnyen elhagyta, sőt azt oly hevesen megtámadta volna; talán senki sincs, ki miután egy ideig az egész nemzet élén állt, később oly egészen elhagyatva találta volna magát, mint ő. De elhagyatva mindenkitől, megtámadva eljárása miatt, volt egy, mi e férfiút, midőn magát egészen elszigeteltnek mondá is, a nemzettel összeköté: s ez épen azon érzés, mely nemzetünk közös tulajdona; — s ha Széchenyi e hazáért többet tett, mint bárki más, ezt annak köszöni, mert tudtuk, hogy senki e hazát nálánál inkább nem szereti.

Volt idő, melyben sokan, sőt ő maga is a hideg számítás emberének tartá magát; de e tévedésnek oka abban fekszik, mert kizárólag csak egy érzelemnek uralma alatt állva, a pillanat benyomásainak s szenvedélyeinek ellentállni tudott; s miként éltének czélját csak szivével választá: úgy azon eszközökre nézve, melyeket használt, csak belátását követé; egyaránt szenvedélyes, s egyszersmind előrelátó szeretetében, kész föláldozni magát minden pillanatban, s mégis folyvást figyelemmel irányozva s méregetve lépteit, hogy a kedves tárgy, melyért lelkesül, veszélynek ne tétessék ki.

S épen egyéniségének e kettős, látszólag ellentétben álló oldala: a lángoló szeretet mellett a hideg számítás, a szenvedély, midőn törekvéseinek főczélját veszélyeztetve látá, s mégis e csaknem félénkséggel határos ildomosság, melylyel haladási terveiben eljárt: ez az, mi jellemének egyik fő vonását képezé; a másik, mely evvel bizonyos összeköttetésben áll, sőt annak kifolyása:

azon könnyűség, melylyel helyzetét megváltoztatá, s föltételeinek kivitelére majd politikai elleneivel, majd barátaival fogott kezet, a nélkül, hogy valaha működésének fő irányától eltérne; úgy hogy ugyanazon férfiú, kit kortársai, csak a könnyűséget látva, melylyel pártját elhagyá, többször apostasiával vádoltak: a jövő kor előtt épen a következetesség miatt fog bámultatni, melylyel hosszú politikai pályáján minden egyes föltételeihez ragaszkodott, Proteusként mindig változtatva alakját, de csak azért, hogy azonegy küzdelmet folytassa; s innen van, hogy míg Széchenyi élete, ha egyes lépéseit követve, azoknak összefüggését magyarázni akarjuk, feloldhatatlan rejtélyként tűnik föl: midőn azt mint egészet tekintjük, nyitott könyvként fekszik előttünk, melynek czélja iránt mindenki teljes ismeretet szerezhet magának, s melynek egész foglalatját kevés szavakkal mondhatjuk el. Megkisértem ezt.

Ha azon belátás, hogy hazánk csaknem mindenben hátra van, Széchenyit a nagy föladattól, melyet magának kitűzött, vissza nem ijeszté, ennek okát azon meggyőződésben találjuk, hogy a magyar nép még ifjú, s hogy valamint Isten e hazát roppant, eddig parlagon heverő természeti kincsekkel áldotta meg, úgy a magyar nemzetben oly erők s tehetségek szunnyadnak, melyeknek becsét eddig még senki nem ismeri.

Kifejteni Istennek ezen nagy adományát mindkét irányban, haladni az anyagi érdekek mezején, hogy e haza Európa legmiveltebb országaival a versenyt kiállhassa, s haladni főleg szellemi kifejlésünkben, hogy a magyar nemzetiség benső becse s értéke által nyerje vissza azon állást, melyet egykor harczias tulajdonai által birt: ez volt a föladat, melynek megoldásától nézete szerint a nemzetnek szebb jövője, sőt fönmaradása függ, s melyet magának kitűzött.

E két irány közül a fontosabb, Széchenyi meggyőződése szerint, a nemzet szellemi kifejlése volt. »A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni Európában ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait. — Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesítni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség földicsőítéséhez vezetni, — ez a föladat. — Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg.« Igy értelmezi ő maga törekvéseinek végczélját; s az óvatosság, melylyel oly reformok körül eljárt, melyeknek, csak az ország anyagi kifejlését tekintve, jótékony hatását kétségbe vonni nem lehetett, de melyek nézete szerint nemzetiségünket, azaz szellemi kincseink legfőbbikét, veszélyeztetik, eléggé bizonyítja, mi szilárdan ragaszkodott elvéhez, hogy »minden haladás csak annyiban üdvös, a mennyiben szellemi alapon nyugszik«; de miután a szellemi és anyagi lét válhatatlan kapcsolatban áll úgy az egyes embernél, mint nemzeteknél, — s miután a lélek hatalma a testnek épségétől függ: e magasabb szellemi föladat csak úgy oldható meg, ha anyagi kifejlésünket sem hanyagoljuk el, s lépéseinket úgy intézzük, hogy sem szellemi érdekeinket anyagi jólétünknek, sem ezt tisztán eszmék- és elvkérdéseknek nem áldozzuk föl; s épen a következetesség, melylyel Széchenyi ezen meggyőződéséhez nemcsak elméletben, de egész eljárásában ragaszkodott, e látszó dualismus, mely miatt egyes lépései néha megfoghatatlanokká válnak, egyszersmind kulcsa egész nyilvános életének.

Épen mert ugyanazon férfiú, ki 1825-ben a magyar akadémiát alapítá meg, szintakkor lótenyésztésünk eme-

lése mellett buzgólkodott, s miután 1826-ban a lóversenynyel összekötött lótenyésztő társulat létesült, ezen intézet emelésének és gyarapitásának szintoly buzgósággal szentelé idejét s fáradságát, melylyel a tudós társaság alapszabályain dolgozott; épen midőn üdvleldéjét tervezé, hogy a haza nagy halottjainak méltó temetkezési helyök legyen, egyszersmind azon törte fejét, hogy az általa fölállított nemzeti kaszinó tagjainak mentől több kényelmet szerezzen; épen az: hogy ugyanazon elme, mely a Duna s Tisza szabályozásával foglalkozott, ugyanazon ember, kinek az álló hidat s a gőzhajózást köszönjük, ugyanakkor a főváros számára sétatért tervezett, s midőn a szabad föld, a közteherviselés- s az emberiség legszentebb jogaiért küzdött, azon kérdést, vajon társalgásunkban az »ön« vagy »kegyed« használtassék-e, nem tartá figyelmére érdemetlennek; hogy egyszerre — látszólag hasonló szorgalommal s kitartással — fölkarolt nagyot és kicsinyt, egyes helyeknek apró érdekeit s az egész haza haladását, az egyes polgárok kényelmeit s nemzetünk jövőjét; mert semmit, mi e haza határai között egy helynek jólétére befolyt, csekélynek, semmit, mi nemzete emeléséhez vezethetett, nehéznek nem tartott: ez az, miben nagysága fekszik, s mi őt összes haladásunk vezetésére képessé tevé.

Harminczöt éve, hogy Széchenyi tevékenységét megkezdé. A magvak, melyeket elhintett, csiráztak, a mit ültetett, gyökeret vert, s szétterjesztve ágait, gyümölcsözni kezd: összes törekvéseinek eredményei előttünk fekszenek.

Az akadémiából, melyet alapitott, hogy világot terjeszszen a nemzetiségünket fedő sötét fölött, a nemzet tudományos s irodalmi tevékenységének gyúpontja vált, melynek fénye most már csak onnan származik, mert

azon egyes sugarakat, melyek e hon egén mindenfelől föltünnek, egy pontban egyesíti.

A sors meg nem kimélte a nemzetiséget nehéz csapásoktól, de ezeknek csak az volt hatásuk, hogy a vas mint aczél kerüljön ki a nehéz próba alól; s azon idő helyett, melyről Széchenyi szólt, mondván: hogy egykor talán az akadémia csak ereklye gyanánt fogja őrizni a nyelvet, melyet a magyar egykor legdrágább kincsének tekintett, eljött a nap, melyen e kincset biztosabb kezekben látjuk.

A nemzet magára vállalta annak őrzését, szivében s ajkán hordva sajátját, s reánk csak annyit bizva, hogy mi is e kincscsel éljünk, és — támogatva azon irodalmi s tudományos intézetek egész sora által, melyek az akadémia mintájára keletkeztek, — a magyar nemzetnek a tudományok körében is azon állást szerezzük meg, mely, mint Széchenyi 1842-ben az akadémiához tartott beszédjében mondá: nemzetiségünket egyedül képes biztosítani.

A lóverseny s lótenyésztő társulat a gazdasági egyesületet hozta létre, s most az ország minden vidékén, csaknem minden megyében hasonló intézetet találunk, nemzeti iparunk azon ágának emelésén dolgozva, melytől az ország anyagi jóléte mindenek előtt függ.

A nemzeti kaszinó mellett az ország különböző részeiben hasonló társulatok léteznek, s alig találunk nevezetesebb helyet, mely a kölcsönös eszmecserének s az által a míveltség terjesztésének ezen hatalmas eszközeit nélkülözné; s ugyanakkor az anyagi s szellemi érdekeknek minden körében, a társadalmi élet minden fokozatán új meg új egyletek alakulnak, melyek tevékenységben versenyezve, a nemzet általános mívelésének közös munkáján dolgoznak.

S vajon, ha azon tudományos s irodalmi intézeteket,

melyek az akadémia megalakulása után e hazában támadtak, mások alapították, ha azon üdvös hatás, melyet gazdasági egyleteink földmívelésünkre gyakorolnak, másoknak köszönhető, s a tevékenység, melyet egyes társulatok kifejtenek, közvetlenül másoknak érdeme: vajon közvetve mindezt nem neki köszönjük-e?

E hely, hol az általa alapitott akadémia nevében azon egyletek s társulatok képviselőihez szólok, melyek létöket neki vagy legalább azon egyesületi szellemnek köszönik, melyet e hazában ő honosított meg; e város, melynek legdicsőbb emlékeit ő tervezte vagy építette föl, s melynek jólétéért s fölvirágzásáért ő egymaga többet tett, mint előtte egész nemzedékek, — az egész haza, fölszólalnak érdemei mellett. — A Duna, melynek szikláit megrepeszté, hogy az akadályoktól fölszabadított folyó a népek békés közeledésének útul szolgáljon s a Tisza, melynek árjait erős partok közé szorítá, hogy a pusztítás helyett, melyet előbb okoztak, termékenyítve hasítsák át hazánk áldott rónáit: egyaránt hirdetik dicsőségét.

A gőzhajó, ha folyóinkon színes lobogókkal elhalad, s a gőzmozdony, midőn az általa tervezett pályán villámgyorsasággal elrobog, — reá emlékeztetnek.

Forduljunk bárhová, tekintsünk bármit, a mi e hazában 1825-től üdvös történt: Széchenyi nyomaira találunk. Az ő tevékenységének s e nemzet haladásának azonegy története van, — s az idő, melyet előadásommal igénybe vehetek, elfogyna, ha mindazt csak elsorolnám is, mit neki köszönünk, vagy mire legalább elhatározó befolyást gyakorolt.

Fordítsuk e helyett figyelmünket azon egyre, mi öszszes tevékenységének fő czélja volt, s ha munkás életének más eredményei nem maradtak volna is reánk,

egymaga elég lenne arra, hogy Széchenyit e nemzet örök hálájának tárgyává tegye.

Habár nemzetünk az utolsó harmincz év alatt tagadhatatlan előmenetelt tett, mégis jelen helyzetünket más európai népek állapotaival összehasonlítva, bármennyire fájjon hazafiságunknak, kénytelenek vagyunk bevallani: hogy sem anyagi, sem szellemi tekintetben helyzetünkkel megelégedni nincs okunk, s hogy a nagyobb jólét, melyet egyesek élveznek, s azon haladás, melyet az irodalom s tudományok körében tettünk, nem pótolja a veszteségeket, melyeket a közélet mezején szenvedénk; és mégis, honnan van az, hogy midőn a jelen oly keveset nyujt, mi vágyainkat kielégítheti, öntudattal tekintünk magunk körül, sokkal több reménynyel fordulunk a jövő felé, mint azok, kik 1825-ben a haladás pályájára lépve, a csalódásokat, melyeken mi keresztülmenénk, még nem ismerék?

Szükséges-e, hogy e kérdésre feleljek?

A kor, melyben életünk szebb része lefolyt, nehéz küzdelmek s keserű tapasztalások időszaka volt. Soha a férfias törekvés, melylyel egy nemzedék hazája átalakulásán dolgozott, annyira nem hiusíttatott meg; soha szebb reményeket keserűbb csalódások nem követtek. Ha a hazában körültekintünk, nincs hely, mely a szomorú időknek nyomait ne viselné magán, — nincs család, mely létét földúlva ne érezné, s mi ennél több, maga az alkotmány, mely ezred év vészével daczolt, talpkövében ingattatott meg: — de egy fönmaradt egyéb törekvéseink romjai fölött, egyet megtartottunk a nagy hajótörésben, melynél annyi reményünk elveszett, — egyet, mit tőlünk se egyesek hibái, se erőszak, se az idő viszontagságai többé el nem rabolhatnak:

A válaszfalak, melyek e nép egyes osztályait egykor távol tarták egymástól, ledőltek.

Az egyenetlenség, mely által minden jog bizonytalanná s minden teher elviselhetetlenné vált, — megszűnt.

A bilincsek, melyek az ipar kifejlését akadályozák s az egyes törekvéseit megfoszták gyümölcsétől, — széttörettek.

A néptöredékek, melyeket viszontagságos múltunk e földön hagyott, egy nemzetté olvadtak össze. S ki az, ki ezen eredményt fölcserélné a jólétért, melyet előbb tán élvezett? — Ki az, ki, ha tőle függne, hogy ezen egész időszak szomorú emlékeivel együtt múltunkból kitöröltessék, ezt kivánná még azon esetben is, ha a visszalépés árául mindazon alkotmányos jogokat nyerhetné vissza, melyekre oly büszkék valánk?

Az idő a nehéz küzdelmek nyomát, melyeken keresztülmentünk, még nem törölte el, s szomszédaink sokat hozhatnak föl, miben még hátrább állunk; — de a nagy igazságtalanság, mely e hátramaradásnak egykor főoka s elleneink szemrehányásainak méltó tárgya volt, — nem létezik többé.

Az isteni gondviselés számunkra talán új küzdelmeket rendelt, hogy e nemzet még inkább kitisztulva salakjaiból, méltóan foglalja el hivatásának helyét; — de bármi várjon reánk, oly szerencsétlenség, melyet e hon lakói nem közösen viselnének, nem jöhet reánk, s az áldás, melyért buzgó imáinkkal az éghez fordulunk, ezentúl közös lesz e hon minden lakóival.

S hogy ez így van, hogy az osztályok közötti surlódás kiegyenlíttetett, mielőtt az harczczá vált; hogy mindazon válaszfalak, mindazon korlátok, melyeket századok építettek, a kiváltságos osztályok saját belátása s igazságszeretete által lehordattak, mielőtt azok erőszakosan megtámadtatnának; hogy a nagy lépés, melylyel a magyar az újabb míveltség körébe jutott, nálunk megtörtént, és tiszta örömünket se szenvedett, se elkövetett erőszak

emléke nem zavarja, — Isten után, ki e nép szívét fölvilágosítá, — vajon kinek köszönjük?

Vonjátok kétségbe Széchenyinek minden egyes érdemeit, mondjátok, hogy készületlenűl lépett a pályára, hogy mások egyengették ki az útat, melyen járt, s minden, mit neki tulajdonítunk, szintúgy történt volna nélküle is, — mert az irányt, melyben működött, nem ő adta, hanem ő vette korától: — de azt, hogy az eszmesurlódást, mely a jogegyenlőség általános elismeréséhez vezetett, ő kezdte meg, hogy ő rontotta le azon előítéleteket, melyek e czélnak útjában állottak, hogy társadalmi viszonyaink s törvényeink azon módosításait, melyek szükségkép a jogegyenlőséghez vezettek, neki köszönjük, — ezen érdemet tőle senki sem fogja megtagadni, valamint azt sem, hogy Széchenyi tevékenységének ezen irányában teljes öntudattal járt el, s egyes indítványainak ezen következményeit tisztán belátta.

»Hazánknak ingadozás nélküli átvarázsolása egy elkopott, félig-meddig feudalis, félig-meddig alkotmányos szövevényből, emberhez illő s minden álfénytől kitisztult képviseleti rendszerre« — ezt tűzte ki magának föladatúl; s miután átlátta, hogy »ha a kasztok és összesaraglyázott kiváltságok szűk rekeszéből végkép tágasabb körbe akarunk lépni, s elaljasodott nemzetünknek jövendőt eszközölni, — nagy követ kell emelnünk; ezt pedig nem egyes emberek, hanem csak mindnyájan tehetjük« : egész életén át mind a törvényhozásban, mind azon kívül összes fáradozásai oda voltak irányozva, hogy »mindenekelőtt reánk virradjon azon nap, midőn nemcsak a privilegiumokkal dicsekedve és nagy phrasisokkal, hanem áldozatokkal s tettel járulunk a haza felvirágzására. Mert ha igazán akar e nemzet erős és nagy lenni, — szükséges, hogy némely dolgokban egy soron álljunk mindnyájan; szükséges, hogy ki-ki, ki a

magyar levegőjét szívja, elmondhassa: »Én is a honnak polgára vagyok«.

Széchenyi saját szavaival fejeztem ki azt, miben ő maga törekvéseinek végczélját kijelölte; s ha valaki ezeken kétkednék, — előttünk fekszik *Hitel*e, a *Világ*, a *Stadium*, melyekben az általa szükségeseknek tartott reformokat megpendíté, kifejté s formulázta, egyenként előadva a nagy változásokat, melyeket e hon újjászületésére szükségeseknek tartott; visszaemlékezünk az időre, midőn e munkák megjelentek, s ha írott kútforrás kell, ott vannak az ezen időszakban hozott törvények s országgyűlési tanácskozásaink jegyzőkönyvei, melyekből az akkor uralkodó szellem világos előttünk; s ki ezeket ismeri, az azon érdemet, hogy a jogegyenlőségnek lobogóját e hazában ő emelte fel először, nem fogja megtagadni azon férfiútól, ki az ősiség s fiscalitás eltörlését, a nem-nemesek birtokszerezhetési jogát, a haza minden polgárainak törvényelőtti egyenlőségét, úgy azt, hogy a nem-nemesek, érdekeiknek a kiváltságos osztályok irányában való védelmére, maguknak megyei pártvédet válaszszanak, hogy az országos közlekedési vonalok fentartására mindenki egyenlőleg adózzék, s a monopoliumok, czéhek és limitátiók töröltessenek el, *Stádium*ában már 1833-ban merte indítványozni.

Egy nemzet megújulása egyes embereknek műve nem lehet; s ha Széchenyi törekvéseit siker követte, az annak köszönhető, mert a bátor újító buzgó támogatókra talált, kik az elveket, melyeket ő évekig követett, tisztábban formulázni, vagy a szónoklat adományával megáldva, azok iránt általánosabb lelkesedést ébreszteni képesek voltak; s kétségen kívül vannak e hazában mások is, kiknek e szent ügy kivívásában előkelő részök volt; de olyan, kiről elmondhatnók, hogy Széchenyinél korábban lépett föl e pályán, vagy azon következetesebben s több

sikerrel járt el, oly férfiú, ki vele e téren a koszorúért versenyezhetne, nem volt s nem lesz e hazában; és ha mindazon egyes intézetek, melyeknek alakulását neki köszönjük, rég nem léteznének is többé, s az óriás műből, mely által fővárosunk két partját összekötéь mint Traján hídjából, csak az oszlopok sülyedő romjai maradnának fönn: — amaz egy érdemnek emléke elég, hogy a jövő megértse a népszerűséget, mely Széchenyit pályája kezdetén környezé, s mely őt sírjába kisérte.

Népszerűségét! — rosszúl választám a szót. — Széchenyiben voltak hibák s voltak nagy tulajdonok, mik útjában álltak azon közvetlen befolyásnak, melyet egyesek tömegekre gyakorolnak; s talán nem tévedek, ha mondom, hogy a mi a nemzetet hozzá köté, még akkor is, midőn népszerűsége látszólag tetőpontján állott, csak azon meggyőződés vala, hogy a férfiú, ki már ennyi sikert aratott, a jó úton jár, s hogy őt követni tanácsos; de e meggyőződés általános vala, s kevés férfiút nevezhetünk, kinek a közpályán minden lépését ily hoszszú ideig közelismerés követte volna. Mindazáltal, ha Széchenyi politikai életének ezen jellemző vonását kiemeljük, nem hallgathatjuk el azon változást sem, mely a közéleményben később történt, s ép oly rendkívüli vala, mint előbb népszerűségének állandósága; mert én legalább nem tudok esetet, hogy ugyanazon férfiú, kit csaknem az egész nemzet tizenöt éven át bizodalommal követett, s ki elveit meg nem változtatá, később annyira elszigetelve lett volna, mint ő magát pályája végszakában érezé.

E rendkívüli tüneménynek magyarázatát is csak azon egészen sajátszerű helyzetben kereshetjük, melyet Széchenyi a közéletben elfoglalt.

Hol alkotmányos élet van, ott pártokat találunk, s azoknak létezése, nem mint némelyek hiszik, e kor-

mányformának hiányát, sőt épen annak egyik főelőnyét képezi, mert az egyes kérdéseknek minden oldalról megvitatását eszközölve, a törvényhozást megőrzi azon rögtönzéstől, mely, bárhonnan jő, a nemzet jólétét egyaránt veszélyezteti.

De valamint időszakok vannak, midőn a pártok szava elhallgat, s az egész nemzet, mert léte veszélyben forog, feledve az egyes kérdéseket, melyek fölött pártokra szakadt, a haza közös zászlója körül csoportosul: úgy vannak egyes emberek, kik egy távolabb fekvő czélt tűzve ki munkásságuknak, a pártok körén kívül állanak.

Az erőnek egy eleme ez; mert csak a ki ily helyzetet foglal el, hathat egész nemzetére egyenlően; de egyszersmind egy eleme a gyengeségnek is, mert a bilincsekkel, mik pártjához kötik, az egyes eldobja egyszersmind a támaszt, melyet bennök talál; s midőn oly állást foglal el, melyről egész nemzetének új irányt adhat, egyszersmind azon eszközöktől fosztja meg magát, melyek nélkül a megindult mozgalmat kormányozni nem lehet.

Ez volt Széchenyi helyzete. S valamint az általános hatás, melyet föllépése okozott, minden pártú s szinezetű férfiakat egyesítve a haladás lobogója körül, annak tulajdonítható, mert a sérelmi kérdések körül csoportosuló pártok köréből kilépett: úgy főkép ebben fekszik annak oka is, hogy ő, kit a pálya kezdetén a nemzet nagyobb része lelkesedéssel követett, később, miután elvei győztek, s a mindig gyorsabbá vált mozgalmat mérsékelni akará, csaknem elhagyatva találta magát.

És vannak ezenkívül Széchenyi személyiségében és egyéni fölfogásában fekvő más okok is, mikből az ellentét, melyben őt működése későbbi éveiben a közvéleménynyel találjuk, megfoghatóvá válik.

Kevés ember van, ki tevékenységének nagyobb eredményeire hivatkozhatott. Legmerészebb indítványait s a legnagyszerűbb vállalatokat siker követte, s hoszszú pályáján alig hozhatunk föl egy lépést, mely őt kitűzött czéljához, — ha azt elérni még nem lehetett is, — legalább közelebb ne hozta volna. E sikert Széchenyi önmaga, s nem egészen helytelenül, jól választott eljárásának tulajdonítá, annak, mit ő taktikájának nevezett, s mi abban állt, hogy mellőzve az elvkérdéseket, inkább részletes javításokkal foglalkozott, s midőn a jogegyenlőség kivívását tűzte ki czélul, inkább a nemzet felsőbb osztályainak belátásától, mint azon ellenállhatatlan hatalomtól várta fáradozásainak eredményét, melyet a jog érzetére ébredett nép akarata fejt ki.

Hogy oly mozgalomnál, melyben az egész nemzet részt vesz, s mely épen, mivel minden egyesnek érdekeit érinti, a szenvedélyekre hatás nélkül nem maradhat, minden egyes lépést előre kiszámítani nem áll hatalmunkban; hogy azon ildomosságot, mely mindent előre látva, magát soha el nem ragadtatja, s melyet az egyesnél is ritkán találunk, egy egész néptől várni nem lehet; ezt a tapasztalás bizonyítja, s kétségen kívül Széchenyi hibázott, midőn ezt követelte; de nem menthető-e e hiba azon férfiúban, ki 15 évnél tovább e taktika szerint járva el, annyi eredményt mutathatott elő, s a nemzet bizodalmát oly mértékben birva, mint senki más, némi joggal remélheté, hogy azon többség által, melyet annyi sikerhez vezetett, nem fog elhagyatni? — és ha Széchenyi megcsalatva ezen reményében, azokat, kik gyorsabb haladásuk által az általa kijelölt egymásutánt megzavarva, hoszszú fáradalmainak gyümölcsét újra veszélybe hozák, szenvedélyesen támadta meg: várhatott-e valaki mást azon férfiútól, ki, mert meggyőződése úgy kivánta, a *Hitel*ben kortársainak minden

előítéleteivel szembeszállt, a *Világ*ban e hon egyik legtiszteltebb férfiát kimélet nélkül megtámadá, s a *Stadium*ban hadat izent az ország egész fönnálló rendszerének?

Azon férfiaknak egyike vala ő, kik, ha tisztába jöttek kötelességök felől, nem számítják elleneiket; s azon okok, melyekért a közvélemény Széchenyitől későbben elfordult, ugyanazok, melyeknek politikai életének legszebb babérait köszöné; de a tény mindamellett nem kevésbbé szomorító; s ha eszünkbe jut, hogy a férfiú, kinek a haza ennyit köszönt, éveken át elhagyatva érezte magát, szívünket fájdalom tölti el.

Mert — miért hallgassam el? — Széchenyi a közvéleménynek e változását mélyen fájlalta.

Neki a népszerűség nemcsak eszköz vala, melyet a közjó érdekében fölhasználhatott; ő abban hoszszú fáradságának legszebb, — mert megérdemlett — jutalmát látta; s azon férfiú, ki érezé magában, hogy nem létezik hatalom, mely őt kitűzött czéljától visszaijeszthetné, bevallhatá, hogy a visszhang, melyet szavai találnak, a zajos helybenhagyás és kortársainak szeretete, mely ezerek ajkairól egy fölkiáltásban nyilatkozik, szivének jól esik.

Nagy szíveknek gyöngesége ez, melyet csak azok nem értenek, kiknek szilárdságukat más veszélyek fenyegetik. De ha a gondolat, hogy népszerűségét elveszté, szivét sokszor fájdalommal töltötte el, s későbbi munkáinak mindegyikében keserű panaszokat látunk elszigetelt állásáról: csalódnék, ki a setétebb színt, melyben Széchenyi a haza közdolgait ezen időszakban látni kezdé, elkeseredésének tulajdonítaná.

Jól tudta ő, hogy a ki a küzdelem közben mindig csak koszorúját őrzi, melyet a pálya kezdetén homlokára tűztek, az soha győzelmet nem víhat ki; s ha

kortársainak igaztalanságát tapasztalva, elmondá is, hogy »a magyart tulajdonképen csak a jövőben szereti«, mélyen érezte, hogy »földi pályája e jövővel összekötve marad«.

S mindazon keserűség, melyet tapasztalt, nem törölhette ki lelkéből azon napnak emlékét, midőn átfutott pályájára visszatekintve, az országgyűlés előtt kimondhatá, hogy: valamint tizenöt évvel ezelőtt, mint kilépett katona s készületlen iró, úgyszólván inspiratióból mondá, hogy Magyarország eddig nem volt, hanem csak lesz, úgy most rendületlenűl érzi, hogy nemzetünkre még nagy jövő vár, — azon időnek emlékét, midőn az egész nemzet Isten után ujjászületését neki köszöné.

Ki múltjában ily pillanatokat talál, azt a közvélemény fordulatai meglephetik, de nem sujthatják le, főkép, ha azon öntudattal tekinthet maga körül, hogy a nép kegyével nem veszté el hatalmát, s elhagyatva is, oly műveket alkothat nemzete javára, melyek, mint a Tisza-szabályozás, nevét fönn fogják tartani.

S ha Széchenyinek kedélye elborult s visszatekintve életére, néha az a sötét gondolat villant föl agyában: nem lett volna-e jobb, ha a pályától, melyen annyit fáradozott, távol tartja magát, — nem saját, hanem hazája jövőjén aggódott.

Azon férfiak közűl, kik különböző nemzeteknél a reform zászlaját kitűzték, alig találunk egyet is, ki azt Széchenyinél több merészséggel tette volna. Meggyőződve arról, hogy haladnunk kell, áthatva a gondolattól, hogy talán már is elkéstünk, föllépése elhatározott, csaknem szenvedélyes vala; s akár indítványainak lényegét tekintsük, melyekben az akkor fönnálló egész rendszert megtámadá, akár a modort, melyben ezt tevé, senki nem fogja tagadni, hogy az országnak ő volt első agitátora, s hogy működése eredményeinek nagy

része épen azon bátorságnak, azon, a kiméletlenségig vitt erélynek vala köszönhető, melylyel minden előítélettel s ellenvéleménynyel szembeszállt.

De épen a hatás, melyet eszközölt, a kivívott eredményeknek nagysága, melyeknek alapján további kifejlésünkre — mint ő hivé — már csak idő s nyugalomra vala szükségünk, azon meggyőződéshez vezették őt, hogy az agitátiónak időszaka lejárt, s hogy annak folytatásából a hazára csak veszély következhetik.

Helyes volt-e ezen nézet vagy nem, — alaposak voltak-e azon aggodalmak, melyeket az ország állapotára nézve már 1841-ben kifejezett, annak megítélését másokra hagyom.

Mikép a természetben, úgy a népek életében minden átalakulásnál a melegnek egy bizonyos foka fejlődik ki, és Széchenyi talán csalódott, midőn az izgalomban, mely csak a haladás szükséges következménye vala, a forradalom előjeleit látá; — de ha e férfiú, midőn egész életének művét veszélyben gondolja, keserű panaszokra fakad; ha megkisértve minden útat, fölhasználva gazdag elméjének minden fegyvereit, — miután a veszély, mely ellen évekig küzdött, végre kitört: leroskad a csapás alatt, mely hazáját érte, ki csodálkoznék ezen?

Szivének minden érzései összeolvadtak honszeretetével; évek óta a haza volt tárgya minden gondolatainak, ez a sarkpont, mely körül világát fölépíté; s midőn az megrendült, összedőlt minden egyéb; — és a nő, kit szíve választott, s a kinek oldalánál a házi élet boldogságát élvezé; fiai, kikben nevének méltó utódait látá; nagy fáradalmakban s eredményekben gazdag élete, a dús vagyon s a fényes állás, melyet őseitől öröklött, nem vigasztalhatták őt e roppant veszteség után.

De hadd borítsak fátyolt e szenvedések fölébe, melyeknek súlyát még az ő hatalmas elméje sem viselheté el;

hadd hallgassak az évekről, melyeket távol tőlünk, a magányban töltött.

A dicső épület, mely romokba dőlt, nem aljasodik le, s töredékeiben is megtartja egykori nagyságának bélyegét; — s ilyen vala ő, megtörve a sors által, de nem változva, — mintha csak azért tartatnék fönn, hogy miként egykor az által, mit honáért tett, úgy most az által, mit honáért szenved, a legtisztább hazaszeretetnek magasztos példánya legyen.

S most tekintsünk vissza még egyszer multjára.

Hazája szolgálatának volt szentelve egész élete, és Isten megjutalmazá fáradozásait. Fölverve szavától, e nemzet néhány év alatt jóvá tette századok mulasztásait. Az anyagi érdekek mezején s a tudomány körében, a törvényhozásnál és a társadalomban új élet kezdődött. A válaszfalak, melyek a nép különböző osztályait távol tarták egymástól, leomlottak, nemzetiségünk megerősödött, a kiváltságok helyébe törvények léptek, s a nemzet, mely elébb csak múltjában élt, lelkesülten haladott egy szebb jövő felé.

Soha egy rövid emberéletnek nagyobb eredményei nem voltak, soha egyes polgár nemzetének hálájára érdemesebbé nem tette magát.

De midőn ezt belátva, meghajlunk a férfiúnak nagysága előtt, ki hazájáért egymaga annyit tett: ne feledjük el, hogy a nagy mű, melyen dolgozott, még nincs befejezve, s a szorgalom, melylyel azt folytatjuk, a kitartás, melylyel az általa kijelölt irányban tovább haladunk, bizonyítsa be a tiszteletet, melylyel emléke iránt viseltetünk.

Előttünk is nagy föladat áll.

Egy nemzetnek újjászületése csak egy egész nemzetnek műve, csak hosszszú fáradság, erős küzdelmek, talán nehéz szenvedések jutalma lehet. De, mint ő,

tizennyolcz éve, az akadémiához tartott beszédében mondá: bízzunk magunkban, bízzunk erőnkben, s legyünk meggyőződve, hogy köztünk többé-kevésbbé mindegyik, sőt hazánk minden fia, vérünk mentője, népcsaládunk jóltevője, nemzetünk feldicsőítője lehet, s azért töltse be helyét minden magyar hű sáfárilag. S ha e hon nagy napszámosa többé nem vezeti is sorainkat, s ha az alkotó férfiú helyett a Duna partján majd csak néma szobra áll: legyünk meggyőződve, hogy midőn az országos munka foly, Széchenyi ércz-alakja is részt vesz e munkában, komoly szemmel hűségre, szorgalomra, kitűrésre intve a munkásokat, hogy a nagy czél, mely felé életében minden törekvései irányozva voltak, mely őt küzdelmei közt föntartá, s melyet egyszer elvesztve, leroskadott: a nemzet nagy föladata teljesüljön, s körültekintve hazánkon, egykor boldogító öntudattal elmondhassuk: Magyarország nem volt, hanem lett.

REGULY ANTAL.

Mint minden pályán, úgy a tudományok mezején is igen csekély azoknak száma, kiknek fáradságait teljes siker jutalmazza. A sors ritka kedveltjei mellett itt is a névtelen munkásoknak egész seregét találjuk, kiknek feladatuk csak az, hogy a jövőnek útjait előkészítve, lerakják az alapokat, melyeken a tudomány bámulandó épülete egykor állani fog; sőt, ha nagy fáradalmaknak egyedüli jutalmát csak a dicsőségben keressük, talán nincs pálya, melyen a küzdőre több csalódás vár, mint épen ez. Hisz a sokaság, mint mindenütt, úgy a tudományok körében is a nagyobbszerű sikert egy névvel köti össze, s egynek halántékaira teszi a babért, melyet az egész sereg küzdelmei érdemlettek ki.

De mi, tisztelt akadémia, ne kövessük e példát! S ha a szerény munkások egyike, kik a tudomány aknáiban dolgoznak, leroskad, mielőtt napvilágra hozhatá a kincset, melynek biztos nyomán látta magát; ha egy a bajnokok közül, kik az igazságért küzdenek, elvérzik a diadal napja előtt: mi ne felejtsük el, hogy a tudomány leggazdagabb kincseit, s az igazság legszebb diadalait nagy részben ilyenek ismeretlen fáradozásának köszöni, s fűzzünk egy szerény ágat a kifáradt küzdő halántékai körül.

Ily munkás, kinek fáradságát teljes siker nem koszorúzta, ily küzdő, ki meggyőződésének diadalát nem érhette el, volt Reguly Antal; és csak kötelességünket, s tudom, önöknek régi óhajtását teljesítem, midőn e kedves társunknak rövid pályájára visszatekintve, nem emlékét, melyet a halál tőlünk nem rabolhatott el, de fájdalmunkat újítom meg.

Az akadémia, midőn Reguly hátrahagyott irományainak kiadását elrendelé, állandóbb emléket biztosított tudományos érdemeinek; s ha majd a vogul nyelvet illető dolgozatai, melyeket Hunfalvy Pál tudós társunk rendezett, évkönyveinkben megjelennek, a szaktudós méltányolhatni fogja a veszteséget, melyet nyelvészetünk e férfiú kora halála által szenvedett. Engedjék önök, hogy midőn ezt, mire magamat hivatva nem érzem, másokra bízom: elhúnyt társunkról ma nem mint philologról, hanem mint emberről szóljak, ki, midőn tehetségeit, a legnemesebb lelkesedésből, egy magas czélnak szentelé, a szeretet és barátság minden kötelességeit híven teljesítette, és nagy eszméinek nem áldozott fel semmit, csak önmagát.

* * *

Reguly Antal született 1819-ben Zirczen, Veszprémmegyében, hol atyja, mint a cziszterczei rend ügyésze, lakott. Itt töltötte első gyermekségét, melyről úgy, mint azon évekről is, melyek alatt a győri gymnasiumban s főtanodában, később pedig a pesti egyetemen tanulmányait folytatá, kevés emlékezetre méltót hozhatunk fel. Oly család körében nevelkedve, mely szerény, de tisztelt állást foglalt el, a gyermek és ifjú a szegénység elkeserítő hatását s a dús vagyon csábjait egyaránt nem ismeré, s csak érdekes külseje s azon kedélyesség által

tűnt fel, mely személyiségét később is minden körben megkedvelteté.

Életünk úgy anyagi, mint szellemi tekintetben egy hosszú fejlődés. Múltunk a jövőnek csiráit hordja magában s éltünk fája nem hoz oly gyümölcsöket, melyek nem függtek mint virágok egykor ifjabb ágain. Ezt mondhatjuk Regulyról is, és nem hiányzanak gyermek és ifjú korából egyes vonások, melyek később, midőn neve ismertté vált, hivatásának jeleiül tekintettek. Ilyen az érdek, sőt lelkesedés, melyet már gyermekkorában Kőrösi Csoma Sándor iránt mutatott; ilyen a buzgalom, melylyel nemzeti történetünket tanulmányozá.

Ha azonban e részleteket, melyeknek később ő maga is nagyobb fontosságot tulajdonított, elfogultság nélkül tekintjük, át fogjuk látni, hogy azokban semmi rendkívüli, semmi olyan, mi későbbi törekvéseire elhatárzó befolyást gyakorolt, nem található.

Életünk azon szakában, midőn nagy emberek életét csak nagy irók műveiből ismerjük, a dicsőség eszméje minden kitünőbb egyéniségre ellenállhatlan csábbal bir, s ha Reguly, bízva erejében, szintén ez után vágyódott, az ép oly természetes, mint az, hogy Kőrösi küzdelmei, s azon czél, melynek e feláldozó férfiú egész életét szentelé, őt lelkesedéssel tölték.

Ki nem emlékezik a szenvedélyre, melylyel akkor tájban a magyar nép eredetének kérdése még a tudományokban megőszült férfiak által is felkaroltatott? Miként hagyhatta volna e kérdés hidegen az ifjúságot, melynek az emberi vizsgálódások hatásairól még fogalma nincs s mely minden tudományt költőileg fogva fel, a népek őstörténete iránt természetes vonzalmat érez? Reguly e tekintetben nem különbözött kortársaitól, sőt állíthatjuk, hogy a történelmünkben akkor uralkodó irány, mely nemzeti öntudatunk emelésére oly üdvös,

s tudományos haladásunkra annyira káros volt, tanulmányaira semmi befolyást nem gyakorolt.

Míveltsége inkább általánosan európai, mint magyar volt, s ha a tudományok körében, hol még határozott szakot nem választott magának, legtöbb hajlamot a történelemhez érzett, ennek inkább philosophiai oldala, mint magyar ős-történetünk vonta magára figyelmét. Még azon levélből is, melyet, midőn iskoláit bevégezve, a külföldre utazott, szüléihez Hamburgból irt, világosan kitűnik, hogy a vágyat, mely őt északra vezeté, csak az északi népek regényes mythologiája s azon érdek ébreszté szivében, melylyel a svéd nép történetét tanulmányozta.

A magyar nemzet eredetének kérdése ekkor sem gyakorolt még befolyást határozataira.

Életének iránya fölött a véletlen határozott, mely őt a stockholmi könyvtárban Arvidson finn tudóssal összehozá, ki őt a magyar s finn nyelvek között létező rokonságra emlékeztetvén, benne azon gondolatot ébreszté, hogy miután a magyar nép eredetének kérdése csak az észak népei s nyelveinek tanulmányozása által fejthető meg, ezt tűzze ki élete czéljául.

E férfiúnak ösmeretsége, kivel mint a stockholmi könyvtár őrével az e városban töltött hónap alatt szüntelen érintkezésben maradt, s a közlések, melyek tőle, ki politikai okokból hazájából számüzetve, azt kettős lelkesedéssel szerette, a finn nép jelen állapotjáról nyert, érlelték e gondolatot feltétellé; ezek birták őt arra, hogy minden egyéb terveivel felhagyva, Stockholmból egyenesen Abóba, Finnland fővárosába utazzék, azon erős szándékkal, hogy hazájába csak akkor tér vissza, ha mindazon adatokat összegyűjtötte, melyek a finn-magyar rokonság kérdésének megfejtésére szükségesek: oly körülmény, melyet kiemelni annyival szük-

ségesebb, minél nagyobb a befolyás, melyet az Reguly törekvéseinek eredményére gyakorolt.

Bizonyosan a legritkább esetek közé tartozik, hogy valaki ahhoz, mire magát a pillanat benyomásai által elragadtatá, egész életén át hív maradjon. A nagyszerű föltételek, melyeket fiatal korunkban képzelő tehetségünk kitűz, valamint rögtön támadnak, úgy hamar elenyésznek. Hogy e részben kivételek vannak, s hogy oly pályán, melyet húsz éves korunkban csak szivünk választott, minden nehézségek és akadályok daczára végső lehelletünkig kitarthatunk, ezt Reguly megmutatta; de példája még egyet bizonyít s ez az: hogy az ily módon választott pályán, főkép a tudományok körében, teljes sikert aratni nem lehet, s ő maga is jókor sejdíteni kezdé azt.

Ha van tiszta öröm a világon, ha van boldogság, melyet évek fáradságával megvásárolni érdemes, azt csak az ismeri, ki ifjú erejének teljében egy nagy czélt lát maga előtt, s magát annak elérésére hivatva érzi. Legyen az haza vagy emberiség, hatalom vagy tudomány, csak a ki tehetségeivel egy nagy díjt remél elérhetni, az ismeri azoknak egész becsét; csak a ki életének minden reményeit egy czélnak feláldozni kész, az élvezi egy pillanatra összeszorítva az élet egész boldogságát, s midőn a húsz éves ifjú 1839-ben november 8-án Abóban a finn földre lépett, mint ezen időben írt leveleiből s jegyzeteiből látszik, lelkét azon megelégedés tölté el, melyet a legdicsőbb pályán is csak annak kezdetén találunk, midőn csak még az áldozatokat sejdítjük s nem azon csalódásokat, melyek reánk várnak.

Nagy küzdelmeken ment keresztül. A jólét, mely reá honában várt, a társas élet örömei, melyeket senki nálánál élénkebben nem élvezett, szülei, kikhez szeretettel ragaszkodott, és száz kötelék, mely őt honához

fűzte, visszatartóztatták. De el volt határozva. A finn földön állt czéljánál. Mi állhatna ellent feltételének?!

De e tiszta öröm nem tartott sokáig, s a lelkesedést, melylyel a finnek földére lépett, csakhamar azon érzés váltotta fel, hogy feladatához nincs előkészülve.

Oly népek rokonságának felderítése, melyek egy ezrednél tovább egymástól elszakadva fejlődtek s melyeket még a monda sem köt össze, a tudomány legmerészebb vállalatjai közé tartozik, s nehézségei csak még nagyobbakká válnak, ha azt a helyszinén kisértjük meg. A szobatudós, ki tisztán az összehasonlító nyelvészet nyomán indul, sokkal könnyebben jut e részben erős meggyőződéshez, mint az utas, ki nemcsak a nyelvek rokonságát, hanem a népek egészen eltérő testi s szellemi tulajdonait látja maga előtt, s kinél az, a mit lát, azzal, mit hall, sokszor a legmerevebb ellentétben áll. Mennyivel nagyobbak e nehézségek Regulyra nézve, ki, midőn a tudományos kérdés megfejtéséhez fogott, nemcsak a finn nyelvnek semmi ismeretével nem birt, de ez időben még svédül sem tudott, s így az egyetlen eszközt nélkülözé, melyet tanulmányaiban itt használnia kelle!

Más, hasonló viszonyok alatt, lemondott volna feltevéséről. Pénzbeli forrásainak csekélysége, szülőinek kérései s azon meggyőződés, melyhez a helyszinén jutott, hogy feladását könnyebben viheti véghez, ha német egyetemen a szükséges philologiai ismereteket megszerezve, ahhoz kellőleg elkészül, mindannyi erős indoknak látszott, melylyel azt, ha visszalép, mások, sőt maga előtt is igazolhatá. De mind ez nem tántorítá meg őt feltételében, s midőn a megkezdett pálya folytatására szüleitől segedelmet kért, hogy arra kellőleg elkészüljön, nem vissza Németországba, hanem előre Helsingforsba ment, hol meggyőződése szerint, az ott

létező egyetem s tudós társaságnál, a finn nyelvek megtanulására sokkal több s jobb eszközöket találhatott, mint bárhol a világon.

Itt főkép a svéd nyelv tanulására fordítá figyelmét, melyet, mint a tudományos s társasági élet egyedüli közlönyét, nem nélkülözhetett, egyszersmind Castrén Mátyástól magánoktatást véve a finn nyelvekben is. Az elsőben fényes siker koszorúzta fáradozásait, s két hónap elég vala, hogy a svéd nyelvet tökéletesen magáévá tegye; de annál nagyobbak voltak a nehézségek, melyekkel feladatának másik részében találkozott. Mint egy levélből látjuk, melyet Gottlund Károly helsingforsi tanár Bäer titkos tanácsoshoz intézett, s mely másolatban Reguly irományai között találtatik, Castrén oktatásait theoretikus szabályok magyarázatával kezdé meg, melyeknek felfogására Reguly, ki a nyelvyel eddig tudományosan nem foglalkozott, elkészülve nem vala, s ezért a nagyérdemű finn tudósnak tanítása őt nemcsak nem segíté elő tanulmányaiban, sőt káros hatást gyakorolt társadalmi állására is.

Reguly mint tudományos utazó mutatá magát be Helsingforsban, s mint ilyen kitünő fogadtatásban részesült; azon hír, mely Castrén által terjedt, hogy a fiatal idegen, ki állítólag a finn s magyar nyelvek rokonságát kutatja, nemcsak nem philolog, sőt a partes orationist is alig ismeri, szükségkép rossz hatást gyakorolt tehát állására.

Helyzete ez által kellemetlenné vált, s részint ezért, részint mivel a finn nyelvre fordított eddigi fáradságának csekély sikerét tapasztalta, négy havi tartózkodás után elhagyá Helsingforst.

A könnyűség, melylyel társalgás által a svéd nyelvet megtanulta, azon meggyőződéshez vezette őt, hogy czélját nem grammatikai szabályok rendszeres tanul-

mányozása, hanem csak az emberekkel való közlekedés által érheti el, s ezért egy időre háromszáz verstnyire a fővárostól a laukasi fárában Gundunnen nevű finn paraszt gazda házában szállt meg, hol egész május végeig oly sikerrel folytatá tanulmányait, hogy midőn Karelian keresztül a norvég Lapphon széléig, a 69-ik szélességi fokig felmenve, onnan Helsingforsba visszatért, előmenetele által, melyet a finn és lapp nyelvben tett, mindazokat bámulatra ragadta, kik elébb szándékait s képességét kétségbevonták.

»Midőn Reguly kevés hónapokig tartott távollét után Helsingforsba visszatért — így ír Gottlund a már előbb említett levélben — a könnyűség és biztosság, melylyel ismereteit svéd és finn nyelven, valamint élő szóval, úgy irásban közlé, mindenkit bámulatra ragadták. Kik őt előbb gúnyolák, most megszégyenülve álltak, főkép Castrén. A helyett, hogy a nyelv tudományos tárgyalásánál mások grammatikai szabályaira szorulna, most ő maga állított fel ily szabályokat, és nézetei s itéletei a mily meglepők, oly helyesek voltak. Legmélyebb gyökerében fogta fel a nyelvet, s most ő vala az, ki egykori tanítójával a legfontosabb és messzevágóbb észrevételeket közölheté«.

Reguly megelégedve érezheté magát sikerével, s a méltánylás, melyet Helsingforsban talált, jól esett szívének; de ha az árt tekintjük, melyen e megelégedés vásároltatott, szivünket fájdalom tölti el.

Nem anyagi szenvedéseiről szólok. Ha ő, kit honában egy szerető család gondoskodása fogott körül, most idegen földön az élet minden kényelmeit nélkülözé; ha tél kezdetén, midőn az éghajlat szigorát megszokott bennszülöttek már bundában jártak, nyári kabátban s köpenyeg gallérban nézé a víg társaságot, mely a már jéggel takart folyón korcsolyázott, csak annak örülve,

hogy könnyű öltözete különczködésnek vétetik, s hogy annak való okát senki sem gyanítja; ha még a legszükségesebb fehérneműket sem szerezheté meg magának, s a szegénységnek minden szenvedésein, melyekről elébb sejtelme sem volt, keresztülment: kétségen kívül nem tagadhatjuk meg részvétünket tőle, ki minden nyomorral szembe szállt, mert tudta, hogy attól minden pillanatban megszabadulhat, de csak úgy, ha feltételéről lemond. De mik mindezen szenvedések lelki kínjaihoz képest?

Jellemének egyik fővonása a legnemesebb büszkeség volt, — s most helsingforsi ösmerőseihez kelle fordulnia, néhány rubelnyi kölcsönökkel fedezve mindennapi szükségeit, nem tudva, miként, s mikor fog eleget tehetni kötelezettségeinek. Senki nem volt nálánál nyiltabb s közlékenyebb, senki nem távolabb minden képmutatástól, s mégis mily vigyázatra, mennyi ártatlan fortélyra szorult most, hogy szegénységét elretjse, kalandorként eltagadva magától a legszükségesebbeket, csakhogy azon körökben, hol estéit tölté, illő öltözetben jelenhessék meg, s azoknak barátságát ne koczkáztassa, kik tudományos czéljait pártolásuk által elősegítheték; s mindazon bizonytalanság, mely között élt, a leverő meggyőződés, hogy a merész lépést, mely által elhagyott helyzetébe jutott, senki nem helyesli, sem szüléi, kik őt minden levelökben visszahívák, sem más; — a kétely, mely szivében néha támadt, fogja-e mindezen áldozatok s szenvedések után végre czélját elérni?

Eddig kizárólag szüleinek költségén utazott s tudta, hogy bármennyit áldozzanak ők s nélkülözzön ő maga, tőlük annyi segélyt, mennyi czéljainak kivitelére szükséges, nem várhat, s ezért nem csekély küzdelmek után végre a zirczi apáthoz fordult, ki irányában mindig részvétet mutatott, s kitől legalább azon kérésnek teljesítését remélylheté, hogy tudományos czéljait s

eddigi fáradságainak eredményét másokkal közölvén, irántok részvétet gerjeszszen. Hisz az ügy, melynek életét szentelte, nem személyes ügye. A kérdés, melynek felderítésén fárad, az egész nemzetet érdekli. Vajon lehetséges-e az, hogy mi neki oly fontosnak látszik, az másokat hidegen hagyjon, s Magyarországban annyi hazafiúi lelkesedés, annyi önérzet mellett ne találkozzanak néhányan, kik az aránylag csekély segedelmet, melyet feltételének kivitele kivánt, e nagy czélra szentelnék?

Feladata, mióta utazása alatt a finn néppel közelebbről megismerkedett, egészen új és sokkal nagyszerűbb alakban tűnt fel előtte. — Meggyőződve, hogy a magyar s finn népek rokonságának kérdése csak a nyelvösszehasonlítás által oldathatik meg, czélja, melylyel Helsingforsból éjszaknak indult előbb, kizárólag az vala, hogy a nyugoti finnek nyelvét megtanulja. De mentől sebesebben haladott ezen irányban, mentől nagyobb volt előmenetele a nyelvben: annál tisztábbá vált előtte, hogy a nyelv maga a népek rokonságának felderítésére nem elegendő.

Már Humboldt Vilmos fölfogta az összeköttetést, melyben a nyelvtudomány a népismével és történelemmel áll, kimondva világosan, miként az emberiség kifejlődésének története nem ezen tudományok egyike, hanem csak azoknak egyesítése által fejthetik meg. »A mód, mely szerint a nyelvből a népek hajdani állapotjaira és vándorlásaira következéseket vonhatunk (így nyilatkozik a nagy tudós egy már 1811-ben Steinhoz intézett levelében), még koránt sincs tisztába hozva, és a dolog nem kevéssé nehezíttetik azáltal, hogy sok esetben csaknem lehetetlen meghatározni, vajon különböző népek, nyelvök alkotásánál és kimívelésénél, nem juthattak-e ugyanazon sajátságokhoz, a nélkül, hogy egymással a legkisebb összeköttetésben álltak volna?«

Ezen meggyőződéshez jutott már ez első, a finnek között tett utazása alatt Reguly is; valamint teljes biztossággal mondhatom, hogy Humboldt Vilmos munkái ez időben még egészen ismeretlenek voltak előtte, úgy naplója, melyet akkor még a legnagyobb pontossággal vezetett, mutatja, hogy hasonló nézetből indult ki ő is, s a magyar és finn népek rokonságának kérdését nem tisztán philologiai úton, hanem csak úgy tartá megfejthetőnek, ha minden, ezen népeket illető, nemcsak nyelvészeti, de ethnographiai és történelmi adatok összegyűjtetnek s egybeállíttatnak.

Sőt maga a népek rokonságának kérdése, melynek felderítésében egykor egyedüli feladatát látta, mentől inkább haladott, annál inkább háttérbe szorult.

»Te ismered (így ír egyik ifjúsági barátjához Wásából), te ismered szenvedélyemet az éjszaki természet, annak népe, s mindene iránt, a mivel bír. Azért vala az én utazási vágyam mindig éjszakra irányozva, éjszakra, nem pedig déli mívelt országok felé. A természet emberét, az országok és népek ős eredeti állapotát, a mint azt a história előnkbe adja, s azt, hogy mily kevéssel, egyedül a vad természet adományaival éri be az ember: ezeket felfogni nem tudtam, s az engem gyötrött. Most ki vagyok elégítve. Ezen utazás nekem egész kifejlődési történetét mutatá mind a földnek, mind pedig az embereknek. Egy utazás az éjszakon valódi képét mutatja a cultura genesisének.«

Reguly meggyőződése szerint épen mi magyarok vagyunk hivatva e nagy kérdések megfejtésére, mi, kik nyelvünkben azon rokonságnak emlékét fentartva, melyben az ural-altaji népekhez állunk, egyszersmind a műveltségnek azon fokára emelkedtünk, melyen e kérdések tudományos megfejtése lehetővé válik, s lehet-e dicsőbb czél, melynek életét szentelhetné?

Voltak pillanatok, midőn új reménytől lelkesülve, bátorsággal nézett a jövőnek elébe; de ha megint feladatának nagysága, ha az jutott eszébe, miként ő, ki annak megoldására vállalkozik, eddig semmit sem tett, a mi által képességét bebizonyította volna, s mire a nemzet segedelmét kérve, hivatkozhatnék: szivét újra aggodalmak töltötték el, melyek között a vég elcsüggedéstől csak erős határozata őrzé meg, hogy kitűzött czélja után küzdve elveszhet, de hogy arról lemondani nem fog.

Egy volt, a mi annál világosabb volt előtte, minél tovább haladott tanulmányaiban, s minél tisztábban fogta föl feladatát, s ez azon meggyőződés, hogy feladatára kellőleg elkészülve nincs; s azért, mihelyt hosszú várakozás után szüleitől levél s némi pénzsegély érkezett, elhagyva Helsingforst, Pétervárra utazott, hol, mint azon birodalom fővárosában, mely a finn családhoz tartozó csaknem minden népet magában foglal, együtt találhatá azon eszközöket, melyek vállalatának sikeres bevégzésére szükségesek valának.

S itt Reguly életében egy új szakasz kezdődik.

Az első hetek, melyeket Pétervárott töltött, kellemesen folytak, s Reguly sokszor említé, hogy egész utazása alatt ezek voltak legboldogabb napjai. — A finn ügyek ministere, Armfeld gróf, Wrangel admiral, a szibériai utazó, Sjögren, a finn nyelvész, Bäer, Fräehn, Krug, Köppen, Adelung, B. Stiglitz, egyszóval a pétervári tudományos és hivatali társaság legkitűnőbbjei előzékenységgel fogadták az ifjút, ki iránt, már midőn vállalatáról a finn lapokból értesültek, érdekkel viseltettek, s kinek kellemes személyisége rokonszenvöket megnyeré; s hogy megelégedéséhez semmi ne hiányozzék, a kegyes végzet Balugyánszky államtanácsosban egy honfitársat ismertetett meg vele, ki, ámbár hazáját

már harminczhét évvel azelőtt elhagyta, a fiatal magyart nem kevesebb szivességgel fogadta.

Ily körülmények között miként ne tekintett volna reménynyel a jövőbe? Azon levélre, melyben a zirczi apátot kérte, hogy a haza főbbjeinél számára segedelmet eszközöljön, eddig válasz nem érkezett; de midőn az érdeket tapasztalá, melyet idegenek mutattak vállalata iránt, kételkedhetett-e honfitársainak segedelmén? Hisz ha Kőrösi Csoma több mint húsz évvel elébb legalább némi pártolásban részesült: miként ne számíthatna ő reá most, midőn a magyar nemzet új életre ébredve, öntudatával kötelességeinek érzetéhez jutott? S nem birta-e azon levélben, melyet kevéssel megérkezése után a magyar akadémiától vett, s melyben ez, csekély pénzbeli segély mellett, utazásához bővebb utasítást és többféle meghagyásokat adott, nem birta-e, mondom, már e levélben biztos zálogát, hogy a nemzet a vállalatnak, melyet fontosnak ismer, kivitelére szükséges eszközöket tőle megtagadni nem fogja?

Emelve e reménytől, lelkesedéssel fogott tanulmányaihoz. »Ne féljen édes apám (így ír ez időben több rendbeli felszólításokra vonatkozólag, melyek hozzá az iránt érkeztek, hogy hazai lapokba írva, magának nevet s annál biztosabb segedelmet szerezzen); ne féljen, ha rólam most még nem beszélnek is, nem dolgozom én hiába.

Ha bizonyos nem volnék, hogy czélt érek, írhatnék én elég ujságczikket. De jó és szép dolgot az ember mindig nemes czélból tegyen, s ha az igazságnak akarunk valóságos szolgálatot tenni, ne irjunk, mielőtt magunkat egészen előkészítve nem érezzük.«

S most engedjék meg önök, hogy mielőtt Regulynak tanulmányairól szólok, néhány általános megjegyzést mondjak el, melyet mind azon útnak, melyet tanul-

mányaiban követett, mind egész életének helyes megítélésére szükségesnek tartok.

Mint a világ különböző lényei és tüneményei, úgy a tudományok, melyek azoknak magyarázatával foglalkoznak, a legszorosabb összeköttetésben állnak egymással, és senki a határokat, melyek azoknak egyikét a többiektől elválasztják, szigorú pontossággal nem jelölheti ki. Minden tény, mint ok vagy következés, több s részint oly tényekkel áll összefüggésben, melyek a tudomány más ágaihoz tartoznak, s ezért a tisztán szaktudósok között is alig találunk olyant, ki fiatal korában az általános tudás vágyától elragadva, a tudomány különböző mezőin nem kisértette volna meg tehetségeit, míg kalandozásai után végre azon szűkebb körre szorítkozott, melyre hivatva volt.

Hogy a fa magas sudarat hajtson, szükséges, hogy gyökereivel messze kört fogjon körül, s ezt látjuk a tudományban is, hol azoknál, kik valamely szakban a legkitünőbbek, mindig egy bizonyos sokoldalúságot találunk. De valamint a fa csak az által nő s erősbödik, mert messze terjedő gyökerei az éltető nedvet, melyet a földből szinak, egy pont körül egyesítik: úgy e sokoldalúság a tudományban csak az által válik üdvössé, mert a legkülönbözőbb törekvések is azt, kit a természet a tudomány valamely ágára különös hajlammal s képességgel áldott meg, mindig csak egy pontra vezetik vissza.

Tekintsük például századunk egyik legkitünőbb tudósát, Humbold Vilmost. Mennyit s mily különböző tárgyakkal foglalkozott e férfiú? Kant philosophiája, az aesthetika, régiségi tanulmányok, az államtudomány, a történelem, az ethnographia, alig találunk tudományt, mely figyelmét egy ideig magára ne vonta volna. Irodalmi tervei, melyek közül némelyekkel évekig foglal-

kozott, a tudományok legkülönbözőbb ágaihoz tartoznak. Ha azonban most e nagy férfiú életén végig tekintünk, világos előttünk az összeköttetés, melyben mindezen látszólag idegen tárgyak nyelvészeti vizsgálataival állnak, s hogy épen a sokoldalúság az, minek a philolog még el nem ért nagyságát köszöni.

Humboldt Vilmosnál az aesthetika s philosophia, történeti s ethnographiai tanulmányai csak a nyelv mélyebb észleléseinek eszközeivé váltak. Bárhonnan indult ki, ez volt a pont, melyhez minden út visszavezetett, s így történt, hogy midőn egészen más czélokat tűzve ki magának, a philologiával látszólag nem foglalatoskodott, mégis mindig csak hivatásának irányában haladott előre.

Regulynál épen az ellenkezőt tapasztaljuk, s ennek főkép két oka van.

Az első azon szenvedély, melylyel minden tudományhoz viseltetett.

A második az, hogy körülményei által a tudományok oly ágának mívelésére kényszeríttetett, melyre tulajdonkép nem volt hivatása.

Mint az életben, úgy a tudományban semmi nem nehezebb, de semmi nem szükségesebb, mint hogy magunkat mérsékelni tanuljuk; s ő nem birt ezen tulajdonnal. — Mint a nyugoti finnek között tett első utazása arról győzé meg őt, hogy a finn-magyar néprokonságnak kérdése csak mindazon adatok összegyűjtése s egybevetése után fejtethetik meg, melyek e népek történelmi, ethnographiai és nyelvbeli viszonyait illetik; s miként ezen meggyőződés, mely mást, ki e tudományok egyikével tüzetesen foglalkozott, visszaijesztett volna, neki csak lelkesedését növelte: úgy minden lépés, melyet később tanulmányaiban előbbre tett, a helyett, hogy czéljaihoz közelebb hozná őt, csak arra birta,

hogy mindig nagyszerűbb alakban, mindig nagyobb s végre elérhetetlen távolságban tűzze ki czélját.

A tudománynak jelen állását tekintve, a finn nyelvek különböző ágainak tudományos átvizsgálása már oly feladat, melyre egy hosszú emberélet már alig elegendő, s mégis, meggyőződése szerint, — mint azt tudós társunkhoz, Toldy Ferenczhez urali utazása előtt Pétervárból írt levelében kifejezé, — a finn nyelvek grammatikája s lexikona munkájának csak alapját képezé. — E népcsaládból egy koponyagyüjteményt hozni össze, fejmérések és gypsznyomatok által e népek természettani viszonyait tisztába hozni, kiterjeszteni e vizsgálatokat a többi északi népekre, tán Szibéria minden népeire, mely úton idővel a polaris népekről, vagy talán tovább menve a turáni néposztályról oly munka támadhatna, mely Mortonnak az amerikai népekről írt munkáját fölülhaladná, s ismét csak előkészületül szolgálna, hogy később, ha a csúd halmokban található koponyákra is nagyobb figyelem fordíttatik, e két rendbeli adatok összehasonlításából mindezen népek régi geographiai kiterjedése, mind némelyek népisége meghatároztassék.

»Tovább és mindig tovább«: ez volt jelszava. De épen mert kielégíthetetlen tudásvágyától sarkalva, tanulmányainak határokat szabni nem tudott; mert a tudomány forrásának vizei nem enyhíték, hanem csak még nevelték szomját; mert sehol megállani, sehol megpihenve fáradságának szerzeményeit darabonként átnézni s megelégedéssel összeszámítani nem tudta; mert — miként a bérczeknek vándora, ki nagy fáradsággal egy tetőre felér, a helyett, hogy messze kilátását élvezné, csak azon korlátokat látta, melyek miatt az határtalan nem lehet, s míg oly álláspontot talált, mely az övénél magasabbnak látszott, míg maradt egy tető, mely még nem

élvezett kilátást igért, új útra indult; mert a tudományban részletek helyett, miként az, ki új utakon jár, mást nem találhat, mindig már egészet kivánt; mert a belső szózat, melyet követve e pályára lépett, őt pihenni nem engedé, s bármeddig ért, tovább s mindig tovább hívta: valóban nem csodálhatjuk, ha részletes ismeretekben többet szerzett, s az általa kitűzött kérdések egykori megfejtésére többet tett, mint előtte bármily egyes tudós, de azon kérdést, melynek tisztába hozására útnak indult, megfejteni képes nem volt, sőt ez utolsó tekintetben kevesebbet tett, mint más kisebb tehetségű, ki egész figyelmét a kérdés nyelvészeti oldalára fordítja, talán tehetett volna.

És most Reguly egyéniségének azon másik oldalára kell irányoznom önök figyelmét, melyet már előbb röviden említék, s mely tudományos törekvéseire talán még nagyobb befolyást gyakorolt.

Ő nem volt philolog. — Nemcsak, mert midőn utazását megkezdé, e részben semmikép elkészülve nem vala, de hajlamainál, hogy úgy mondjam, természeténél fogva sem.

Belátva, hogy a magyar s finn népek rokonságának kérdése a nyelvek tudományos összehasonlítása nélkül megfejthetetlen: szorgalommal s azon erélylyel folytatá tanulmányait, mely jellemének egyik legszebb tulajdona; — de tette, mert kötelességének ismeré.

Magában véve a philologiai tanulmányok Regulyra nézve nem birtak semmi vonzerővel; mintegy természetes körén kívül érezé magát, midőn velök foglalkozott, s ez nemcsak ezen tudományban való haladását fárasztóbbá tevé, hanem nagy befolyást gyakorolt fáradozásainak eredményeire nézve is, legalább e téren.

Bizonyos, hogy a tudomány legnagyobb kincseit csak azok előtt tárja fel, kik hozzá tiszta szeretettel közelí-

tenek, s mit általán véve mondhatunk, az áll minden egyes tudományra nézve is. Ki azoknak valamelyikét csak segédeszköznek tekinti, ki benne csak kulcsot keres, mely által más ismeretekhez férhet, az annak legszebb eredményeihez jutni soha sem fog. Maga a buzgóság, melylyel előbbre tör, csak akadálylyá válik; mert ki valamely tudományt csak ösvénynek tekint, melyen más czél felé halad: nem ereszkedhetik soha annak mélyébe, s mindig elfogultsággal jár el. — Sehol sem szembetünőbb ez, mint épen a philologiában, talán épen azért, mert nics tudomány, mely annyiszor tisztán eszköznek használtatik; s ez az, minek a számos tévedés s a nem szünő fluctuatiók tulajdoníthatók, melyeket épen e tudomány körében találunk. Teljes meggyőződésem, hogy oly philologiai tanulmányok, melyek egy előre kitűzött történelmi kérdés megfejtésére történnek, soha kielégítő eredményhez vezetni nem fognak, s hogy ha valamely nép eredetének kérdése tisztán a nyelvrokonság által megfejthető lenne is, az soha nem fog megfejtetni olyanok által, kik a nyelvtudományt csak e kérdés megfejtéseért űzik.

Reguly szellemi egyéniségének e jellemző vonásai, melyek egész életére elhatározó befolyást gyakoroltak, nem maradhattak hatás nélkül tanulmányaira sem; s ha a rendszert nézzük, melyet azokban pétervári tartózkodása alatt követett, ugyanazon irányt, ugyanazon tévedéseket fogjuk találni, mint egész eljárásában. Eleinte kizárólag nyelvekkel foglalkozott. Mindenekelőtt az oroszt kelle sajátjává tenni, mely a keleti finnekhez czélzott utazásában nélkülözhetlen vala; ehhez, a mennyire a meglevő eszközök mellett lehetséges volt, a szirjen, mordvin, cseremisz és csuvasz, később még a török nyelv tanulása és Humboldt Vilmos, Bopp és Grimm egyetemes nyelvészetet illető munkáinak tanul-

mányozása járult, melyekkel csak most ismerkedett meg. De mint mindig, úgy most, tisztán nyelvészeti vizsgálódások nem elégiték ki vágyait, s mentől tovább haladott, annál szélesebbre terjeszté ki tanulmányainak körét is, úgy, hogy a nyelvek azoknak csak egy, s pedig nem is a legfontosabb részét képezék.

Maga a népek rokonsága, — s mint mondám, Reguly ennek meghatározására a nyelvhasonlítást csak egyik eszköznek tekinté, — maga a népek fajbeli rokonsága csak annyiban birt előtte érdekkel, a mennyiben az egész emberiség kifejlődésére világot vet; s így természetes, hogy tanulmányait nemcsak a finn, nem is csak az uralaltaji népcsaládra, hanem egész Ázsiára terjeszté ki, beléfoglalva mindent, mi Khinától és Szibériától Persiáig s a Pontusig, az e határok közt fekvő népek egykori költözéseire, nyelvökre, míveltségökre, s egymásközti viszonyaikra vonatkozik, ide értve még e népek vallását és költészetét is, mely azoknak kifejlődésére nagyobb hatást gyakorolt, s rokonságuknak biztosabb jele talán, mint nyelveik. — Hogy e tanulmányok kimerítők nem lehettek, azt könnyen beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy azokra, mikre egy hosszú emberélet elégtelen, mindössze két évet fordított; ép oly bizonyos azonban az, hogy kiterjedt ismeretei által, melyeket kellő rendszer nélkül szerzett, s melyeknél sokszor a szükséges összefüggés hiányzott, látköre tágult, s nézetei tisztábbakká, határozottabbakká váltak. S ő maga érzé ezt.

Nincs semmi, mi az embert apró hiúságtól jobban megoltalmazná, mint egy bizonyos czél felé irányzott nagy ambitió; s ezért Reguly jól tudta, mennyi hiányzik még, hogy magát feladatához kellőleg előkészülve mondhassa: de érzé azt is, hogy halad, s e meggyőződés az, a mitől tudományos pályán megelégedésünk függ.

Soha talán fiatal ember több és állandóbb szorgalommal nem folytatta tanulmányait, mint ő. Voltak napok, sőt hetek, melyek alatt szobáját sem hagyta el, lemondva még a társas élet örömeiről is, melyekre annyi fogékonysággal birt, s az éjszaki főváros legmíveltebb köreiben annyi alkalmat talált; s e fáradság s azon nélkülözések, melyekre magát a continens legdrágább városában kényszerítve érzé, nem fájtak neki. »Külföldön — így ír szüleihez Pétervárról — tanulni kell az embernek, gondolám, s hosszasan elzárkózva a világtól, tanultam, dolgoztam mohón, nagy erőfeszítéssel, megszünés nélkül, mindent mellőzve, mi studiumaimhoz nem tartozott; lemondva az életről, nyugalomról és jelenről, mire szegénységem és büszkeségem is kényszerített. Ha látták volna életemet, bámultak volna, s én mégis boldognak éreztem magamat.« — S ha e boldog hangulat, melyben tanulmányait egy ideig folytatá, később megváltozott, s a bizodalom helyett, melylyel a jövőbe tekintett, szivét csaknem kétségbeesés tölté el; e változásnak oka nem abban fekszik, mert azon áldozatoktól s nehézségektől visszaijedt, melyek nagy feladása kivitelében útjában álltak.

Reguly meg volt győződve, hogy vállalata a hazában a legnagyobb részvéttel követtetik. Mentől tovább foglalkozott tárgyával, annál nagyobb alakban tünt az fel képzete előtt. Nemzetünk eredetének s őstörténetének felderítése, mely egykor egyedüli czélja volt, mint már mondám, később csak eszköznek tünt föl előtte, mely által lehetségessé válik azon nagy problemák megfejtése, melyekkel a philosophia s történelem egy ezrednél tovább foglalkozik, s ő e nagyszerü feladást, melyet magának kitűzött, nemcsak tudományos, hanem nemzeti szempontból fogta fel.

Nemcsak hogy az emberi nem őstörténete felderít-

tessék, de hogy a világ a tudomány legnagyobb kérdéseinek megoldását a magyar tudományosságnak köszönje, s nemzetünk így kivívja magának azon egy dicsőséget, melyet eddig nélkülöz, hogy az emberi nem eszmekincsét gazdagítá: ezen gondolat lelkesíté őt; s míg feladatát ekként fogta föl, míg magát egy nagy nemzeti érdek képviselőjének tekintheté, követve népe jobbjainak részvéte által: addig minden fáradság, minden nélkülözés könnyűnek látszott. — De miután hetek s hónapok multak, s a várt segedelem helyett minden levél, melyet a hazából vett, egy-egy reményét semmisíté meg; miután honfitársaitól elhagyatva, elfeledve érezé magát, s nem vigasztalhatá magát többé a gondolattal, hogy a mit szenved, azt hazájáért szenvedi, s általa segítve nagy feladatát be fogja végezhetni: akkor bizodalmával elenyészett az erő is, melyre szüksége volt. A lelki küzdelmek s szenvedések, melyeken keresztülment, végre megronták egészségét is, s ő, ki a nyugoti finnek között tett utazása alatt erejét csak nőni érezé, s egy évnél tovább szakadatlan folytatott tanulmányai alatt elfáradást nem ismert, lelki s testikép betegnek érezte magát. »Leestem egemből — így ír szüleihez, — olyan vagyok, mint a paradicsomból kiűzött; barátaim minden jóságukkal sem birnak megörvendeztetni. Nyugtalanság, elégedetlenség, életuntság fognak el gyakran. Majd vértódulások kínozzák szegény fejemet. Néha szinte eszméletlen állapotban heverek s nem vagyok képes összefüggőn gondolkodni«.

Kevéssel azután, hogy e sorokat írta, Péterhofban, hová egészségének helyreállítására a fővárosból vonult, ideglázba esett, s a szerető gond, melylyel Balugyánszkyné férjének elhagyott honfitársát anyaként ápolá, megtarthatta életét, de nem adhatta vissza egészségét.

Mint új ember kelt fel betegágyából, testileg, mert

hosszú, haláláig tartott betegeskedése tulajdonképe percztől kezdődik; lelkileg, mert azon meggyőződés, hogy a mit tesz, azt hazájáért teszi, s vele bizodalma önmagához s hite a jövőben elveszett.

Mindjárt felüdülése után érkezett a hír, hogy akadémiánk, mely eddigi tanulmányairól beküldött jelentését méltánylással fogadta, az egész útiköltség elvállalását határozta ugyan el, de jelenleg a pénztár állapotja miatt csak 200 frttal és azon igérettel segítheti őt, hogy ügyét nádor ő fensége által a királynak ajánlani fogja; s evvel a remény, hogy vállalatát hazai segedelemmel viheti véghez, meg vala semmisítve.

Ha csak saját jövőjére gondol, helyzete ez által kedvezőbbé vált. Egy nagy tudományos kérdés megfejtésének akarta szentelni életét, azon kérdésnek, melynek Kőrösi élt, s mely egy fél század óta csaknem mindazoknak figyelmét magára vonta, kik hazánkban a nyelvészettel s történelemmel foglalkoztak, s mely nézete szerint a magyar tudományosság első feladásai közé tartozik. Ugy vala meggyőződve, hogy minden nemzetnek állása nem egyedül külső hatalmától, a múlt hadi dicsőségétől s jelen anyagi kifejlődésétől, hanem inkább azon résztől függ, melyet a civilisatió közös munkájában vesz, s a gondolat, hogy nemcsak a tudományért, hanem hazájáért, nemcsak saját, hanem nemzete dicsőségeért fárad, szivének jól esett; — — de most, midőn belátá, hogy vállalatát szüleinek költségén véghez nem viheti, s hogy hazájának segedelmére nem támaszkodhatik: nem érezhette-e magát felmentve azon kötelezettségektől is, melyeknek személyes jólétét eddig oly szivesen feláldozá?

Balugyánszky, ki 1803-ban költözött Oroszországba, s itt államszolgálatban magas állásra emelkedett, már elébb is példájának követésére inté fiatal honfitársát.

Most e férfiú, elkeseredve az akadémia eljárásán, újra sürgeté tanácsait, s Reguly, ki a pétervári fensőbb körökben, hol személyisége élénk részvétet gerjesztett, hatalmas jóakarókra számolhatott, ha államszolgálatba lép, fényes jövőt látott maga előtt. Sőt, ha tudományos czéljaival felhagyni nem akarna, ezeknek kivitelére is biztos út nyilt meg előtte. Több pétervári akadémikus, különösen Bäer és Sjögren, mint valóban tudós férfiakhoz illik, meleg rokonszenvvel viseltettek az idegen iránt, ki azon pályán, melyen ők előljárnak, oly bátran előre törekszik. Az előbbi, midőn őt Mihály nagyherczeg szellemdús nejének bemutatá, s ennek pártfogását a fiatal magyar utazó számára megnyerte, Demidoff Anatol herczeggel hozta őt összeköttetésbe, ki Oroszországért tudományos tekintetben valami kitünőt kivánván tenni, erre a birodalom nem-szláv népeinek ethnographiai átvizsgálását tűzte ki, s ezen feladást a nagyherczegné ajánlatára Regulyra akarta bízni. Egyszersmind Sjögren, kire a pétervári akadémia a szibériai népek új átvizsgálását és osztályozását bízta, az e czélból 1843-ra tervezett utazásra az akadémiának honfitársunkat akará ajánlani, és ha a kitüntetést s anyagi előnyöket, melyekben Oroszország tudományos férfiai részesülnek, azon állással hasonlítjuk össze, mely hazánkban a legnagyobb tudósra vár, csakugyan tagadhatatlan, hogy Reguly kilátásai, midőn az oroszok pártolását elfogadni kényteleníttetett, sokkal fényesebbekké váltak.

Más elkeseredve hazája iránt, melynél csak közönyösséget talált, széttépettnek nézte volna a köteléket, mely ahhoz őt köté, s szolgálatát, melyet nemzete elfogadni nem akart, örömmel ajánlta volna fel ott, hol érte jutalmat s dicsőséget vívhatott.

Oroszország ellen semmi előítéletei nem voltak. Azok közé tartozott, kik meleg szeretettel az egész emberiség

iránt, a civilisatió általános haladása, s nem bizonyos politikai formák iránt lelkesülnek. Mint szüleihez már utazása kezdetén írt leveleiből látszik, a nagy birodalom, mely, mint ő hivé, roppant határai között az éjszak mívelésében teljesíti világtörténelmi missióját, őt már előbb is bámulatra ragadta, s a mit ott tartózkodva látott és tapasztalt, csak még inkább megerősíté őt ezen érzésben, s ha a gondolat, hogy tehetségeit ezentúl Oroszországnak szentelje, mégis fájt szivének, ennek okát nem ellenszenvben, hanem csak azon tiszta legyőzhetlen szeretetben kereshetjük, melylyel hazája iránt viseltetett, s mely őt még a dicsőség iránt is közönyössé tevé, ha azt nem saját nemzeténél, nem saját hazája szolgálatában érheti el.

El volt határozva, hogy az utazást, melyre ennyi fáradsággal készült, megteszi; de mire előbb lelkesedéssel gondolt, mi legforróbb vágyainak czélja volt, az most csak egy kötelességként tűnt fel előtte, melylyel a tudománynak és saját becsületének tartozik, de mely mindentől, mi abban egykor szépnek látszott, megfosztatott, s csaknem részvét nélkül várá be azon lépések eredményeit, melyeket barátai szibériai útjának előmozdítására az akadémiánál tettek.

»Igazán szólva — így ír szüleihez — mások barátsága gondoskodott rólam, s mások segítik elő ügyemet. Lágy melegnek tartanak, s követségünknél azt mondják: miért nem viszem dolgomat több erélylyel? Ha saját hazám nem pártol, miért nem használom fel azt a részvétet, melyet itt tanúsítanak irántam? Több szorgoskodással már rég Szibériában lehetnék stb. stb. Sok igaz van a dologban, de ezek az urak engem nem értenek. A ki csak kenyeret keres, annak mindegy, akárhonnan jön az. De abból, hogy hazámért akarok Szibériába utazni, következik-e, hogy más ország kedveért

is szivesen tehetem azt? Ha csak kenyeret keresek, nem szerezhetem-e kellemesebb módon, mint Szibériában? Vagy talán azt mondhatni: ha idegen pártolással viszem ki a dolgot, annál nagyobb az elismerés, annál nagyobb érdem? Így nincs kedvem Magyarországért érdemet szerezni, és mit érne nekem az elismerés, ha azt kellene magamnak mondanom: ez az ország gyenge; megelégedését, örömét nyilvánítja, hogy vállalatomat idegen segedelemmel kivittem, de önmaga annak eszközlésére tehetetlen volt. — Igen, ha hazám szegény kis ország volna, mely más hatalmasnak kegyelemkenyerét eszi és az élet bajaitól nyomva, szellemi fellengzésre nem alkalmatos, — akkor nem lehetne ellene panasz; de az ország nagy és gazdag, a nép szellemi s nemzeti újjászületése ragyogó korszakát éli, és ezt a vállalatot, melynek becsét a külföld is elismeri, segedelem nélkül hagyja, s kész tőlem ily koldusáldozatot fogadni el.«

E sorok tisztán fejezik ki Reguly érzéseit s megmagyarázzák a könnyűséget, sőt örömöt, melylyel azon biztos és sokkal fényesebb kilátásról, hogy utazását a pétervári akadémia kiküldetéséből teszi meg, lemondott, mihelyt hirét vette, hogy akadémiánk gr. Széchenyi elnöklete alatt 1842-iki nagy ülésében ügyét újra felvéve, utazásának költségére valamivel nagyobb segedelmet rendelt.

»Levelök — így ír az erről vett tudósításra vonatkozólag — levelök új életet öntött belém. Egész valóm mozgásban van, alig tudom gondolataimat rendezni. Most tehát az akadémiának egy varázs ütése által orosz utazó-candidatusból magyar utazóvá vagyok átvarázsolva. Hála Istennek, hogy már csakugyan mint magyar utazhatom és ismét szorosabban vagyok hazámhoz csatolva. A szív élénkebben dobog, a lelkesedés mélyebb és

hatalmasabb, ha a hazáért dolgozhatunk, mint ha ettől megvetve, csak saját ösztönünk kielégítésére, mint külföld zsoldosa fél tűzzel járjuk utunkat. Nem tudom, hogyan gondolkoznak otthon, de nekem eleinte, különösen míg Demidoffal folyt az értekeződés, mert az itteni akadémikusok ajánlata kétségkívül megtisztelő volt, lealázónak tetszett egy ily fontos nemzeti kérdés megoldásáért idegenek előtt koldulni, s hogy a nagyherczegnénél azt kelle mondaniok: eszközölje fenséged, hogy a magyarok kipuhatolhassák ős rokonaikat; pártolja azt a fiatal embert!«

Ki olvashatja e sorokat meghatás nélkül, főkép ha eszébe jut, hogy a mi által magát Reguly oly boldognak érezé, azon tudósitásban állt, hogy az akadémia 1000 forint segedelmet, ezt is két részletben s akkorra, ha majd a pénztár állapotja engedi, rendelt számára, azaz oly összeget, mely ha kezéhez jut is, azon adósságok letisztázására sem lenne elégséges, melyekbe a szárazföld legdrágább fővárosában töltött hosszú idő alatt merült; s ha annyi tapasztalatok után alig foghatjuk meg csalódását: ki nem osztaná a fájdalmat, melylyel, mindent nyugodtabban meggondolva, azon meggyőződésre kell jutnia, hogy az akadémia által vállalata iránt mutatott nagyobb részvét helyzetére csak azon hatást gyakorolta, hogy határozatától, melylyel Sjögren. ajánlatát elfogadta, visszalépvén, most azon kilátást is, hogy ázsiai utazását a pétervári akadémia segedelmével teheti, elzárva látta maga előtt.

Reguly eljárása kétségenkívül nem vala ildomos. Ha jobban ismeri az embereket, tudhatta, hogy az eszméknek hatása nem annyira szépségöktől s nagyszerűségöktől, mint azon módtól függ, melylyel a közönséget irántok lelkesíteni tudjuk, s nem kellett volna visszautasítania barátainak azon tanácsát, hogy

vállalatát hirlapi czikkek által a közönséggel megkedveltesse; ha jobban ismeri akadémiánk helyzetét, sejdíthette volna, hogy az nem rendelkezik oly forrásokkal, hogy az általa is fontosnak ismert vállalatot kellőleg segíthesse, s a házából jött kedvezőbb hírekre nem kellett volna visszautasítania azon biztosabb támaszt, melyre a pétervári akadémiától csaknem biztosan számolhatott; de ezen hibák Reguly egyéniségének legnemesebb, s azon tulajdonaiban gyökeredztek, melyek őt e pályára vezették. Nagyot az optimismusnak egy bizonyos adaga nélkül véghez vinni nem lehet. A remény azon erő, mely által haladunk, s ha Reguly azok közé tartozik, kik mindig helyesen számítva, minden lépésre csak akkor határozzák el magukat, midőn annak sikeréről nyugodt megfontolás után meggyőződtek, oly nagyszerű feladást bizonyosan soha nem tűzött volna ki magának.

Reguly most sem mondott még le minden reményről, s miután az akadémia határozatából meggyőződött, hogy vállalata részvétre talált, levelekben kérte barátait, hogy pétervári viszonyainak rendezésére szükséges pénzt a hazának egyes tehetősb fiainál kölcsönképen szerezzék meg, hogy ő legalább azon segedelmet, mely neki az akadémiától igértetett, egészen utazására fordíthassa. De miután ezen levelei is siker nélkül maradtak, s végre ezen utolsó kilátás, melyre reményeit alapítá, eltűnt, s magánúton azon hírt vevé, hogy a királyi segély, melynek kieszközlésére nádor ő fensége közbenjárását felajánlá, 300 váltó forintban fog állani: ő végre kétségbeesve lemondott a hasztalan küzdelemről s elhatárzá, hogy hazájába visszatér.

Ki egy magas czélt tűzve ki magának, évekig csak ennek élt, ki minden törekvéseit ennek elérésére irányozá, minden reményeit abba helyezte, minden örömét abban

találta; ki egy czélnak mindent feláldozott s végre azon meggyőződéshez jut, hogy törekvései hasztalanok, — nem mivel e czél elérhetetlen, vagy nem méltó fáradozásaira, hanem mert a haza, melynek dicsőségeért ő, az egyes, feláldozá magát, nem tud lelkesedni saját nagysága iránt s tőle segédkezét elvonja, — csak ki hasonló helyzeten keresztül ment: az foghatja fel a kínokat, melyek között Reguly végre e határozathoz jutott.

Borítsunk fátyolt e szenvedésekre. Ő maga, bármennyire nyilt s közlékeny, soha nem szólt ezekről, s csak egyes levelek tárták fel azon napok emlékét, melyek alatt erős lelke leroskadott volna, ha a csüggedőt azon részvét s barátság nem tartja fönn, melyet távol honától, ez idegen ország egyes nemes férfiainál talált, s én rosszul teljesíteném feladásomat, ha, midőn kedves társunk emlékét körünkben felidézem, ezekről megfeledkezném.

Nincs szebb s emelőbb érzés, mint azon közösségnek öntudata, melyben azok, kik a küzdő s tolakodó tömegből kiemelkedve, életöket a tudománynak szentelik, egymással állanak, s e közösség, mely a tudomány férfiait az egész világon egy dicső társasággá fűzi egybe, soha és sehol nem bizonyult be szebben, mint azon részvétben, melyet Reguly a pétervári akadémia nagy tudósainál talált.

A kis, de dicső körnek, melylyel pétervári tartózkodása alatt tudományos érintkezésbe jött, köszöné ő életének ezen legnehezebb időszakában nemcsak anyagi fentartását, de, mi ennél fontosabb, azt, hogy ön erejéhez való bizalma, egy szebb jövőnek reménye, nehéz küzdelmei között, nem vesztek el.

Ők tartották fel társunkat, talán az életnek, de bizonyosan a tudománynak, melyről biztatásuk nélkül elkeseredve lemondott volna.

Főkép Bäer az, kinek e részben legtöbbet köszönünk, s valóban nem olvashatjuk a leveleket, melyeket e nagy tudós részint Regulyhoz, részint az ő ügyében írt, a nélkül, hogy szeretettel ne telnénk el azon férfiú iránt, kit a tudomány körében mint a legkitűnőbbek egyikét tiszteltünk, s ki itt mint a legjobb s legnemesebb emberek egyike tűnik fel. — Ő az, kinek meleg részvéte társunkat a vég elcsüggedéstől megoltalmazá, ő, ki midőn Reguly elkeseredésében arra határozta magát, hogy hazájába visszatér, eszébe juttatta, hogy ha most tér vissza, — mielőtt terveinek kivitelét legalább megkisérté, — gúny tárgyává teheti magát, s igazolni fogja azon részvétlenséget, melyet hazájában tapasztalt, s ki végre a kölcsönt, melyet Reguly haza-utazására tőle kért, megtagadván, egyszersmind készséggel ajánlá segedelmét arra, hogy az Uralba utazva, egy ideig a vogulok között mulathasson, s itt teendő tanulmányai által a világnak s hazájának megmutathassa, mit várhattak volna tőle, ha őt törekvéseiben támogatják.

Reguly követte tanácsait, elfogadta a nemesen tett ajánlatot s a nappal, melyen elhagyva Pétervárt, urali útjára indult, életében egy új szak kezdődik, legnehezebb, de legdicsőbb időszaka életének, mely alatt, mint a finn nyelvcsalád egyik első kutatója, a tudomány körében állandó nevet szerzett, s érdemessé tette magát mindazoknak tiszteletére, kik a legnemesebb lelkesedést és férfias erélyt méltányolni képesek.

Soha nagyszerű tudományos vállalat kevésbbé kedvező, sőt oly körülmények alatt nem kezdetett meg, melyek annak sikerülésére kevesebb kilátást nyujtottak.

Tudományos intézeteink, hol tanulmányait végzé főkép akkori időben, épen azon ismeretek megszerzésére, melyeket vállalata igényelt, úgyszólván semmi tudományos eszközöket nem nyujtottak. Ő maga — mint már

említém — a szorosan nyelvészeti tanulmányokhoz soha nem érzett különös vonzalmat, s a két év, melyet Pétervárott töltött, még azon esetben, ha kizárólag a nyelvészettel foglalkozott volna, sem elég, hogy őt szaktudóssá képezze ki, s így bátran elmondhatjuk, hogy Reguly akkor is, mikor urali utazására indult, nem haladt philologiai tanulmányaiban annyira, mint feladata kivánta volna.

Ugyanezt mondhatjuk geographiai ismereteiről is; s ha ehhez tekintetbe veszszük, hogy összes vagyona néhány száz rubelből állt, mely összeget Bäer barátsága útjára előlegezett, s hogy a szokatlan orosz égalj, melyben nélkülözések között több évet töltött, szakadatlan tanulmányai s a lelki küzdelmek, melyeken keresztülment, egészségét megingaták, természetesnek fogjuk találni, hogy a bátorság, melylyel október kezdetén útnak indult, hogy az Ural bérczeit és Szibéria sivatagjait kikutassa, mindenkit bámulatra ragadott, de fáradozásainak sikerére nézve nem ébreszthetett nagy reményeket; s mégis, ha most visszatekintünk, átlátjuk, hogy mindezen körülmények, melyek vállalatának látszólag útjában álltak, annak sikerére kedvezőleg hatottak.

Kétségkívül oly tudós, ki a nyelvészet körében tett minden újabb felfedezést ismer s a tudomány összes eszközeivel rendelkezik, tisztán a philologia érdekében többet tehetett volna; ily tudós talán kevesebb fáradsággal szerezte volna meg a vogul nép nyelvkincsét, s a különböző finn nyelvek összehasonlításából több s helyesebb szabályokat vont volna le, mint ő, ki az osztyák, a vogul és csuvasz nyelvek tanulása között önmaga vonta le szabályait, hosszú fáradsággal fedezve fel néha azt, a mit mások már tudtak. — Gyakorlott geograph az Ural egyes csúcsainak magasságát, s egyes helyek geographiai fekvését biztosabban határozta volna

meg, mint ő, ki midőn astronomiai mérések nélkül egy nagy tartománynak térképét elkészíté, bámulatos tapintata mellett is az egyes helyek szélességi és hosszúsági fekvésére nézve itt-ott néhány mérfölddel hibázott. S megengedem, hogy a kiképzett archaeolog a csúd halmokban talán több oly érdekes fölfedezést tett volna, mely az ő figyelmét elkerülte. De hogy azon egy ember, ki a vogul népnek egész szókincsét összegyűjti, s a többi finn nyelvek megismertetésére is roppant tudományos anyagot szerez, ugyanakkor egyszersmind a geographiának a legnagyobb szolgálatot tegye; hogy a népek jelen állapotait tanulmányozva, egyenlő érdekkel viseltessék múltjok iránt, s dalaikból, melyeknek gyűjtését főkép philologiai szempontból a legnagyobb lelkiismerete-tességgel folytatja, az egyes népek mythologiáját s egykori, a mostaniaktól egészen különböző helyzetöket — nem mondom, tisztába hozza, — de azoknak föl-derítésére az első lépéseket tegye, az csak épen azon sokoldalúság, azon speculativ általánosságok után törekvő irány által volt lehetséges, mely Reguly szellemét jellemzé, s nem engedte, hogy tanulmányai a tudomány bármily ágában kimerítők legyenek. Sőt tagadhatatlan, hogy még azon sanyarú s látszólag reménytelen körülmények is, melyek között utazását megkezdé, annak végeredményeire csak kedvező hatást gyakoroltak.

Reguly meggyőződése szerint a nyelvrokonság egymaga, bármennyire haladjunk annak ismeretében, a népek rokonságát még nem bizonyítja be.

Épen mert a nyelv a népek szellemi kifejlődésének közvetlen befolyása alatt áll, mert benne, mint a tengerpart homokján, minden lépés nyomot hágy: azért nincs semmi mozgékonyabb; s csak azon változásokat kell tekintenünk, melyek Európa művelt országaiban úgyszólván szemünk előtt a nép által használt nyelvre

nézve történtek, hogy meggyőződjünk, miként a nyelvrokonság a fajrokonságot legfeljebb gyaníttatja, de nem bizonyítja be.

Miután Németországban oly tartományok, melyek pár század előtt szlávok által lakattak, most kizárólag németül szólnak, s hazánkban számos példát hozhatunk fel, hogy egész helységek szláv- vagy románból magyarokká, s magyarokból szlávokká váltak: ki vonhatja kétségbe, hogy ez a míveltség alantabb fokán álló népeknél még többször történt, hol az egyes törzs, idegenektől meghódítva, nehézség nélkül fölveszi annak nemcsak egyes szavait, hanem nyelvét is, csak egyes sajátságokat tartva meg néha saját nyelvéből, melyek mint tájszólások maradnak fenn, s a magyar nyelv szabályaiból ki nem magyarázható sajátságaik által a nyelvbúvárt figyelmessé teszik, hogy itt egy idegen elenyészett nyelv s nemzetiség romjain jár.

Csak ha a rokonság a nyelven kívül, mely által arra figyelmeztetünk, más tények által világosíttatik fel; csak ha a népek physikai typusa és szellemi hajlamai, melyek a nyelvnél állandóbbak, a philologia észrevételeit támogatják, s a történet adatai azzal ellentétben nem állnak: akkor szólhatunk némi biztossággal; s ez az ok, a miért a népek eredetének kérdése soha szobatudósok által tisztába hozatni nem fog.

Nem elég, hogy múltjokat ismerjük, nem elég, hogy sírhalmaikat felhányjuk, s mindent tudjunk, mit régi irók a scythák, párthusok és turán népeiről följegyeztek. E tanulmányokon kívül még más is kell. Az, hogy az élő nemzettel érintkezésbe jőjjünk, hogy ajkairól halljuk hagyományait, költészetét, hittanát, s így intuitió által szerezzünk magunknak bizonyosságot az iránt, mire nézve a tudomány kételyeinket sohasem oszlathatja el. — S Reguly, ki utazásában főkép ezt keresé, elérhette volna-e

czélját, ha mint az orosz kormány küldöttje kényelemmel és a hatalom pártfogása alatt utazza be a vogulok földjét, de épen ezért megfosztva a bizalomtól, melylyel e nép hozzá közelített s előtte kitárta azt, mit a gyűlölt oroszok s még inkább gyűlölt hittérítőik előtt szorgosan titkolni szokott?

Reguly érezé ezt, és azért sem azon anyagi szenvedések, melyekkel az utazás e zordon éghajlat alatt jár, sem elhagyatottsága lelki erejét, sőt vidorságát nem törhették meg.

»Az e vidéken divatozó életmódot bárkinek, kit csupán szükségesség vagy kötelesség vet oda, tűrni nehéz volna — így ir Toldy Ferencz tudós társunkhoz intézett egyik levelében. — Egy füstös jurta zugában meghúzódni, iramszarvas-bőrön hálni, vizben főtt vagy szárított halat enni, só és kenyér nélkül, folyvást s változás nélkül: oly feltételek, melyek finomabb szokásainkkal ellenkeznek, sőt rövid időn elviselhetetlenek lesznek. Csak oly ember, kit valamely eszme iránti lelkesedés vezérlett oda, kinek ez új világ, mely sok évi óhajtásainak czélja volt, a szellemi szükségek gazdag kielégítését nyujthatja: csak oly ember felejtheti el azon anyagi inséget, mely ott körülveszi, s érezhet megelégedést, sőt boldogságot.«

Talán soha nem élt egyéniség, ki mindazon tulajdonokat, melyek utazóban szükségesek, nagyobb mértékben egyesítette volna magában, mint ő.

Ha naplóján átmegyünk, melyet, fájdalom, csak a nyugati finnek között tett első utazása alatt vezetett kellő pontossággal, minden lapon a legérdekesebb észrevételeket találjuk. A nép jelleme és szokásai, szellemi s testi egyénisége, az éghajlatnak befolyása az erkölcsökre, s ezeknek hatása állapotjaikra, semmi nem kerülte ki figyelmét. Az országok geographiai fekvése,

s az egyes növény vagy állat, melyet talált, a népeknek múltja, melynek nyomait hagyományaikban és dalaikban kereste föl, s az egyes családok élete, az élő nyelv s rég eltűnt nemzedékek sírhalmai: semmi nem volt oly csekély, mi őt nem érdeklé, s mit azon finomsággal, melylyel a legapróbb részletek észlelésére birt, nem tanulmányozott, — és semmi oly nagy, mi figyelmét kizárólag lekötheté; s bámulhatjuk-e, ha ő, ki ezen tehetségeinek most jutott tiszta öntudatára, s azokat egész kiterjedésükben gyakorolhatá, magát ezen utazása alatt jól érezé, s gyenge egészségével oly fáradságot s nélkülözéseket birt el, melyek alatt a legerősebb organismus leroskadt volna.

Ezen egész utazása alatt, mint többször mondá, megelégedett, emelkedett hangulatban érzé magát. Minden nap új tények fölfedezésére adott alkalmat, minden ily tény, meggyőződése szerint, közelebb hozá őt czéljához. Mint a bányász, ki előtt a gyenge arany-ér, melyet gyanítva, munkájához fogott, mindig gazdagabbnak mutatkozik; mint az utas, ki előtt kilátása minden lépéssel tágul s nagyszerűbbé válik, dolgozik s halad, s tudva, hogy czéljához közelít, nem érzi fáradságát: ilyen vala ő.

Érzé, tudta, hogy nem hasztalan fárad. — Mi lelkében egykor mint homályos sejtelem élt, azt tapasztalásai meggyőződéssé emelték; miről egykor ábrándozott, azt most száz ténynyel igazolhatá.

Eddig a magyar s finn népek rokonsága mellett csak a nyelvrokonság hozatott fel. Valamennyien tapasztaltuk az ellenszenvet, melylyel az állítás hazánkban fogadtatott, hogy a magyar s finn nép közös eredetű. Az idő nem fekszik távol tőlünk, midőn, a ki e tudományos tétellel fellépett, csaknem hazafiságtalansággal vádoltatott. Mintha a történelem nem bizonyítaná be villá-

gosan, hogy minden nép, mely most magasan áll, csak sok nemzedék fáradozásai és századokig tartó küzdelem után érte el jelen állását; a nemzetek is őseiknek nagy tetteiben szokták keresni nemességöknek jelét, s valóban nem bámulható, ha a magyar, kinek őstörténetét a monda Etele népeivel kötötte össze, a rokonságot visszautasította oly népekkel, melyek létöknek a történelemben oly kevés nyomait hagyták, mint a finnek. Mit a byzanti s nyugoti irók a magyar népről, midőn Európa színhelyén megjelent, följegyeztek, annyira különbözik attól, mit Lapponia jelen lakóiról tudunk, sőt mit azokról az éghajlat viszonyainál fogva a legtávolabb múltban is feltehetünk, hogy Sajnovics állítása már a túlzás miatt is, melylyel az föllépett, midőn híres értekezése, *Demonstratio idioma Hungarorum et Lapponum idem esse*, megjelent, nemcsak a közönségnél, de még tudósaink között is kevés pártolót találhatott, s a tudós külföld mindig inkább elterjedő véleménye, mely a magyar-finn rokonság mellett nyilatkozott, sokak által csak azon rosszakarat s kajánság jelének tekintetett, melyet főkép szomszédainknál néha tapasztalnunk kell.

Maga Reguly — mint nékem többször mondá — még a nyugoti finnek között tett utazása után sem volt egészen meggyőződve, s ha a nyelv rokonsága iránt kételyei nem lehettek is, a fajrokonságra nézve fentartá azokat. Az ázsiai finnek, főkép a vogulok között szerzett tapasztalásai eloszlatták e kételyeket.

Mióta Vszevolodo-Blagodackiban a Szoszva és Jvdel vizei között, Európától az Ural havasai által elzárva, a vogulokkal megismerkedett, s hív követjének, a vogul Baktyárnak kiséretében e nép nagy tartományának szétszórt lakosaival érintkezésbe lépett, kételyei megszűntek. — »E népnek rokonsága a magyarral (mint Bäerhez már e helyről intézett levelében irja) minden kétségen

felül áll«, s a mód, melylyel részint már azon, részint későbbi leveleiben a vogulokról szól, mutatja, hogy nem az utas kiváncsisága, vagy tudományos érdek, hanem a legmélyebb rokonérzet az, mi őt e néphez köti, mely az idegennek talán kellemetlen formák alatt, az emberiebb s romlatlanabb természetnek nyomait viseli magán, mint sok más nép, s ha a munkát lealázónak tekintve, nem dolgozik, s ha oroszok között lévén, a félénkség színéig tartózkodó: azért önbecsének érzetét nem veszté el, s büszke szabadságára, melyet nem cserélne fel azoknak jólétével, kik a czárnak pénzt s munkát adóznak.

Reguly, kinek általán véve legbecsesebb tulajdonai közé tartozott, hogy magát saját eszméi által elragadtatni nem engedé, s lelkesedése között mindig megtartá józanságát, itt sem ment soha annyira, hogy a magyar s vogul nemzet ugyanazonosságát állította volna. De hogy a magyar nemzet a középázsiai népcsaládnak tagja, s hogy azon nyelvek közül, melyeket ural-altajiaknak nevezünk, a magyar nyelv csakugyan a finn s jelesen a vogul nyelvekhez áll legközelebb, arról teljesen meg volt győződve, s az állapot, melyben e népeket jelenleg találjuk, s mely attól, mit elődeinkről letelepedésök korszakában tudunk, annyira különbözik: nem ingathatá meg őt ezen meggyőződésében, nemcsak azért, mert a zordon éghajlat, s a társadalmi viszonyok, melyek ott, hol 3780 □ mérföldnyi területen csak 6000 ember él, szükségkép támadnak, eléggé megmagyarázzák e népek jelen helyzetét, hanem azért is, mert számos jel arra mutat, hogy azok jelen lakhelyeikre bevándorlottak vagy szoríttattak. Ilyenek a helyek nevei, melyek nem azon nyelvhez tartoznak, melyen a nép szól; ilyenek a vogulok között divatozó főáldozatok, s e népek általános hite, hogy egykori hazája délnyugotra fekszik; s ilyenek főkép az

osztyák nép régi költészetének maradványai, melyek mind arra mutatnak, hogy e vidékek lakói egykor egészen más viszonyok között éltek. Mert miként magyarázhatnók meg magunknak másképp, »hogy a legmagasabb északnak e népe, melynek már életmódjánál fogva is egészen más szellemi irányúnak kellene lenni, hő lelkesedéssel beszéli el őseinek hőstetteit, megénekelve bajnokait, kik részint mint istenek külső ellenségekkel, úgymint szirjénekkel és szamojedokkal, részint mint fejedelmek testvéreikkel és szomszédaikkal küzdöttek.«

S ezen meggyőződéssel mennyi új s nagyszerű kilátás nyilt tudományos vizsgálódásainak épen azon téren, mely előtte legtöbb érdekkel birt!

»Eddig — mint Reguly egyik, még Pétervárról irt levelében megjegyzi — keveset gondolkodtunk arról, mily különböző szláv, byzanti, olasz stb. míveltség magvai azok, melyek jelen magyar míveltségünket és socialis formáinkat előhozták, és melyek azon elemek s azon szülőföld, melyből ezen vidéki vetőmagok mostani gyümölcsös formáikra fejlődtek, s mi tehát a valódi eredeti magyar, arról eddig csak nem is álmodozhattunk, mivel tudományos állásunk szerint az mind fogalmunk fölött volt« ; s vajon ha a magyar s finn népek fajbeli rokonsága, ha közös eredetük minden kétségen felül helyeztetett, nem birjuk-e akkor mind ezen eddig látkörünkön kívül helyezett ismereteknek biztos kulcsát?

Reguly nézete szerint a nyelv a nép szellemi kifejlődésének hív tükre. Valamint az egyes nyelv szókincse a nép ismereteinek körét jelöli ki, s a legnagyobb biztossággal mondhatjuk, hogy azon tárgy vagy fogalom, melyre valamely nyelvben szó találtatik akkor, midőn az használtatott, már a nép ismeretköréhez tartozott:

úgy a nyelv grammatikája a nép észjárását mutatja fel, s ki valamely nyelv kifejlődésének történetét ismeri, tökéletesen ismeri a nép szellemi kifejlődését is, mely azzal él. Minthogy pedig a vogul s a távol északon lakó azon finn törzsek, melyekre a keresztyénség eddig csak kevés hatást gyakorolt, szellemi kifejlődésükben s állapotukban egy ezred óta alig változhattak: ezeknek teljes megismerése nem egy szövétnek-e, melynek világánál őseink szellemi fejlettségéről a honfoglalás korszakában némi biztossággal itélhetünk, mi nemcsak egész polgárisodásunk történetére új világot vet, hanem mi által e történet általános emberi szempontból is fontossá válik.

Azon nemzetek, melyek a semi vagy indo-germán családhoz tartoznak, valamennyien a míveltség különböző, de már magasabb fokain állanak; Amerika s Afrika ős lakóit csak ős míveletlen állapotjukban ismerjük, de az ural-altaji, vagy csak szorosabban véve is a finn családhoz tartozó népek a míveltség s a polgárisodás legkülönbözőbb fokait foglalják el. — Míg e nagy törzsnek egyes ágai még jelenleg is halászatból s vadászatból élnek, s az Uralon mint pásztor népek barangolnak körül, addig mások mint szántóvetők mívelik földjeiket, s mint városok lakói a polgárosodás magasabb fokára emelkedtek. — A természeti állapot tökéletes korlátlanságától, minő csak Amerika vad népei között létezik, a korlátlan uralomig, mely az orosz birodalom különböző népeit összetartja, sőt az alkotmányos szabadságig, melyet a magyar nép akkor, mikor Reguly utazott, még élvezett, a míveltség minden fokait, a polgári szerkezet legkülönbözőbb formáit találjuk itt azonegy népfajnál. — Mi másoknál ezredek alatt fejlődött, mit a semi vagy indo-germán népeknél keresnünk kell: az itt egyszerre, nem tudományos kutatások

bizonytalan világánál, hanem valóságban áll előttünk; s nem ez-e az egyedüli kulcs, melynek engedelmével az egész emberi nem kifejlődésének nagy titkához juthatunk?

Reguly — mint a nyugoti finnek között tett utazása alatt írt leveleiből látjuk — évekig foglalatoskodott e gondolattal. Egy távol, talán elérhetetlen czélként állt az lelke előtt, mely őt magához intė, melyre gondolva minden bajai között új törekvésre lelkesedett. Most e czél előtte állt, tisztán, egész nagyságában; kezében tartá az eszközöket, melyek annak elérésére kivántattak; s bámulhatjuk-e, ha felejtve minden egyebet, csaknem emberfeletti erővel haladott feléje, s Szibéria pusztáin a Pelim s Tapszija mocsarai, vagy az Ural sziklabérczei között megelégedettnek, sőt boldognak érezé magát, felejtve a terhet, melyet viselt, s csak azt tudva, hogy a tudomány gazdag kincsét hozza magával.

Nem követhetjük őt útain. — Elfoglalva nyelvészeti dolgozatokkal, Reguly az Uralon, Szibériában s a Volga mellett tett utazásai alatt naplóját nem folytatá; a munka, melyben utazási tapasztalatait a nagyobb közönséggel megismertetni akarta, nem is kezdetett meg, s így számos jegyzetein kívül, melyek e tárgyra vonatkozólag philologiai dolgozatai között szétszórva találhatók, csak egyes levelei maradtak reánk: de ha a roppant területet tekintjük, melyet beutazott, s a gazdag tudományos anyagot, melyet utazása alatt gyüjtött, s melyet az akadémia kézirattárában letett irományai foglalnak magokban; ha látjuk azon földabroszt, melyet a pétervári geographiai társaság felszólítására kidolgozott, s mely a szélesség 58—70, a keleti hoszszúság 72—89 fokai között elterülő terület részletes leirását adja, feljegyezve több mint ötszáz helységet, ezeknek egymástól való távolságát, a külön népiségek, a földmívelés,

marhatenyésztés és erdőségek határvonalait, az Ural minden ágainak irányát az egyes kúpok elnevezésével, s a nagyobb s kisebb folyók s hegyi vizek menetét; s ha meggondoljuk, hogy Reguly a tudomány e gazdag anyagát maga gyűjtötte, nem buzdítva senki által törekvéseiben, nem segítve senkitől s nélkülözve még azon tudományos eszközöket is, melyeket geographiai méréseknél mások elkerülhetetleneknek tartanak: akkor valóban bátran elmondhatjuk, hogy kevés ember élt, ki tiszta lelkesedésből s a tudomány iránti szeretetből az övéhez hasonló áldozatokra határozta el magát, s hogy alig találunk egyet, ki ily nehézségek között, s annyira elhagyatva, hasonló eredményeket mutathatna fel.

Reguly bevégzé feladatának nehezebb részét. A mit az ifjú lelkesedése pillanatában elhatározott, azt kivitte minden nehézségek daczára; s ha meggondolatlan volt az igéret, melyet a stockholmi könyvtárban Arvindsonnak adott, hogy életét a finn-magyar kérdés megfejtésére szenteli, vagy legalább az adatokat, melyek annak tisztába hozására szükségesek, megszerzi, ő dicsően beváltotta szavát. Bejárta a roppant földterületet, melyen e népek a világtól felejtve laknak, Szibéria pusztáin és az Ural csúcsai között keresve fel a nagy törzsnek egyes ágait, míg a permi finnek kivételével egy sem maradt, mely között nem élt, melyet személyes érintkezésből ne ismert volna. Tanulmányozta nyelvüket, szokásaikat, életnézetüket, ott, »hol — hogy saját szavaival éljek — nyugat felé az Ural sziklafalai, éjszaknak és délnek ingoványos lakatlan vidékek által minden idegen befolyástól védve, e népek régi eredetiségükben megmaradtak, s napjaik korlátlanúl, könnyen s belső nyomás nélkül folynak le, s az ősök erkölcseihez való hív ragaszkodás a régi élet formáit szerencsésen fentartotta« s ott, »hol a vadak és halak meg-

fogyatkozása a lakosokat vadász- és halász-életök elhagyására és szántás-vetésre kényszeríti, míg a nép öntudatába mind mélyebb s mélyebben beható keresztyén tan minden egyes emberben küzdést támaszt az apák régi pogány nézeteivel s az ekképen irányt vesztett s megingatott ember keble minden idegen befolyásnak tárva áll, s a számos telepei által előnyomuló orosz elem az újra alakuló életre mindinkább rányomja bélyegét.« — Szorgalommal összegyűjté a nép mondáit és hagyományait, pontosan leírva minden egyes dalt, melyet a népek között járva, majd magános jurtákban vagy pásztorállomásokon, majd vallásos szertartásaiknál vagy ünnepeiken hallott, s melyek közűl sok bizonyosan már eddig is az énekessel együtt eltűnt. Soha európai ily primitiv népek szokásaiba úgy még bele nem élte magát; soha oly férfiú, ki a művelődés magaslatain áll, a természet gyermekének fogalmait s egész életnézletét ily egészen megérteni s áthatni képes nem volt; hisz csak azt ismerhetjük meg teljesen, a mit szeretni tudunk, s míg más tudóst, ki oly népek között jár, tudományos érdek vezérel, ő bennök saját nemzetének rokonait, ő azon nagy törzsnek egyes gyenge és elsatnyult, de azért nem kevésbbé hozzátartozó ágait látta, melynek maga is gyermeke vala.

Egy maradt hátra: az, hogy a gazdag anyagot, melyet magával hozott, feldolgozva, a tudomány közbirtokává tegye, s visszatérve kedveseinek tűzhelyéhez, a hazában élvezze a dicsőséget, melyet annyi fáradsággal s áldozattal kiérdemelt, s melyet annál biztosabban várt, mert hiszen a nagy mű, mely neki azt megszerzi, gondolatában már készen állt. — Tisztában volt a nyelv természete iránt, s elveinek helyességéről azon tapasztalása által győződött meg, hogy a természettől elvont rendszere fonalán, — mint a volgai finnek

között tett utazása alatt írja, — két hónap alatt annyit birt tenni, mint azelőtt ily helyesen s ily teljességben félévig alig, s mi előtte oly tisztán állott, azt miért ne mondhatná el, új irányt adva ezáltal nemcsak a philologiának, de mindazon fontos vizsgálódásoknak, melyek az emberi nem szellemi kifejlődését illetik? Egyes munkái, melyek elméletének bizonyítványául valának szolgálandók, a vogul, osztyák, csuvasz, cseremisz és mordvin nyelvek szótárai és nyelvtanai, mint ő hivé, csak még az utolsó kidolgozást várták. Minden anyag, mely a roppant épület felrakására szükséges, birtokában van, elkészítette tervét, ismeri minden részletét, csak össze kell állítania, hogy a világ bámulva álljon nagyszerűsége előtt, s a haza büszkeséggel nézzen fiára, ki neki a tudományok mezején is ily dicsőséget szerzett.

Nem ismertem senkit, ki a dicsőség élvezetére fogékonyabb vala; honszeretetén kívül ez volt szivének legerősebb, talán egyedüli szenvedélye; s valamint a főindokot, mely őt e pályára vezette, nem a tudomány iránti tiszta érdekben, hanem honszeretetében s nemes dicsvágyában kereshetjük, úgy ez tartá fenn erejét minden küzdelmei között. Azok közé tartozott ő, kik a tudás fája után csak azért nyújtják ki merész kezöket, mert gyümölcseitől halhatatlanságot várnak, s kik ezen reményben minden áldozatért bő elégtételt találnak. Hogy hazájáért fárad, s míg mások egyéb körökben, ő a tudományok mezején vívja ki a magyarnak azon állást, mely után akkor a nemzet lelkesedve törekedett; ez volt azon gondolat, mely őt lankadni nem engedé, mely őt az Ural kopár bérczei és Szibéria pusztái közepett, nyomor és sanyarúságok között, néha boldoggá tette; s leírhatnám-e a kínokat, melyekkel e reményekről le kelle mondania; kifejezhetném-e a fájdalmat, melylyel szive eltelt, midőn csaknem czéljánál látva magát, sejteni

kezdé, hogy az erőt, mely annak elérésére még szükséges, nem birja többé? Az évekig tartott bizonytalanság, a morális szenvedések, melyeken keresztülment, erejének túlfeszítése pétervári tanulmányai alatt, a zordon égalj s meg nem szokott sanyarúságok, melyekkel Szibériában küzdenie kelle, nem törték meg akaratát, de igen egészségét, melyre munkájának befejezésére szüksége volt. Utazása alatt, míg a szüntelen tevékenység és az érdek, melylyel azt folytatá, tartott, erőt vett magán, s akarata által legyőzte betegségét; de midőn Pétervárra visszatérve, a fölgerjedés, mely idegzetét feszültségben tartá, megszűnt, annál inkább feltűntek ennek következései. Elhatározva, hogy csak akkor tér vissza hazájába, ha utazásának eredményeit felmutathatja, s érezve, hogy a munkára, melyet dolgozatainak rendezése s rendszeres előadása kiván, egészségének akkori állapotában képtelen, mindenekelőtt ennek helyreállítása volt egyedüli törekvése; de talán mert gyógyszereit roszszúl választá, vagy mert baja azok közé tartozott, melyekre az orvosi tudomány hatása nem terjed, sem a Graefenbergben és Lehseben használt vízgyógymód, sem más orvoslási szerek nem adhatták vissza azon erőt, melyre szüksége volt, s élete ezentúl egy hosszú betegség, melynek kínjait csak akkor foghatjuk fel, ha eszünkbe jut, hogy ő, ki egészségének elvesztését nem azért fájlalá, mert őt az élet élvezeteire, hanem azért, mert őt a munkára képtelenné tevé: midőn 1849-ben hazájába visszatért, egyszersmind mindentől megfosztva látá magát, mi neki vigasztalásúl szolgálhatott volna.

Egy életerős nemzetnek gyermeke, mely öntudattal tekintve zivataros, de dicső múltjára, újjászületéséért küzd: így indult útjára, bízva erejében, készen minden áldozatra, nem kétkedve sikerén; hová lett mindez néhány év alatt?

Vannak fájdalmak, melyeket néha túlélünk, de melyekből kiépülnünk nem lehet, s habár a kétségbeesés, melylyel a hazának állapota szivét az első időben eltölté, később más érzéseknek ada helyet: ereje meg volt törve.

Visszatekintve nemzetünk zivataros múltjára, s látva a módot, a mint ez újabb veszteségeit tűri, nem kétkedett a jövőn. Százszor elmondta, hogy bármi nagy csapások érték hazánkat, arra, hogy bajain segítsünk s szebb jövőjét előkészítsük, nem szükséges egyéb, mint hogy azt szenvedései között kettőzött hévvel szeressük, s kétszeres hívséggel teljesítsük iránta való kötelességeinket; de midőn ezen meggyőződéstől lelkesedve, újra munkához fogott, s elővéve jegyzeteit s irományait, a nagy művet, melynek életét szentelte, be akará fejezni, újra meggyőződött tehetetlenségéről.

Minél inkább tisztában vala föladata iránt, annál kevésbbé érezé magát képesnek annak bevégzésére, s ha új tevékenységre serkenté őt a gondolat, hogy azon kérdések megfejtésére, melyeknek életét szentelé, senki oly gazdag anyagot gyűjteni többé nem fog, s hogy a mit ő gyűjtött, azt csak ő maga dolgozhatja fel tökéletesen: maga az anyagnak és eszközöknek bősége haladásának csak új akadálya volt. Nem határozhatá el magát, hogy a nagy tudományos műnek, melyet tervezett, csak egyes töredékeit dolgozva ki, gazdag anyagának csak egy részét használja fel; s az egész mű, melyet tervezett, felülhaladta erejét. Mint oly ember, ki nagy kincset talált, s magát nem határozhatja el, hogy annak csak egy részét vigye magával, az egészet pedig fölemelni képtelen, s majd kínos bizonytalanságban áll gazdag találmánya előtt, nem tudva, mit válaszszon a drágaságok közt, melyeknek mindegyike neki egyaránt becsesnek látszik, majd megfeszítve erejét, újra megkisérti, nem emelhetné-e fel mégis az egészet, érezve,

mily gazdag s egyszersmind mily nyomorult: — ilyen vala élete. — Egy hosszú küzdelem, egy nem szünő törekvés, melynek egyedüli eredménye csak azon meggyőződés, hogy a czél, melytől megválni, mely helyett mást követni nem bír, örökre elérhetetlen.

Borítsunk fátyolt e szenvedésekre, melyeknek a kegyes istenség kora halála által véget vetett, de a melyeknek emléke kínosan felejthetetlen fog maradni mindazoknál, kik e nemes férfiút ismerve, hosszú küzdelmeinek, melyek erejét fölemészték, tanui valának.

Ha előadásomban elhunyt barátomnak hű képét állithattam fel, fölösleges, hogy egyenkint újra elősoroljam az okokat, melyek törekvéseinek teljes sikerét akadályozák. Maga a kérdés, melyet magának kitűzött, s mely — legalább a tudomány jelen állásában — még megoldhatatlan; azon körülmény, hogy feladására tudományosan elkészülve nem lévén, a czélt, mely után kiindult, meghatározott körvonalokban nem birta; kedélyének nemes gyöngeségei s testalkata, mely a zordon égaljnak s annyi sanyarúságoknak ellentállani képes nem volt, — eléggé megmagyarázzák ezt; s ha végre azon morális szenvedésekre gondolunk, melyeken keresztülment, midőn magát nemzetétől, melynek dicsőségéért fáradott, elhagyatva érezé: valóban nem bámulhatjuk, hogy élete, melynek legszebb virágai letöröttek, nem hozott annyi gyümölcsöt, mennyit tőle sokan vártak. De vajon ki mondhatja ezért, hogy ez élet nem egy nemesen eltöltött emberi lét vala, s hogy nagy törekvései haszon nélkül vesztek el?

Meggyőződésem szerint a nép eredetének kérdése azok közé tartozik, melyeknek megfejtésére a vágyat az istenség csak azért oltotta kebleinkbe, hogy általa ösztönözve, ismereteink körét tágabbra terjeszszük. A tudományos vizsgálat e mezején ellentáll törekvéseinknek

nemünk fejlődési képessége, melynél fogva ugyanazon nép egy ezred előtt egymástól elszakadt részei, melyek azóta különböző viszonyok alatt éltek, mint mindenben, úgy nyelvökben is annyira eltérnek egymástól, hogy a nyelvnek ugyanazonossága helyett csak a tudomány által fölfedezhető rokonság marad vissza; ellentáll a népeknek bebizonyítható vegyülése, mely annyira ment, hogy Európa mívelt nemzetei közt egy sincs, mely fajilag eredeti tisztaságát megtartotta volna; s azért, meg vagyok győződve, hogy bármit tegyünk, a helyet, honnan őseink nagy vándorlásukban kiindultak, testvéreinket, kiktől akkor megváltunk, nem fogjuk feltalálni soha. Inkább megváltoztak talán ők is, de mi bizonyosan, hogysem ha találkoznánk is, egymásra ismerhetnénk. De a népek s nyelvek rokonsága körül folytatott nyomozások, — melyeknek hazánkban csak azon érdek adott lendületet, melylyel népünk eredetének földerítése iránt viseltetünk, — azért nem kevesebb fontossággal bírnak, nemcsak mivel azon időszakban, melyről épített s írott emlékeink hiányzanak, az emberi nem kifejlődésének története csak a nyelvek tanulmányozása által deríttetik fel, hanem főként, mert a nyelvészet körében tett haladások, meggyőződésem szerint, egy nagy igazság megczáfolhatlan bebizonyításához fognak vezetni.

Valamint minden lépéssel, melyet a tudományos philologia előbbre tett, új rokonságok fedeztettek föl oly népek között, melyeknek összeköttetését előbb senki sem gyanítá: úgy e tudomány újabb haladásai megmutatták, hogy azon nagy csoportok között is, melyekre a nyelveket osztályozzuk, a semi s indo-german, ezek és az ural-altaji, sőt a kifejlődés alantabb fokán álló nyelvek között is a különbségek mellett sok hasonlatosság létezik, mely, ha nem is az ősnyelvnek egységét s

közös eredetét, legalább az egész emberi nem szellemi képességének, mely nyelveit alkotá, közösségét bizonyítja be; s ha korunk irányait tekintjük, ha látjuk, hogy épen most, midőn az egyenlőségnek elve az egyénre nézve oly hangosan hirdettetik, s törekvéseink oda irányozvák, hogy ezen elvnek következései elismertessenek, a népek között válaszfalak állíttatnak fel, melyek szerint az egyik minden kifejlődésre képes, mások örök kiskorúságra teremtvék: akkor valóban el fogjuk ismerni, hogy a tudomány, mely ezen civilisatiónkat alapjaiban aláásó előítéletet megsemmisíti, az emberi nemnek nagy szolgálatokat tesz, s hogy azok, kik a roppant kérdés egyes részein dolgozva, a nagy igazság egykori földerítését lehetővé teszik, egy nagy eredménynek szentelik életöket.

Ezek között első sorban áll Reguly Antalunk. A mit ő, mindent áldozva, a finn nyelvek tudományos megismertetésére tett, fenn fogja tartani nevét az európai tudomány körében, s a kik e mezőn utána jönnek, áldani fogják nyomdokaikat, melyek után járnak.

Hazánkra nézve életének tudományos vívmányain kívül még egy más, s meggyőződésem szerint fontosabb eredménye marad: s ez egy férfiúnak példája, ki életének pályát választva, csak hazaszeretetét követé; kit sem a jólét csábjai, sem honfitársainak közönyössége az egyszer választott pályától el nem teríthettek, s kinek életére visszagondolva, megerősödünk hitünkben, hogy míg a nemzetnek oly fiai lesznek, minő ő volt; — míg azon szeretet lángja, mely Kőrösit a forró égalj országaiba, Regulyt a Jeges-tenger partjaihoz vezette, szivünkben nem alszik el: addig múltunk homályban maradhat, de jövőnk nem!

SZALAY LÁSZLÓ.

Mély fájdalommal lépek ma e helyre. A férfiú, kiről szólni fogok, barátom volt; s ha visszagondolok azon harminczhét évre, melynek eseményei a barátságot, melylyel gyermekségünktől egymáshoz ragaszkodánk, nem változtatták meg, saját veszteségem eltakarja azt, melyet Szalay halálával a haza szenvedett; s midőn arra emlékszem, mit benne szerettem, háttérbe lépnek szemeim előtt a nagy tudós és hazafi érdemei.

Mélyen érzem én ezt, s ha az akadémiának felszólítását elfogadtam, hogy e legdicsőbb tagjáról én szóljak e gyülekezetben: tettem azért, mert Szalay azok közé tartozik, kikről a barátság melegebben szólhat, de nem mondhat a valónál többet, s kiknek érdemeit ismerik kortársai, és a jövő nem magasztaló beszédek, hanem műveik után ítéli meg; s így nem Szalay politikai és irodalmi érdemeinek elsorolása az, mit önök tőlem várnak.

Jeles férfiak életében, főkép olyanoknál, kiket a sors a pálya közepén ragadott el, s kik oly korban éltek, midőn feladatukat kevesen fejezhették be, nemcsak a törekvéseknek eredménye érdekes, hanem maga a törekvés is. Barátom polgári érdemeit mások részrehajlatlanabb mérleggel fontolhatják meg, tudományos

munkásságáról mások alaposabb itéletet mondhatnak: de nincs senki, ki a czélokat, melyek után Szalay törekedett, nincs senki, ki azon eszméket, melyek egész életének irányát meghatározák, nálamnál jobban ismerné.

Ezekről fogok szólni.

Én nem azt, a mit Szalay tett, hanem azt fogom elmondani, mit a férfiú akart; nem törekvéseinek eredményeit, hanem az indokokat, melyek őt azoknál vezérelték; magát a férfiút akarnám felmutatni önök előtt: hogy midőn e nemesen eltöltött életre visszatekintünk, szivünket lelkesedés töltse el azon czélok iránt, melyeket egész életének küzdelmei nem érhettek el; hogy midőn nemes alakja emlékünkben feltámad, azon tisztelet mellett, melyet a nagy tudós és államférfiú érdemelt, meleg szeretettel emlékezzünk reá vissza, ki nemcsak tudós, nemcsak dicső, de mi annál több, a szó legszebb értelmében jó férfiú volt; s ha e feladatomnak nem felelhetek meg, fogadják azért társaim mégis mély köszönetemet, hogy annak megkisérlésére alkalmat adtak.

A nemzet, midőn Szalay nevét azon dicsők közé sorozza, kikre nemzedékünk büszkeséggel hivatkozik, a legszebb jutalmat adá neki, mely után a polgár vágyódhatik; a haza első nagy történetirójának egykor talán emléket emel: szónoklatom csak az egyszerű koszorú, melyet szerető kezek a barátnak sirjára tesznek; de bármi csekély az, s bármily hamar hervadjon el: nekem jól esik, hogy szeretetemnek és hálámnak e jelét sirjára tehetem; s ha a dicső e földre visszatekintene, életének nagyobb emlékei között, melyeket a nemzet ád, — észrevenné a barátság e szerény adományát is, és nyájasan fogadná el.

* * *

Szalay László Budán született 1813-ban, s itt tölté első gyermekségét.

Tizenhárom éves korában vesztvén el apját, csak kevés ideig fejlődött ennek felügyelése alatt; de a komoly férfiúnak jelleme, a pontosság, melylyel minden kötelességeit teljesíté, tudományos hajlamai, melyekről több, részint megjelent, részint kéziratban maradt munkái tanúskodnak, s főkép a tiszta hazafiság, mely nem hangzatos szavakban, hanem a buzgalomban, melylyel hazafiúi kötelességeit teljesíté, nyilatkozott, kétségen kívül mély és állandó befolyást gyakoroltak a gyermekre. A kik Szalay Lászlót közelebbről ismerék és Szalay Péter királyi tanácsosra visszaemlékeztek, nagyobb téren és fényesebb tehetségekkel a fiúban feltalálták az apának legszebb tulajdonait.

Nevelését anyja vezette, egy budai senatornak leánya, ki férjének halála után három fiával maradva, egészen e nehéz föladatának élt, s a hazának három jeles polgárt nevelve, azt szépen töltötte be.

Szalay László mindig fiúi szeretettel ragaszkodott anyjához, s ha életének későbbi szakaiban, ifjú koráról szólva, anyja háztartásának rendjét beszélte el, s a takarékosságot említé, melylyel e nő magától mindent megtagadott, s mégis, miután látá, hogy csekély nyugdíjából fiait jól nem nevelheti, lassanként kiadta a kis összeget, melyet férje megtakargatott, s a tőkéket, melyeket ő maga öröklött, csakhogy fiai vagyon nélkül, de úgy lépjenek az életbe, hogy azt nélkülözhessék: akkor a már megőszült férfiúnak szemei könyekbe lábadtak, s ajkai áldást mondtak a nemes anyára, kitől szeretni tanult mélyen és igazán, nem nyájas szavakkal, hanem áldozatokkal mutatva érzéseit.

Szalay gyermekkorában beteges vala és magába zárkózott, s e hajlamát a két év, melyet a fehérvári

convictus kolostori csöndében töltött, még inkább növelte.

Nagy tehetségei nem nyilatkoztak a túláradó elevenségben, a vidor élczben, melyek gyermekeknél ezeknek jeléül vétetnek, sőt még tanulásában sem. A pajtások zajgó játékai közt s a vizsgákon mások inkább kitűntek, de mégis volt valami benne, miből felsőbbsége kitetszett. S midőn 1826-ban, tizenhárom éves korában, az egyetembe lépett, nem volt senki köztünk, ki ezt ne érezte volna, s a komolyságot, melyet gyermekek pajtásukban legkevésbbé tűrnek, neki meg nem bocsátotta volna.

Éreztük, hogy e komolyság nem hideg kedélytől jő. Tudtuk, hogy ő, ki játékainkban részt nem vesz és barátságának szenvedélyes jeleit soha nem adja, meleg szeretettel ragaszkodik pajtásaihoz, s örömmel, sőt büszkeséggel ismertük el felsőbbségét; hisz az, ki már akkor nemcsak a hazai és német irodalomban volt jártas, hanem mint iró is saját tehetségeit már megkisérlé, végre is csak pajtásunk volt, egy iskolába járt velünk, s így mindnyájunk tekintélyét növeli.

Körünkben többen voltak, kik hasonló irányban törekedtek előre. Az 1825-iki országgyűlés szónoklatai, bármi hiányosan ismerve, sehol nem találtak erősebb visszhangot, mint az egyetem ifjú polgársága között, s a szellem, mely az egész nemzetet áthatotta, sehol sem ébresztett tisztább lelkesedést.

Ha most, csaknem negyven év után, ezen időszakra visszatekintünk, mely a nemzet újabb történetére oly elhatározó befolyást gyakorolt: lehetetlen, hogy fel ne tűnjék azon különbség, mely közte és egész későbbi fejlődésünk között létezik.

A 1825-iki mozgalom tisztán alkotmányos, a szó legszorosabb értelmében conservativ vala.

A végzet különös kedvezésének tekinthetjük, hogy

az alkotmányos vita oly kérdések körül forgott, melyek gyakorlatilag csak a népet illették, s hogy a nemesség, midőn adómeghatározási és katonaállítási jogát védé, a népnek érdekében szólalt fel. De a vita azért mégis egyedül a történelmi jog alapján folyt. Az újabb kor demokratikus irányainak nem volt abban semmi része.

Egyesek, mélyen fájlalva az országnak hátramaradását, belátták okait. Hisz Nagy Pál, ki a nemzetet már 1807-ben figyelmezteté a nagy igazságtalanságra, melyet elődeinktől örököltünk, az alsó táblának 1825-ben is tagja volt, és Széchenyi István akkor foglalta el helyét a felső házban; de a törvényhozóknak többsége, s a nemesség, melyet képviseltek, nem osztozott e nézetekben, s ha az 1825-iki országgyűlést az 1791-ikivel összehasonlítjuk, e tekintetben inkább visszalépést találunk.

Fentartani alkotmányunkat, mint azt az ősöktől örököttük: ez vala akkor czélja minden törekvéseinknek; s innen van, hogy a két évnél tovább tartott országgyűlés erős politikai pártok alakulásához nem vezetett, s hogy midőn az a legnagyobb, vagy legalább a legújabb sérelmek orvoslása után eloszlott, az országot politikai tekintetben csaknem egészen előbbi helyzetében találjuk.

Annál nagyobb volt ez időszaknak hatása más tekintetben.

Midőn a nemzet históriai jogait védelmezve, múltjára tekintett, s letűnt szebb napjait a jelennel összehasonlítá: szivét fájdalom töltötte el, s mit abban legkeserűebben érzett, az nem külső állásának sülyedése vala.

Nem hogy fényes csillaga lejárt, s a haza szebb idejét örökre elmúltnak gondoltuk, de hogy sülyedésünkért nem sorsunkat, hanem magunkat kelle vádolni, hogy maga a nemzet szállt alábbra, s elidegenedve saját hazájában, nem is érdemelt mást: ez fájt a magyarnak;

s mi őt tettre ébreszté, nem hazafiúi remény, hanem a hazafiúi szégyen vala, melyet múltjára tekintve érezett; s ha ezt, mire e körben is bizonyosan sokan elevenen emlékeznek, felhozom, teszem azért, mert az egész korszak törekvéseinek magyarázata ebben fekszik.

Kötelességérzetére ébreszteni a nemzetet, s biztosítani nemzetiségünket: ez volt akkor a hazafiaknak egyedüli törekvése, s mert ehhez az akkori viszonyok között, az irodalomnál más eszközünk nem vala, ez az ok, melyért a mozgalom, melyet a 25-iki országgyűlés maga után hagyott, külsőleg csak az irodalom terén nyilatkozott.

Soha talán az irodalom emelése a hazafiság legfontosabb, sőt egyedüli feladatának ily mértékben nem tekintetett, s természetes, ha köztünk ifjak között egy egész sereg tolongott a pályára, melyben mindazt feltaláltuk, mi után ifjú kedélyek vágyódnak: tért, melyen áldozhatunk, nemes érzéseket és dicsőséget. A különbség Szalay és közöttünk, kik vele versenyeztünk, csak abban állt, hogy míg mi a munkához fogva naponként három lyrai költeményben róttuk le a haza iránti tartozásunkat, s óriási eposzokat terveztünk, vagy lehetetlen drámákon kisérlettük meg ifjú erőnket: ő mesterségének komoly tanulmányozásához fogott; s míg mi már félig nagy iróknak képzeltük magunkat, ő készült, hogy azzá legyen. És valóban, ki a *Musarion*-ban 1830-ban megjelent kritikai értekezését olvassa, melyben tanulmányainak eredményeit rakta le, az meg fogja vallani, hogy tizenhat éves ifjú ennyire határozott, tiszta nézetekkel az irodalomról talán még soha sem lépett fel.

Nem feladatom, hogy az egyes költői művekről szóljak, melyek, bár később jelenve meg, Szalay fejlődésének ezen korszakából származnak. Nézetem most is az, hogy a *Bimbók*, *Alfonz levelei*, s *Fridrich és Katt*

kevesebb méltánylást találtak, mint mire, főkép irodalmunk akkori állásában, méltók valának. Ő maga azonban soha e műveknek fontosságot nem tulajdonított, s fiatalságának emlékeiül tekinté azokat, melyek nem belbecsök, de az által nevezetesek, a mire emlékeztetnek; sőt még akkor is, midőn e műveket írá, szellemi tehetségeit más feladatok foglalták el.

Az iskolai rendszer, mely szerint neveltettünk, számos hiányai mellett azon nagy előnynyel birt, hogy az ifjút, mielőtt a jogi, hittani vagy orvosi pályára határozá magát, a bölcsészeti karban ismerteté meg a tudományok különböző ágaival, melyeknek az életben közvetlen hasznát nem vevé, de melyek által látköre tágult. Igen kevés és hiányos vala az, mit ezen úton a philosophia-, történelem- és természettudományokból tanultunk; de maga az, hogy e tudományok küszöbén átlépve, egy futó tekintetet vethettünk gazdag kincseikre, nagy befolyást gyakorolt fejlődésünkre; s ha a hatást tekintjük, melyet egyes tanáraink, főkép Horvát István, az egész fiatalságra gyakorolt, senki ezen rendszernek e tekintetben nagy előnyeit nem vonhatja kétségbe.

Mint másokra, úgy e tanulmányok nagy hatást gyakoroltak Szalayra is, csak hogy itt is, mint irodalmi törekvéseiben, máskép. Míg azok, kik körünkben a jelesbek valának, egyenlő buzgósággal folytatták tanulmányaikat, de azokban a felszínnél nem hatottak mélyebbre: addig ő, a mathematikai és természettudományokhoz nem mutatva semmi hajlamot, minden tehetségeivel csak azon tudományokra vetette magát, melyek az emberi szellem s a társadalom fejlődésével foglalkoznak; s míg mi iskolai könyvünket tanultuk, s nálánál fényesebb vizsgákat adtunk: addig ő Kantot, Fichtet, Schellinget, a régi és újabb kor nagy történetíróit, s később Savigny és más jogtudósok híres mun-

káit tanulmányozá, oly kitartással, minő ily ifjúban ritkán található.

Ő vala tudósunk, s ha a példát nem követtük is, és zajosabb örömeinket könyveinkkel nem cseréltük fel; benne tanultuk szeretni a komoly tudományt, s általa ismertük meg az összeköttetést, melyben a tudomány azon törekvésekkel áll, melyek akkor ifjú sziveinket lelkesíték, főkép miután e törekvések czélja megváltozott, s előttünk új, nagyszerűbb kilátások nyiltak.

Mert, habár az 1825-iki mozgalom tisztán hazafiúi vala és csak a régi alkotmány fentartását tűzte ki czéljául: kétségtelen, hogy mindjárt az országgyűlés után Széchenyi nagy szelleme, mely a reformot sürgeté, mindinkább nagyobb körben gyakorolta befolyását; s ki például emlékezik a hatásra, melyet Veszerle előadásai a franczia forradalom történetéről már 1828-ban az ifjúságra tettek, az nem vonhatja kétségbe, hogy a demokratia szellemének első fuvalmai már akkor átlengék e hazát.

A reform-törekvésekben még kevesen vettek részt, czéljaik még korlátoltak, bizonytalanok valának; de hogy e törekvések léteztek, nőttek, terjedtek, az tagadhatlan. Csak alkalom kelle, hogy teljes öntudatra jussanak, s a júliusi forradalom meghozta azt.

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy talán soha esemény ily mély és általános hatást Európában nem gyakorolt, mint ez.

Az első franczia forradalom Európa népeinek egy részét elveinek elfogadására készületlenül találta, s kicsapongásai a szabadság legbuzgóbb híveit is visszaijeszték. A rövid küzdelemnek, melyben a szabadság a júliusi napokban győzött, semmi nem fertőzteté meg tiszta dicsőségét, s míg a reactió elijedve látá, mi kevés kellett, hogy minden, mit 15 év alatt fáradsággal épitett, halomra

dőljön: addig a szabadság barátai egy új aera küszöbén láták magukat. A hatás, melyet e nagy esemény nálunk előidézett, nem volt forradalmi.

Az 1830-iki országgyűlés egész lefolyása, s még inkább azon állás, melyet a nemzet a lengyel forradalom irányában elfoglalt, s mely azon óhajtásra szorítkozott, hogy e testvér népet halálos küzdelmeiben segíthessük, eléggé bizonyítja ezt; de annál nagyobb volt annak hatása a reform mezején.

Széchenyi, bátran leleplezve hátramaradásunk okait, fellépésével mély benyomást idézett elő. De ha sokan szomorúan elismerék is, hogy a kép, melyet a múltról s jelenről festett, való: kevesen osztoztak reményeiben, s épen mert nem hivék, hogy a magyar lesz, rossz néven vevék a nagy férfiúnak, midőn kimondá, hogy a magyar nem is volt, s feltakarta sebeinket, melyek a legtöbbeknek véleménye szerint orvosolhatlanok valának. S ez oka azon ellenzésnek, melyet a *Hitel* és Széchenyi egész működése oly férfiaknál is talált, kik, mint Dessewffy József, a szabadság- és haladásnak egész életökön át leghívebb bajnokai valának, s melyért még mi fiatalok sem fogadtuk fellépését oly lelkesedéssel, minőt az érdemlett.

A júliusi forradalommal és azon eszmékkel, melyeket az terjesztett, a helyzet megváltozott. Régi dicsőségünk emlékei helyett ezután tetterő hatja át a nemzetet; míg a pártok alakulnak, melyeknek egyike alkotmányunk demokratikus irányban öntudatos átalakítását tűzi ki feladatul, másika a közeledő veszély előérzetében a régi alkotmány védelmére csoportosodik: az ifjú nemzedék, egy nagyszerű jövőnek küszöbén látva magát, lelkesedéssel tolong a pályára, mely előtte megnyílik.

Kiemelni hazánkat a tespedésből, melybe az sülyedett, odaállítani azt Európa legelső népeinek sorába —

ez, mit előbb ábrándnak gondolánk, most lehetőnek látszott, s ifjú sziveink feldobogtak a gondolatra, hogy mi is kinyujthatjuk kezeinket a valódi dicsőség után. S így ezen esemény, mely a nemzet újabb fejlődésére már csak azért is a legelhatározóbb hatással volt, mert ez alapította meg azon befolyást, melyet törekvéseinkre Francziaország politikai eszméi — sokszor kárunkra — gyakoroltak, ép oly elhatározó befolyással volt az egyesekre is, és nemzedékünk ennek hatása alatt lépett az életbe.

Mint kortársaira, úgy Szalayra a júliusi napoknak közvetlenül azon hatása volt, hogy magát az 1789-ki nagy forradalom történetének tanulmányozására vetette, s csak e tanulmányok eredményében találjuk a különbséget.

Egész hevével osztozott ő is a lelkesedésben, melylyel az örökké igaz elvek, mikért a franczia forradalom küzdött, ifjú sziveinket eltölték. Mirabeau és Duport jellemzése, melyeket a *Szónokok könyvében* kiadott, eléggé bizonyítják azon tiszteletet, melylyel ezen elvek bajnokai iránt viseltetett; de alaposabb tanulmányai meggyőzék őt, hogy az, mi a franczia forradalomban nagyszerű, nem a Bastille és Tuilleriák ostromában s a nép vad kitöréseiben, — hanem Francziaország politikai és társadalmi átalakulásában kereshető, s hogy ezt nem az által érhetjük el, ha Francziaországot forradalmában utánozzuk, hanem csak úgy, ha azon nagy férfiak példáját követjük, kik a forradalom zaja között, melylyel a múltnak maradványai lerontattak, csöndes munkásságukkal Francziaország s az egész újabb társadalom alapjait vetették meg. S így e nagy esemény, mely lelkesítve hatott valamennyiünkre, nála csak a buzgóságot növelé, melylyel tanulmányaiba mélyedett, és azt, hogy míg tanulmányai eddig inkább általánosak valának,

azok most kizárólag a politikában, s főkép a törvénytudományban központosultak; s bátran állítom, hogy nemcsak körünkből, hanem talán tizennyolcz éves ifjú nem lépett ki az egyetemből, kinek e tudományok körében ily megállapodott nézetei lettek volna.

Nem azért szóltam ily hosszasan Szalay tanuló éveiről, mert szivemnek jól esik e korra visszatekinteni: de mert jeles emberek életében semmi nem érdekesebb, mint szellemi kifejlődésök története; és mert Szalay már akkor az volt, ki később maradt:

a hit, melylyel sírjába szállt, hogy a magyar nemzetre szép jövő vár;

a meggyőződés, hogy a nemzet feladatát csak úgy oldhatja meg, ha a nyugati civilisatióhoz ragaszkodik, s mint multjában, úgy a jövőben is a civilisatiónak bajnoka lesz;

az erős elhatározás, hogy a nemzet nagy feladataiban tehetsége szerint részt vesz, lelkesedéssel tölték már a tizennyolcz éves ifjúnak szivét; s ha az utak változtak, melyeken később előre törekedett, soha az akadályok, a közönyösség, melylyel találkozott, s a nehéz gondok, melyeket a sors vállaira halmozott, őt az akkor kitűzött czéltól el nem térítették.

Ha Szalay szivét követheti, már akkor kizárólag a tudományra vetette volna magát.

Azok közé tartozott ő, kik nem arra valók, hogy az élet súrlódásai közé vegyüljenek. Már ifjú korában közönyösebb volt a taps iránt, és sokkal kevesebbet birt a szinész tulajdonaiból, semhogy a nagy szinpadon kitünő szerepet játszhassék; s ő, ki magáról is a legszigorúbb objectivitással itélt, tudta ezt. De a tudományos pálya, főkép akkor, nem biztosíthatá függetlenségét; ezért, főkép anyjának engedve, elhatározá magát, hogy közszolgálatba lép, s rövid patvaristaság után, melyet

Kölcsey oldalán töltött, mint gyakornok a helytartótanácsnál keresett alkalmazást.

Szalay itt, mint mindig, szigorú pontossággal végzé kötelességeit, de épen azért érezte, hogy ha e pályán marad, tanulmányairól le kellene mondania; s ezért nem tartva vissza a kilátások által, melyeket előtte József nádor pártolása nyitott meg, rövid szolgálat után letéve vizsgáját, mint ügyvéd lépett fel, azon meggyőződésben, hogy azt, mi mérsékelt igényei mellett szükséges, ez úton könnyen megszerezve, a jogtudományban is, melyet még mindig főfeladatának ismert, legjobban haladhat előre.

S mi ezt illeti, reményei teljesültek is. Magán és büntetőtörvényeink hiányai az ügyvédi gyakorlat közben még világosabbakká váltak előtte. A praxis még inkább meggyőzte őt a reformok szükségéről, de maga e praxis nem elégítheti ki vágyait.

A jognak teljes ismerete, a kitartó szorgalom, mely az egyes esetet minden részleteiben tanulmányozza, az éles felfogás, mely azt az általános jogelvekre alkalmazza, s azon lelkesedés, melylyel az ügyvéd az egyes esetben a jog általános sértését látva, mindent elkövet, hogy azt helyrehozza: mindezek megvoltak Szalayban, s kik azon hatalmat ismerik, melyet ő mint szónok nem hangzatos szókötések, hanem mély felfogása és ellenállhatlan logikája által hallgatóira gyakorolt, el fogják ismerni, hogy Szalay oly országban, hol az eljárás nyilvános és szóbeli, az ügyvédi pálya első csillagai között ragyogott volna; de nálunk akkori időben e tulajdonok, melyekkel birt, azokat, melyek nála hiányoztak, nem pótolhaták; és kik Szalayt ismerék, csak helyeselhették elhatározását, melylyel, kevés évi gyakorlat után, e pályáról is lelépett, mely, — mert azt lelkiismeretesen folytatta, — csaknem minden

idejét igénybe vette. Mint az arany, mert fölötte nehéz és becses, nem való arra, hogy házi eszközre használtassék: úgy vannak egyéniségek, kiket épen legnemesebb tulajdonaik a mindennapi élet súrlódásaira alkalmatlanokká tesznek, — és Szalay ezek közé tartozott.

De azért a rövid idő, melyet az ügyvédi pályán töltött, nem maradt befolyás nélkül egész életére.

Főkép oly időszakban, midőn egész nemzeteket politikai átalakulások vágya ragadt meg, a reform mezeje ellenállhatatlan csábbal bir az egész fiatalabb nemzedékre; de a nemesebb lelkesedésnek practikus haszna az egyeseknél attól függ, hogy azon roppant feladatból, mely az egész nemzeté, egy bizonyos meghatározott részt választva maguknak, kizárólag ezen dolgozzanak, s ez vala, mit Szalay ügyvédi tevékenységének köszönhetett.

Jogunknak alaposabb tanulmányozása, melyre ügyvédi gyakorlata neki alkalmul szolgált, meggyőzte őt, hogy a szomorú állapot, melybe jogtudományunk Frankig sülyedett, s mely gyakorlati jogunkra is oly károsan hatott, főkép azon, nemzeti hiuság által ápolt előitéletből eredt, hogy a »magyar jogviszony oly valami, minek egyéb jogokban semmi előzményei, s külön egyébbel semmi kapcsai nincsenek, — mi Európában egész külön áll, s valamint a jogi eszmék általános fejlődésére semmi befolyást nem gyakorolt, úgy azoktól egészen függetlenül fejlődött és fejlődhetik ezután is. Holott a tények elfogulatlan tanulmányozása azon meggyőződésre vezet, hogy a jogi törvényhozás mezején szintúgy, mint alkotmányos kifejlődésünkben, hazánk és Európa más országai között mindig kölcsönös hatás létezett, s hogy hazánk nyugati Európa más művelt országainál valamivel előbb vagy hátrább állt, de velök mindig egy irányban haladott.

Mi az egyéniségekről áll, s mit Goethe, a legelmésebben kinyomott egyéniségeknek, a legeredetibb szellemeknek egyike, magáról mond: áll az nemzetekről is, hogy bármennyit beszéljünk eredetiségökről, a mi egészen sajátjok, igen kevésből áll, s azon különbség, melyet köztök és mások között észreveszünk, csak onnan ered, mert a közös eszmét saját egyéniségök szerint dolgozták fel, s a közös irányban saját természetök szerint haladtak.

Az ellenkező nézet, ha az a tudomány körében marad, csak tévedés; de sokkal károsabb, ha az a practikus élet mezején alkalmaztatik, s azon meggyőződésre vezet, hogy valamely nemzet magát elszigeteli, sőt hogy csak ez által biztosíthatja nemzeti sajátságainak önálló kifejlődését.

Mint a polgári élet körében minden nagyobb eredmény csak az által érethetik el, ha több egyéniség egy közös czélra működik: úgy az emberiség haladása csak a népek hasonló közreműködésének eredménye; s a mely nép kilép a közösségből, melyet a nyugati keresztyénség a népek között előidézett, s melynek újabb civilisatiónkat köszönjük, az tevékenységének azon mezején, melyen ezt teszi, rögtön elmarad és hanyatlik. S ez történt a jog tekintetében nemzetünkkel.

Ha hazánk jogviszonyait, vagy egyéb institutióit tekintjük azon századokban, melyek nemzetünk fénykorát képezik: köztök és más európai intézvények között a legnagyobb rokonságot találjuk; s ha ez később megváltozott, az ok a török uralomban rejlik, mely által fejdődésünk erőszakosan félbeszakíttatott, úgy hogy az, mi institutióink eredetiségének tartatott, sokban csak annak jele, hogy hátrább maradtunk, s egyszersmind legnagyobb akadálya haladásunknak. — Mert valamint a mivelődésnek közös foka szükségkép

egy bizonyos közösséget idéz elő a népek politikai és társadalmi viszonyaiban is: úgy oly nép, mely társadalmi viszonyaiban és politikai institutióiban másoktól eltér, soha sem vehet részt az általános haladásban sem.

Ezen nézetből indulva ki, s belátva mélyebb tanulmányaiból, hogy a bajokon, melyek jogviszonyainkban léteznek, egyes javítások által segiteni nem lehet, Szalay azon meggyőződésre jutott, hogy valamint jogi viszonyaink reformja minden haladásnak feltétele, úgy ez csak akként lehetséges, ha egész jogunkra kiterjed; s így — ámbár távol azon kiméletlenségtől, melylyel a radicalismus az államot bizonyos elvek szerint construálja, — senki a békés, fokonkénti haladást nálánál inkább nem óhajtá: — e téren ily haladást nem tarta lehetségesnek.

Miután századokig félbenszakasztva fejlődésünkben, jogviszonyaink a kor szükségei szerint fokonként át nem idomulhattak, és Szalay belátta, hogy hiteltörvényeink javitása, melyet Széchenyi a haladás feltételének tekintett, az aviticitás megszüntetése nélkül lehetetlen, s ez, ha azt a birtokképesség általánosítása nem előzi meg, az egész birtokos osztályt megrontaná, s egyáltalában üdvös eredményeket csak úgy idézhet elő, ha egyszersmind egész eljárásunk és törvénykezésünk rendszerét megváltoztatjuk: nézete szerint bajainkon csak gyökeres reform által, csak úgy segíthetünk, ha minden jogviszonyainkat azon elvek szerint, melyek Nyugat-Európa civilisált országaiban általánosan elfogadtattak, egészen átalakítjuk; s ezt tűzte ki magának feladatúl. Érezve nehézségeit, tudva, hogy az egyesnek törekvései ily czél elérésére elégtelenek, és sokszor kétkedve saját képességén, de ernyedetlen buzgalommal, mert már át volt hatva feladatának szükségétől és nagyszerűségétől, s ennek akarta szentelni egész életét:

tanulmányai, egész irodalmi munkássága és utazásai erre voltak szentelve.

Látszólag a siker, mely Szalay munkásságát követte, igen csekély vala. A *Themis* és az általa s néhány barátainak társaságában kiadott *Budapesti Szemle* melyben a codificatióról irt értekezéseit közlé, oly kevés támogatásban részesültek, hogy mindkét vállalattal már a második füzet után fel kelle hagynia. Nagy olvasó körrel, mely az írónak nevét zajjal hirdeti, s neki anyagi hasznot szerez, Szalay nem dicsekedhetett. De kétségtelen, hogy ezen dolgozatai azoknál, kik közügyeinkkel alaposabban foglalkoztak, nem maradtak hatás nélkül, s legalább e körben figyelmet gerjesztettek a fiatal tudós iránt, ki mellőzve mindent, mi által mások hatni iparkodtak, csak eszméinek egyszerű, s a lehetőségig világos előadásától várta azoknak győzelmét; és ennek vala köszönhető, hogy midőn 1840-ben a fogházjavitásnak ügye szóba jött, s az országgyűlés a küldöttségnek, melyet erre kinevezett, büntetőtörvényeink és eljárásunk revisióját tette kötelességévé: azon férfiak, kik e nagy munkával megbízattak, jegyzőjöknek Szalay Lászlót választották, ki az 1840-iki országgyűlésen jelen nem lévén, a választmány tagja nem vala, — neki ez által alkalmat adván, hogy azon eszméket, melyeket eddig csak a tudomány körében fejtegetett, a gyakorlati törvényhozás mezején alkalmazza.

Kik e választmányban részt vettek, ismerik azon érdemeket, melyeket e téren szerzett, és tudják, hogy ha annak munkálatai a külföld s főleg Németországnak első tudósai által a törvényhozás ezen ágában nagy haladásnak ismertettek el, ez részben neki köszönhető. Nem kisebb volt azonban a hatás, melyet ezen tevékenység magára Szalayra gyakorolt.

A személyes viszony, melybe azon férfiakkal lépett,

kik akkor politikai fejlődésünk élén állottak, s kikkel most naponként érintkezett, élénkítve hatott tehetségeire és tágítá látkörét.

Mit a jogról régen érzett, hogy annak egyes részeit javítani nem lehet, ha csak a reformot az egészre ki nem terjesztjük, az most általános meggyőződéssé vált, midőn, a büntető-törvénykezésről tanácskozva, tapasztalá az összeköttetést, melyben az egyéb politikai intézvényeinkkel áll; s valamint előbb belátta, hogy minden haladás, még az anyagi kifejlődés mezején is, lehetetlen, ha azt jogi viszonyaink átalakulása meg nem előzi: úgy most világos lett előtte, hogy jogi és törvénykezési viszonyaink gyökeres megjavítása lehetetlen, ha politikai állapotaink a régiek maradnak. Mert ki tenné fel, hogy ha a bírói és közigazgatási teendők, mint azt akkori megyei rendszerünk magával hozá, összezavartatnak, az igazság gyors kiszolgáltatása lehetséges; vagy hogy a törvény előtti egyenlőség, s a jury, melyet Szalay az eljárás legtökéletesebb formájának tartott, hazánkban alkalmazható, ha a nemesi privilegiumok tömege és úrbéri viszonyaink megmaradnak, s minden politikai jog csak mint kiváltság élveztetik? S azon arányban, melyben ezen meggyőződés benne erősebbé vált, s az általános helybenhagyásból, melylyel a választmány munkálata az egész országban fogadtatott, azt tapasztalá, hogy a nemzet a jogegyenlőség elvének elfogadására megérett: erősbbé lett azon határozat is, hogy tevékenységét, melyet eddig csak a jogi viszonyok reformjának szentelt, tágabb körökre terjeszsze ki, s ez birá őt arra, hogy Korpona városának felhívását, mely őt 1843-ban követének választotta, elfogadja.

A befolyás, melyet a polgári elem hazánkban akkor gyakorolt, mint önök tudják, abban állt, hogy a városi követek együttvéve egy szavazattal bírtak. Azonban

Szalay, mint e hon egyik legkisebb városának követe is, két nagy dolgot nyert ezen állásában.

Helyet, honnan szavát az egész haza meghallhatá, és azt, hogy — mint városi követ — már állásánál fogva azon ügynek védelmére hivatott fel, melytől, saját meggyőződése szerint, a hon szebb jövője függött.

És Szalay így fogta fel állását. Ő nem egy kis felföldi város küldöttjének tekinté magát, ki városának törvényhozási kiváltságaiért küzd, — nem a városi polgárság képviselőjének. »Nincs többé szó (mondá 1843-ban szept. 27-én tartott beszédében) néhány városi votumnak rehabilitatiójáról, hanem szó van egy új elemnek a törvényhozásba befogadásáról. S ezen elem, mert a jelen szükségeknek, a kor követeléseinek tolmácsa, az időnek nagy chemikai processusában a többieket fel fogja olvasztani«; s ő ezen elem, az egész negyedik rend képviselőjének tekinté magát, s az ennek jogaiért küzdést ismeré feladatának.

»Midőn hiszem és óhajtom — így szól ugyane beszéd folyamában tovább, — hogy Magyarország jövendője a tiers état formáiban nyilatkozzék: ezen szó alatt, idő lefolyása után, az összes nemzetet értem, s nem értem, nem fogom érteni soha rőf és mérőserpenyő — magokban véve igen tisztességes dolgok — túlnyomó befolyását. Nem akarom, hogy teremtessék egy új osztály, számtalan heterogenitásaink öregbítésére; hanem szívemből óhajtom: alakuljon oly osztály, mely a többieknek szögletességeit lesímitsa, mely bennök felolvaszszon mindent, mi nem korunkba való.«

»Lesznek, kik talán úgy fognak vélekedni, hogy igen távol jövendőről szólok; én nem hiszem oly távolnak. Óriási lépésekkel közeledünk e czél felé.«

»A szőnyegen levő reformkérdésekben első szemét látom azon láncznak, mely minket egy nagy, életrevaló

egészszé olvaszszon. S ennélfogva óhajtanom kell, hogy az itt megállapítandók, részszerint az által, hogy elfogadunk mindent, mit a haladás eszméi, a kor szükségei követelnek, részben természetes csatornául, részben mintául szolgáljanak az ország egyéb elemeinek annak idejében befogadására, kiképzésére; s mert kimondottam ezen óhajtásomat, kimondom véggondolatomat is, mely meglehet, nem alapos, de mindenesetre lelkiismeretes megfontolásnak eredménye. (Valamint, ha már emelkedik a mű, a művész össze szokta törni mintáját: úgy nem gondolok vele, ha unokáink vagy unokáinknak unokái össze fogják törni a mintát.) Mert nem municipalis ország képében látom a nagygyá lett hazát: nem hiszem, hogy municipalis foederalismus legyen a végczél. Megismerem, és hálás szívvel ismerem meg, hogy municipalis alkotmányunknak köszönjük fenmaradásunkat, mikor még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha statussá fejlődésünket. Az nap, mikor az országgyűlés valósággal fogja képviselni az összes nemzetet az országgyűlésen: nem karokat és rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzet képviselőit fogjuk látni.«

Hosszasabban idéztem Szalay szavait, mert tisztán kijelölik az álláspontot, melyet hazánk közügyeiben elfoglalt; az elveket, melyek törekvéseinek irányt adtak; a programmot, melyhez hív maradt.

Mit Magyarország egyik legkisebb kir. városának követe azon időben, midőn az egész polgári rendnek együttvéve egy szavazata volt, az országház termében elmondott, s mi akkor meglepetéssel fogadtatott többek által, talán, mint annak bizonysága, hogy a tudós a practikus élet mezejére nem való: az, öt évvel később, az 1848-diki törvények alapjává vált. Soha az esemé-

nyek az egyes gondolkozónak állításait fényesebben nem igazolták. S ha a tudomány legszebb dicsősége az, hogy a létező helyzetet helyesen fogva fel, az irányt, melyet haladásunkban követni fogunk, előre meghatározza: Szalaynak e dicsőségét senki nem vonhatja kétségbe.

De Szalay nemcsak tudós vala.

Senki nem állítá a tudományt magasabbra, nagy hivatását nálánál komolyabban senki nem fogta fel, de volt valami, mit ennél magasabbra állított: a polgárnak kötelességeit; s bár megelégedését csak a tudományban látva, a közélet felé vonzódást nem érzett, úgy vala meggyőződve, hogy az eredmény, melyet a tudomány mezején előmutathat, senkit nem ment fel azon kötelességektől, melyekkel hazájának tartozik.

Szalay nézete szerint a tudomány, mint minden képességeink, csak arra adatott, hogy emberi feladatunknak eleget tegyünk.

Nem az adja a tudomány értékét, hogy a sok előítéleten túlemel, s való becse szerint méltányolva mindent, valóban szabadabbá tesz, s oly élvezeteket szerez, melyekről a tömegnek fogalma sincs. A magános tudós, ki önösségében mindent megvet: irigység tárgya lehet, de tiszteletet nem érdemel, úgy nem, mint a gazdag, ki arany-zsákjait őrzi. A tudomány becse azon hatásban rejlik, melyet az életre gyakorol; a tudósnak dicsősége, mint minden való dicsőség, abban áll, hogy embertársainak jólétén s nemesítésén dolgozik, — abban, hogy tudományát szövétnekül használja, melylyel kartársainak homályos útait felvilágosítja, — fegyvernek, melylyel legszentebb érdekeikért küzd, — kincsnek, melyet javukra osztogat. A nagy ész csak akkor érdemli tiszteletünket, ha nagy kedélylyel párosul.

Szalay így fogta fel feladatát.

S mentül erősebben meg vala győződve arról, hogy

hazánk állapotai jobbra csak azon feltételek alatt fordulhatnak, melyeket idézett beszédében kijelölt: annál inkább kötelesnek érzé magát, elkövetni mindent, hogy elveinek győzelmet szerezzen.

Hazánk — mint baráti beszélgetésben többször mondá — nincs oly állapotban, hogy bármily gyermekének tettleges szolgálatát nélkülözhetné. A magyar ember nem engedheti meg magának a csendes élvezetet, melyet a tudós könyvei között elmélkedéseiben talál. Nekünk nemcsak keresni kell az igazságot, hanem küzdeni érte, küzdeni, habár előre látjuk, hogy a síkon, melyre szállunk, győzelem helyett csak sebeket várhatunk. Oly korban születtünk, midőn az, a mi volt, fentarthatatlanná vált, s melyben az új viszonyok, melyek után törekednünk kell, még nem létesíthetők. S egy átmeneti korszaknak emberei nem tűzhetnek ki maguknak más feladatot, mint hogy a jövőt előkészítsék és azon eszmék terjesztésén dolgozzanak, melyeknek általános elfogadásától hazánk szebb jövője függ. S ezen meggyőződés bírta őt arra, hogy 1844-ben, midőn a *Pesti Hirlap* szerkesztése neki ajánltatott, azt elfogadja.

Politikai és socialis viszonyaink oly egészen megváltoztak, hogy azon kérdésekről, melyek fölött akkor szenvedélyesen vitatkoztunk, most nyugalommal ítélhetünk, s mégis ezen idő elég közel fekszik hozzánk, hogy akkori helyzeteinkről, sőt még érzelmeinkről is tiszta fogalmunk maradt; s hallgatóim között sokan emlékeznek még a viszonyokra, melyek alatt Szalay a *Pesti Hirlap* szerkesztését átvevé.

Ismertük a férfiút, ki a *Pesti Hirlap*-ot alapitá, s mindazokra, kik e hazában a szabadságért küzdöttek, akkor elhatározó befolyást gyakorolt. Azon tulajdonok, melyekkel Kossuth Lajos mint iró is birt, s melyek őt főkép a journalistika mezején utánozhatlanná tevék,

már magában véve nehézzé tették annak állását, ki a lapot utána átvevé, de mennyivel inkább akkor, midőn a lap most oly elvek s nézetek terjesztésére szolgált, melyek iránt a nagy közönség nem lelkesült, sőt melyeket hazánk akkori helyzetében veszélyeseknek tartott.

Csaknem általános volt a meggyőződés, hogy alkotmányunk fentartását egyedül megyei szerkezetünknek köszönjük, s az 1823-iki események megerősíték ebben a nemzetet. — A nemzet erkölcsei a legszorosabb kapcsolatban álltak ezen institutióval; azok, kikben szabadságunk legkitünőbb bajnokait tiszteltük, ennek védelmében őszültek meg: s midőn a *Pesti Hirlap* Szalay vezetése alatt mégis megyei rendszerünk hiányainak kijelölését tűzte ki czéljául, s mint alkotmányunk egyedül biztos garantiáját, a parlamentáris kormányt állítá fel, bizonyosan oly czélt tűzött ki magának, melynek elérésére kevés kilátás mutatkozott.

Nem szólok Szalay journalistikai tevékenységének irodalmi érdemeiről. Ő maga e téren kevés bizalommal volt saját képességéhez, s öntudatlanúl alkotta a kis mesterműveket, melyek a legjobbak közé tartoznak, miket az irodalom e nemben előállíthat; de ki czikkeinek egész sorát, melyet *Publicistai dolgozatai*nak czíme alatt egybegyűjtve kiadott, végig olvassa, fel fogja ismerni, kogy talán soha több s nagyobb fontosságú politikai kérdés ily alaposan egy ember által sem tárgyaltatott.

Tisztán irodalmi szempontból a hirlap talán nem felelt meg minden követelésnek. A tömör, csaknem lapidaris irály, melyben Szalay czikkeit szerkeszté, nélkülözte azon könnyűséget, mely a hirlapirodalomban kivántatik; s miután ennek feladata az, hogy a jelennel foglalkozva, a nép szükségeinek feleljen meg, nem az, hogy kizárólag a jövőt tartsa szemei előtt s ennek

útjait készítse elő: így nem is bámulhatjuk, hogy a *Pesti Hirlap* olvasó közönsége, mióta az Szalay kezébe ment át, megfogyott, s azok is, kik e laphoz is hívek maradtak, többször panaszkodtak, hogy a lap, mióta szerkesztősége megváltozott, érdekességének nagy részét elvesztette. A mesterségben, mely a tárgyat mindig feltalálja, melylyel a közönségre hathatunk, s róla leghatályosabban szólni tud, Kossuth Lajossal senki nem versenyezhetett. Szalay maga a vádakra, melyek ellene e szempontból emeltettek, kedélyes humorral csak azt jegyzé meg, hogy azok olyanok, mintha a katonát, ki egész életén át a tüzéreknél vagy a sorgyalogságnál szolgált, midőn a körülményektől kényszerítve lóra ül, s az ellenséget így támadja meg, azért gáncsolják, mert a hadsereg leghíresebb huszárja mellett ügyetlen lovasnak látszik, holott nem az a kérdés: jól vagy rosszúl ül-e lován, hanem az, szükséges volt-e, hogy felüljön, s hasznos szolgálatot tesz-e így is?

Szalay nem dicsőséget keresett a journalistika terén, s mint mindig, mire, fájdalom, sok alkalma vala, úgy most is egykedvűséggel tűrte volna, hogy érdemei nem ismertettek el. Az, mi a nemes férfiúnak szivét néha keserűséggel töltötte, nem az iró sértett hiúsága volt, hanem azon mód, melylyel fellépése egyesektől megítéltetett.

Szalay, valamint végczéljaiban, úgy a legközelebbi teendők iránt, egészen megegyezett az ország nagy szabadelvű pártjával. Valamint ez végczélként az ország kormányának teljes függetlensége és felelőssége után törekedett: úgy Szalay sem vonta kétségbe, hogy míg alkotmányunknak más garantiái nem lesznek, megyei szerkezetünkhöz kell ragaszkodnunk. De míg az ország nagy szabadelvű pártja a kormány felelősségét oly valaminek tekinté, mi alkotmányunk szükséges követ-

kezése ugyan, de a létező viszonyok alatt még sokáig kivihetetlen; s míg ez megyei szerkezetünkben oly institutiót látott, mely visszaéléseitől megtisztítva, ezentúl is alkotmányunk biztos garantiája s a haladásnak hatalmas eszköze lehet: addig Szalay, meggyőződve arról, hogy a fennálló viszonyok fentarthatlanok, eljöttnek vélte az időt, hogy az elméket a nagy változásra, melyet előre látott, előkészítsük; s azért kijelentve, hogy megyei szerkezetünkhöz addig, míg jelen viszonyaink tartanak, mint alkotmányunk egyedüli garantiájához ragaszkodnunk kell, egyszersmind kimondá világosan, hogy ezen institutiót nemcsak kinövéseiért, de lényegénél fogva sem tartja olyannak, mely egy valóban alkotmányos népnek egyedüli garantiájául szolgálhatna; s ez az, mi által nézetei az ország nagy szabadelvű pártjának nézeteivel egyenes, s az élénkség mellett, melylyel politikai vitatkozásaink akkor folytak, sokszor elkeseredett ellentétbe jutottak.

Az alkotmányos élet föltételeihez tartozik, hogy erős meggyőződések létezzenek, s hogy, midőn a haza java forog kérdésben, minden más tekintetet félretegyünk; s azért a szenvedély, melylyel a közügyek tárgyaltatnak, s az igazságtalanság, melylyel a pártok egymásról néha ítélnek, nem lephet meg senkit. De vajon ki az, ki, midőn az igazságtalanság őt sújtja, fájdalom nélkül tűrhetné el azt?

Szalay tudta, hogy dicsőséget csak a jövő adhat, s nem vágyódott a hír után, melylyel a jelen kegyenczeit dicsőíti.

De ki viselheti el türelemmel a pöffeszkedést, melylyel a középszerűség — mert a járt úton maradva nem téved — saját csalhatatlanságát hirdeti? — Ki láthatja harag nélkül a tömeget, mely hazafiságából keresetet űzve, a nép körül tolong, s udvaronczok módjára a nép

minden gyöngeségeinek hízeleg? S ha becsületes ember, ki a szabadságnak lobogóját követte mindig, — mert nem viseli a szabadelvűség bérruháját, s a hazafiságot szivében hordozza s nem ajkain, — pillanatokra elkeseredik, midőn gyanusítva s mellőzve látja magát, mert hazájának javát a nép pillanatnyi kegyénél többre becsüli; s ha Szalay, midőn legtisztább szándékai félremagyaráztattak, midőn sokan, kiket ő barátainak tartott, tőle visszavonultak, sokan tevékenységét a hazára nézve károsnak hirdeték, néha kétkedni kezdett — nem elveinek helyességén, de azon, nem lett volna-e jobb, ha a politikai pályától egészen távol tartja magát: — vajon bámulhatjuk-e ezt?

A férfiasság nem abban áll, hogy a fájdalmat ne érezzük, hanem abban, hogy keserűségét ismerve, nyugodtan viseljük el; s nem az érdemli a polgári koszorút, ki a közvélemény iránt közönyös, hanem ki polgártársainak szeretetét a legfőbb kincsnek tartva, azt, ha kell, a hazának áldozatúl hozza. És ezen érdemet Szalaytól senki meg nem tagadhatja. Mint a hajó, mely a szélben meghajló árboczokkal s ingadozva a habok között változatlanúl folytatja útját: — ilyen vala ő, érezve minden csapást, s megindulva, de biztosan folytatva irányát az ellenséges elem között, azon következetességgel, melyet a legerősebb meggyőződés is csak azoknak ad, kiket erős kötelességérzet lelkesít.

A journalistika mezején, s később, — miután a hirlap vezetését Csengery Antalban méltó kezekre bízván, azt csak dolgozataival támogatá, — a *Szónokok és státusférfiak könyvé*ben, hol azon férfiakat jellemzi, kiknek a parlamentáris kormány elveinek kifejtése legtöbbet köszön, társalgásaiban és kiterjedt levelezésében minden törekvései ez egy czélra voltak irányozva, egész tevékenysége abban központosult. S ha azoknak

száma, kik az annyi visszatetszéssel fogadott elveket magukéinak vallák, naponként szaporodott, s mindinkább terjedett a meggyőződés, hogy hazánk állami önállása nem a megyei rendszer, hanem csak független magyar kormány által biztosítható; s ha minden lépés, melyet a nemzet a haladás ösvényén tett, azon irányban történt, mely ellen előbb az összes közvélemény tiltakozott: ez kétségtelenűl csak az ő tevékenységének és kitartásának vala köszönhető, melynek eredményeit nagyszerűségökben azonban csak az 1848-iki események mutatták meg.

Mert midőn a nemzet, megszabadulva az akadályoktól, melyek óhajtásainak eddig útjában álltak, szabadon határozhatott jövője fölött, s háromszázados küzdelmek után, önállásának teljes birtokában látva magát, ennek biztosítékait meggyőződése szerint választhatá magának: nem Szalay elvei voltak-e azok, melyeket egyhangúlag elfogadott, ugyanazon elvek, melyek néhány évvel azelőtt az egész hazában visszhangra alig találtak, s melyek most nem találtak ellenmondásra? Van-e valaki, ki tagadja, ki csak kétségbe vonhatná, hogy a kormány felelősségének elve s a képviseleti rendszer az 1848-iki törvényekben ily szabatosan formulázva nem állíttattak volna fel, ha Szalay a nemzetet ezen elvek elfogadására elő nem késziti, — ha megyei szerkezetünk s az egész kormányrendszer hiányait fölfedezve, évekig tartó törekvéseivel meg nem győzi arról, hogy az újabb kor alkotmányos és socialis haladásaiban részt csak úgy vehetünk, ha azoknak föltételeit elfogadjuk.

Kevesen voltak, kik a zajban, melylyel a nemzet új állását elfoglalta, a szerény tudósról megemlékeztek; az élczekkel és gyanusításokkal, melyekkel a doctrinarius előbb illettetett, elhangzott neve is, és a tömeg tapsai között az ő elveinek mások ülték diadalát; de azt, hogy az 1848-iki törvényeknek, melyekhez a nemzet mint új

aranybullájához ragaszkodik, ő vetette meg alapjait, — hogy a haza e nagy vívmányáért minden egyesek között neki köszön legtöbbet: ezen öntudatot tőle nem veheté el senki, és ő keserűség nélkül engedé át másoknak a babért, megelégedve az eredménynyel, mely, mint akkor hittük, a hazának egy szebb jövőt biztosít.

És ha Szalay első pillanatban megdöbbent is, midőn azt, mit előbb hosszú törekvések biztos, de nehezen szerzendő jutalmának gondolt, oly egyszerre, csaknem küzdelem nélkül elérve látá: miért kétkedett volna a nagy átalakulás üdvös eredményein?

A sérelmek hosszú sora, mely nemzedékről nemzedékre szállva, arra kényszerített, hogy egész tevékenységünket a multnak orvoslására fordítsuk, nem volt-e végre befejezve? A nemzet önállása, melyért századokig küzdött s tanácskozott, nem volt-e végre biztosítva? S ha jelen helyzetünkben még sok vala, mi a hazafiak vágyait nem elégítheté ki: nem volt-e most a haza sorsa saját kezünkbe adva, — azoknak kezébe, kik azt szerették, s érte minden áldozatra késznek érezték magukat? A veszély, melylyel a birodalom többi részeiben uralkodó absolut kormányrendszer hazánk alkotmányosságát egykor fenyegeté, nem létezett többé; s a nagy egységi mozgalom, mely egész Németországot lelkesíté, biztosságot látszott nyujtani, hogy az unificatió utáni törekvés, mely az osztrák birodalomban a német császárság megszüntével kezdődött, s nemzeti önállásunkat fenyegette, — ezentúl lehetetlenné vált.

Szalay sokkal higgadtabban ítélt viszonyainkról, semhogy magát ámította volna a nehézségek iránt, melyek a hazát környezék. — Tudta, hogy az 1848-iki törvények csak elveket mondanak ki, melyeknek üdvös eredményei alkalmazásuktól függenek; ismerte e törvények egyes hiányait, s hogy azok a nemzetet készület-

lenűl találták, s ezért inkább egy szebb jövőnek zálogát látta bennök, melyet élvezni csak sok fáradság és áldozat után fogunk, s melyet előkészíteni nemzedékünk nehéz, de dicső feladata lesz; mindez azonban csak azon buzgalmat növelé, melylyel a hazában, mint az igazságügyi ministerium egyik osztályfőnöke, a polgári törvények codificatióját készíté elő, s később, mint Magyarországnak követe, a frankfurti nemzetgyűlésen küldetésében eljárt; s e feladatának nagysága és nehézségei nem ingathaták meg bizodalmát.

Nem korunkat illeti, hogy ítéletet mondjon az eseményekről, melyek oly dicső és oly szomorú emlékeket hagytak hazánkban. — Az egyeseknek hibáit és bűneit, az egész nemzet dicsőségét igazságosan csak a jövő ítélheti meg. Minket, kik e korban éltünk, a barátság, melylyel egyesekhez viseltettünk, a szenvedély, melylyel a küzdelemben részt vevénk, s a fájdalom túlengedékenynyé és túlszigorúvá tesz egyesek iránt, és jobb, ha hallgatunk.

Szalayt e nagy események a külföldön találták. Még júniusban a magyar kormány által a frankfurti nemzetgyűlésre küldve, miután itt működésének tere elzáratott, hasonló kiküldetésben Párisba és Londonba ment, s így e szomorú időszakban a hazától távol volt, de csak hogy annál kínosabban érezze minden szenvedéseit.

A hosszú bizonytalanság, az ellenkező hírek, a pillanatnyi öröm, mely az égig emel, s reá a kétségbeesés, mely talán egyaránt alaptalan, mig végre mindennek vége van és tudjuk, hogy nincsen többé, mit ezután veszthetünk: — Szalay átszenvedte mindezt, s levelei, melyeket ez időszakban egy, szintén a külföldön tartózkodó barátjához írt, elevenen ecsetelik a fájdalmat, mely nemes keblét dúlta. Kedélye a természettől komor vala. Már első ifjúságában, mikor az élet mindenkinek

mosolyog, ő annak komolyabb oldalát fogta fel, s bizodalmatlansággal lépett a világba; de tevékenysége kiragadta őt ez állapotból, s mióta egy nagy czélt látott maga előtt, s törekvéseinek sikerét tapasztalá, közlékenynyé vált, s barátainak körében vidáman néha maga is bámulatát fejezé ki az optimismus fölött, melylyel a világot tekinteni kezdé. Most, midőn leszorítva a pályáról, minden reményei e roppant csalódással végződtek: ifjabb napjainak komor hangulata visszatért, s mindez sűrű fátyolt borított kedélyére, sőt szellemi tehetségeire, s midőn vele a zürichi tó partjain találkozám, hol hosszú vándorlások után családjával letelepedett, elijedtem a változáson, melyet egy év tett benne.

Épen, mert törekvéseiben az önzésnek nem vala része, mert a középályán soha személyes érdek vagy nagyravágyás nem vezette lépteit, s éveken át a nagy czél miatt, melynek élete szentelve vala, magáról megfeledkezett; azért veszté el a czéllal mindenét, nem keresve és találva vigasztalást még azon öntudatban sem, melylyel mások fájdalmaikat enyhíték, hogy e szörnyü csapásnak nem ők okozói. Vajon a haza kevésbbé veszett-e el, mert vesztét más okozta, s vajon kevésbbé fájnak-e sebei, ha a bűnnek súlya másokon fekszik is?

És mondhatjuk-e csak azt is? A tömeg többnyire igazságtalan ítéletében, midőn egyes embereket istenít, s azt, min egy egész korszak dolgozott, egynek tulajdonítja; de nem kevésbbé igazságtalan azon kárhoztatás is, melyet egész országok vesztének egy emberre mondunk. A bűnnek súlya egyen nagyobb lehet. Magas állásában kevésbbé volt szabad csalódnia. Épen mert tudhatá, hogy a népszerűség árja azokat, kiket emel, többnyire elragadja, vigyázóbbnak kellett volna lennie.

De vajon a bűnnek terhe csak egy szerencsétlenen fekszik-e, s nem mindazokon, kik csalódásaiban osztoz-

tak, kik azokat talán belátták, s a dagadó árnak, melylyel a közvélemény mindent elragadott, ellentállni nem tudtak? S a nemzedék, mely a hazának bomlásánál jelen volt, fölmentheti-e magát a vádtól, melyet a jövő egyesek fölött kimond, — fölmentheti-e magát főkép a kötelességtől, hogy a mit halomra dönteni engedett, újra felépítse s utódjainak így adja át?

Ezen gondolatok, melyeket Szalay a zürichi tó partján fel s alá járva, szivének keserűségében elmondott, foglalták el egész lelkét, s a fájdalom, mely tehetségeit lebilincselé, megfosztotta őt azon vigasztalástól is, melyet a munkában találhatott volna.

»Tisztába kell jönni magammal — így írt hozzám kevés héttel később, miután elváltunk. — Egész erélylyel Schwandtner tanulmányozására vetettem magamat, melyet az itteni könyvtárban találtam. Hozasd el Magyarországból Fejér codexét, s a mennyi könyvet szerezhetsz, melyben történetünk forrásait találom, és küldd hozzám. Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménylenünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által nem változhatnak meg, s ezért egész multja az, miben jövőjének kulcsát találhatjuk. Tudni akarom, mi vár reánk, — hogy meggyőződve nemzetünk hivattatásáról, új erővel fogjunk munkához, s elkövetett hibáinkat jóvá tegyük, vagy azon meggyőződéssel haljunk meg, hogy a magyarnak úgy sincs mit keresnie a világon.

S e határozatával egész élete új irányt vett.

Nem tudományos kiváncsiságnak kielégítését, nem irodalmi babérokat: — ő a történetben csak nemzetét kereste, s ennek multja meghozá szivének a vigasztalást, melyet a jelenben nem találhatott.

Távol a hazától, családján kivűl, elkülönözve minden társaságtól, egészen tanulmányainak élt, átkutatva újra

a forrásokat, melyekkel ifjú korában Horvát István vezetése alatt megismerkedett, fölkeresve, mit a szt.-galleni kolostor s a zürichi egyetem könyvtáraiban ide vonatkozót talált; s minél inkább elmélyedett tanulmányaiban, az érdekkel a mult iránt nőttön nőtt bizodalma a jövőhöz.

A szeretet, melylyel nemzetéhez viseltetett, nem zavarta meg itéletét, s önámítás nélkül ismeré fel a hibákat, melyekből szenvedéseink eredtek, s melyek, mert mindig visszatérnek, a nemzet jelleme kifolyásainak látszanak. De ha a hibáknak daczára a nemzet egy ezreden át fentartotta magát; ha a nagy síkon, mely nyugat s keletnek határain előbb a népek küzdteréül szolgált, hont alapítani képes volt, melyet a legkedvezőtlenebb körülmények között, csaknem folytonos megtámadások ellen, megvédeni tudott; ha tisztán fentartva nemzetiségének jellemét, az európai népek küzdelmeiben dicsőséges részt vett; ha többször legyőzve, csaknem megsemmisítve a küzdelemben, újra feltámadt régi alakjában, nem alázva meg a szolgaság által, melyet tűrt, de soha el nem fogadott: e nemzet Isten után nem magának köszönheti-e ezt is? — azon önbizalomnak, mely kedvező pillanatokban néha veszélybe hozá, de a sors legnehezebb megpróbáltatásai között nem hagyá el soha? — nem köszöni-e mindezt egész jellemének, mely hajlani nem tud, de bir az aranynak azon másik tulajdonával, hogy a mocsár között a rozsda nem emészti meg?

Vajon, ha a nemzet multját tanulmányozzuk, — nem Nagy Lajos és Mátyás fényes korszakát, melyben hazafiságunk gyönyörködik, s melyhez hasonlók más nemzetek történetében is előfordulnak, s melyek néha csak kedvező körülmények, vagy az ellenek gyengeségének eredményei, — de tanulmányozzuk azon zord

időt, melyben másfél századig török járom nehezedett hazánkra, s a nép szebb idejéből csak széttépett zászlóját tartva meg, honának romjait barátai és ellenségei ellen egyszerre védelmezé, s polgári és vallásos szabadságáért egy időben vérezett; ha egész történetünkön végig megyünk, mely mint egy nehéz vihar vonult el fölöttünk, villámokhoz hasonló fényes pillanatokkal, hogy aború, mely azokat követé, annál sötétebb legyen, s melynek befolyása alatt a nemzet mindent veszített, mindenről lemondott, csak azon meggyőződésről nem, hogy a szabadság, melyet az ősök a pusztaszeri szerződésben megállapították, a magyarnak elidegeníthetlen joga marad; ha a legújabb időkig érünk, hol az éretlenségnek elég jeleit találjuk talán, de a rothadásnak sehol: — van-e okunk kétkedni jövőnkön?

Szalay meg vala győzve, hogy nincs, és szivét boldogság töltötte el, s ellenállhatatlan vágy a hon után, hová hosszú vándorlásaiból, tapasztalásokban gazdagon, őszülő fürtökkel, de azon meggyőződésekkel tért vissza, melyek őt egész életén át vezérlék, s azon feltétellel, melylyel a hazát évek előtt elhagyá: hogy minden tehetségeit ismét szolgálatának szenteli.

Leirjam-e azon éveket, melyeket azóta körünkben töltött? Élete egy tudós élete vala: szegény külső eseményekben, nehéz munkának szentelve, s csak a szeretet által szebbítve, melylyel családján függött, s ez változhatlan hívséggel hozzá ragaszkodott.

De a látszólag egyszerű életnek, mely örömökben oly szegény vala, ki nem ismeri gazdag eredményeit? Szükséges-e, hogy elsoroljam? — A kisebb történelmi értekezésektől s egyes kútforrások kiadásától, melyek történetünk egyes szakait felderíték, a nagy műig, melyben egész multunknak képét állitá előnkbe: mily gazdag kincs! s mégis csak egy része annak, mit tőle

várhatánk, ha a halál őt munkájának közepette el nem ragadja, s tanulmányait, melyekből most csak mások által használhatatlan jegyzeteket birunk, nagy történetének befejezésére feldolgozhatja.

Soha lángész több szorgalommal nem párosult, soha a képesség, mely az események tömkelegéből az eszmét, mely felettök uralkodik, levonja, s a tudós pontossága, mely az egyes események legkisebb részleteit fürkészi, egy emberben annyira nem egyesült; s ha a pártatlan igazság az, mi a történelemnek fő érdemét képezi: épen e túlságig vitt érdem az, mit némelyek nagy történeti munkájának hibául róttak fel.

És talán méltán.

Művészi szempontból ítélve, e tiszta objectivitás, mely Szalay történetét jellemzi, talán gyengíti hatását. Ha az iró nem uralkodik annyira maga fölött, és lángoló szeretetének, melylyel nemzete —, s a gyűlöletnek, melylyel annak elnyomói iránt viseltetett, szabad tért enged, s előadására meleg kedélyének gazdag kincseit önti el: műve szebb lehetne; de lenne-e hasznosabb? — Fátyolt borítva a nemzet tévedéseire, s elhallgatva azt, mi elleneinek mentségűl szolgálhat, a multnak ragyogóbb képét állíthatta volna fel, mely hazafiságunkat inkább kielégíthetné: de vajon elérte volna-e czélját, melyet munkájának előszavában kimond, s melynek minden más tekintetet alávetett?

Szalay itt, mint egész életében, nem kereste a népszerűséget, s midőn az végre őt kereste fel s 1861-ben a főváros egyik kerülete egyhangúlag őt választá képviselőjének, a szerény férfiú csaknem meglepetve fogadta e megtiszteltetést, mely szívének jól esett.

De tevékenységét ez sem szakítá félbe. Részt vevén az 1861-iki országgyűlés tanácskozásaiban, az író sem vesztegelt, hanem, hogy a mulasztott időt helyrehozza,

kettős erőfeszítéssel folytatá fáradságos munkáját; hisz neki dolgoznia kellett erősen, szakadatlanúl, hogy a nagy feladatot, melyet magának kitűzött, bevégezze, s hogy — — éljen.

Szalay szegény volt, s ámbár rendkívüli tehetségei mellett s az állásban, melyet elfoglalt, csak tőle függött, hogy helyzetét megváltoztassa, szegény maradt. Mint kedélyes modorában egyszer mondá: ez volt az egyedüli luxus, melyet magának engedett.

A férfi, ki egész életét hazája közügyeinek s a tudománynak szentelé, nem talált időt, hogy családjának jövőjéről gondoskodjék s ötven éves korában az akadémia titoknoki fizetéséből és rosszúl díjazott, mert keveséktől vett munkáiból élt, csak a legnagyobb megerőltetéssel tartva fel függetlenségét, az által, hogy nagy munkáját félbenszakasztva, történeti tanulmányait adta ki, s néha egyszerre öt, sajtó alatt levő, munkájának íveit javítgatá.

Nem azért mondom ezt, hogy bárki ellen panaszt emeljek. Nincs okom reá. A fejedelem, ki Szalay halála után özvegyének és gyermekeinek nyugdíjt rendelve, királyi hatalmának legszebb jogát, — mely az érdem méltánylásában áll, — oly nemesen gyakorolta, s a kegyelet által, melyet a nemzet történetírója iránt mutatott, csak azon reményeket erősítette meg, melylyel jövőnket személyével összekötjük; az egyesek, kik a tiszteletet, melylyel a dicső férfiú iránt viseltetének, családja iránti részvétök által bizonyították be; az egész haza, mely halálának hírére gyászba öltözött: eléggé bizonyítják, hogy Szalay érdemei elismertettek, s ezek olyanok valának, melyeknek egyetlen jutalma csak a dicsőség lehet.

Szalay vagyonbeli állapotáról soha nem szólt senkinek, s csak kevés meghitt barátai ismerék a gondok terhét,

melyek vállaira nehezültek. De ha ez órában, melyet emlékének szenteltünk, dicsőségéről szóltam, miért hallgassam el az árt, melyen e dicsőség szereztetett? S ha egész életét elmondottam, miért titkoljam azt, mi őt idő előtt sírjába vivé, s csak egy sugárral több, mely új fényt terjeszt alakja körül? Miért ne mondjam el, hogy Szalay szegény volt, ha csak azért is, hogy korunkban, midőn az anyagi haszonnak hódolnak annyian, s a siker, melyet egyesek a vagyonszerzésben előmutatnak, minden gyalázatot eltakar: meghajoljunk a nemesen viselt szegénység előtt, mely mindent csak magának köszön, s ha nehéz küzdelme után sírjába szállt, egy nemzetet hágy adósául.

Kétségtelen, hogy Szalay kora halálának oka a túlfeszített munka vala. — Már az akadémia nagygyűlésén, midőn szónoklatával a közönséget utolszor ragadta el, magában hordá a betegség csiráit, melynek áldozata lett; de bár orvosai pihenést javasoltak, családja és barátai kérték: kínos fájdalmak között folytatá munkásságát, míg egy nehéz tél után végre ereje kifogyott, s érzé, hogy nem mehet tovább.

Az orvosok fürdőt ajánlottak, javulást igértek; ő tudta, hogy a pálya végén áll, s midőn bucsút véve, utolszor találkozánk, azon meggyőződéssel szorítá kezemet, hogy többé nem látjuk egymást.

Hosszasan szóltunk még egyszer a múltról. Feltételeiről beszélt, melyekkel az életbe lépett, s a czélokról, melyekért küzdött, s melyeknek egy részét elérte.

»Egy van, mi szívemnek jól esik — mondá, mielőtt távozott, — az, hogy teljes meggyőződésem szerint a helyes úton jártam. Még sok dolgotok lesz, de hitem erős, hogy a nemzet el fogja érni az állást, melyen látni szerettem volna.«

A jövőről kezdék beszélni, történetének hatodik köte-

téről, melyet, ha egészsége helyre állt, őszkor bevégezhet. Ő egy ideig hallgatott.

»Orvosaim hosszú pihenést rendeltek — mondá végre fájdalmasan mosolyogva, — hosszú pihenést; és tudod, hogy az orvosoknak engedelmeskedni kell.«

Így váltunk el, s egy hónappal később e város közönsége sírjába kísérte őt.

Egy évnél több múlt el azóta. A meglepetés, melyet kitűnőbb embereknek halála, kiket még erejöknek teljében gondolánk, okoz; a hézag, mely ha egy körünkből kilép, egy ideig nem töltetik be; a fájdalom, mely — első pillanatban — veszteségünket mindig nagyobbnak tünteti fel: elvesztették hatásukat; de vajon van-e valaki, ki Szalayról most máskép ítélne, mint akkor, mikor őt sírjába kísérték? Mi, kik hozzá évekig közel álltunk, vagy azok, kik vele csak rövid ideig találkoztak, kik tevékenységét csak a közélet s az irodalom mezején, vagy a magánéletből ismerék: van-e valaki, ki róla különbözőleg ítélne?

Mint a tiszta ég, akár egy darabját, akár egész boltozatát lássuk; mint az összhang, ha távolról vagy közelről halljuk, mint a napsugár, mely fényt és meleget gerjeszt mindenre, a mire hat: ilyen vala ő, tiszta, összhangzó, világos és meleg. Jellemének nincsenek fényoldalai, egy egész az, eszményképe a becsületnek, férfiasságnak és jóságnak, melynek nagy, tisztán emberi erényei még azon fényes tehetségeket is háttérbe szorítják, melyek mindig csak ezen erények szolgálatában használtattak fel.

Ha egy egész élet a haza szolgálatának szentelve, ha az érdem, hogy múltját ő ismertette meg nemzetével, s hogy azon irányt, melyen haladva, szebb jövőnket várjuk, ő hirdeté először; ha a bátorság, melylyel meggyőződéseit kimondá, a kitartás, melylyel értök küzdött, a hívség, melylyel hazájához ragaszkodott,

jutalomra méltók: úgy tartsuk meleg emlékünkben a hazának e legjobb, e legnemesebb fiát, és tartsuk emlékünkben azt, mi életének végső kivánsága, végső reménye volt.

A halál munkásságának közepette ragadta el őt. Valamint nagy történeti munkája, melynek végső éveit szentelé, úgy a nagy mű, melyen az egész nemzettel együtt egész életén át dolgozott, melynek tervét kijelölte, melynek felépítésén fáradt, melyre gondolva, szívét remény és boldogság töltötte el: félbenszakítva áll.

Fejezzük be!

GRÓF DESSEWFFY EMIL.

Ha mozgalmas időben, midőn a nemzet legfontosabb érdekei vitatás tárgyává váltak, oly férfiú halálánál, ki a vitatkozók első sorában állt, az egész nemzet azon meggyőződésben egyesül, hogy nagy veszteséget szenvedett: ily elismerés biztosabb jele érdemeinek, mint azon zaj és fény, melylyel egyes pártok jelesbjeiket életükben és haláluk után környezik.

Ilyen volt a benyomás, melyet gróf Dessewffy Emilnek halála egy év előtt az egész országra tett. Azok, kik őt csak a nyilvános életben ismerék, nem osztoztak a fájdalomban, melyet mi érezénk, kik hozzá közelebb állva, nemcsak eszének, de szívének gazdag kincseit ismertük, és azok, kiknek ő a politika mezején ellene volt, e téren máskép ítéltek érdemeiről; de hogy benne oly férfiút vesztettünk el, ki — ha néha tévedett is — képességeit csak a közérdeknek szentelte, s nem szolgálva soha mást, mint a hazát, fáradozásaiért még a közelismerésben sem kereste jutalmát; hogy halála által szegényebbek lettünk: azt egyaránt éreztük valamennyien; és bátran állítom: e teremben, sőt e hazában senki nincsen, ki — ha Dessewffyre visszagondol, — e nézetet azóta megváltoztatta volna.

Mint mondám, nagy érdemeknek legbiztosabb jele ez,

s a hézag, melyet az egyes, az életből kilépve, maga után hagy, egyedül biztos mértéke nagyságának; de biztos jele ez még annak is, hogy az, kinek sírja fölött nem egy párt, de a nemzet elismerése nyilatkozott, az nem egy pártnak, hanem a nemzetnek élt, s ha nézeteiben honfitársainak egy részétől néha eltért, s oly útakon törekedett előbbre, melyeket talán tévesztetteknek gondolánk, érzelmeiben és czéljaiban a nemzettel megegyezett.

Engedjék önök, hogy midőn az akadémia meghagyásából dicső elődöm emlékezetére felszólalok, tevékenységének csak ezen oldalát emeljem ki.

Nagy és fontos azon befolyás, melyet Dessewffy Emil a politikai élet terén gyakorolt; s miután az alkotmányos életnek egyik fő előnye minden kérdésnek különböző oldalról való megvitatásában áll, elismerem, hogy az, ki nem személyes érdekek által vezérelt pártok körében érdemet szerzett, érdemeket szerzett az egész hazáért is. De miután a politika mezején különböző oldalon álltunk, és megegyezve a czélban, eltérő útakon fáradtunk annak elérése után: nem én vagyok az, ki dicső társunk tevékenységének ezen részéről elfogultság nélkül szólhatok; s ha, mert elvonatkozva pártállásától, csak a hazafiról szólok, egyes érdemeiről hallgatnom kell, élete ezek nélkül is elég gazdag marad érdemekben, és talán jó, ha politikai vitatkozásaink közepett oly férfiú emlékénél, ki azokban élénk részt vett, életéből csak arra emlékezünk, miben egyetértünk, hogy el ne feledjük, miként a haza csak addig állhat fenn, míg annak polgárai, bármennyire elváltak egymástól, mint a fának messze eltérő ágai, egy közös törzsben egyesülnek.

Ha az utolsó harmincz év történetére tekintünk, azon mozgalom mellett, mely által az ország politikai helyzete megváltozott, nem kevésbbé élénk tevékeny-

séget találunk anyagi érdekeink és szellemi kifejlődésünk körében is.

Egyik érdeme Széchenyinek, ki a mozgalomnak ezen irányokban is megkezdője volt, hogy törekvéseinek következéseit másoknál tisztábban fogta fel, s belátá, miként az anyagi és szellemi kifejlődés szükségkép a socialis és politikai viszonyok átalakulását vonja maga után. De mások ezen összeköttetést kevésbbé tisztán fogták fel, s míg egyesek, a nemzet függetlenségéért és alkotmányos szabadságáért buzgólkodva, nem látták be azon tevékenységnek fontosságát, melyet Széchenyi az anyagi érdekek terén kifejtett, s a közönyösséget, melyet egyes politikai napi kérdések iránt mutatott, neki rossz néven vették: addig voltak sokan, kik, ámbár nemzetünk jövőjét csak régi aristokratikus szerkezetünk fentartása által vélték biztosíthatni, mégis élénk részt vettek minden újításban, melyet Széchenyi az anyagi érdek mezején megkísértett.

E téren senki sem tagadta az általa kijelölt bajoknak létezését; kevesen voltak, kik nem ismerték volna el, hogy azoknak orvoslása legalább részben magunktól függ, s azok is, kiknél hazafiúi elkeseredésében mondott szavai, hogy »mindenben hátra vagyunk«, heves ellenmondásra találtak, örömmel csatlakoztak a bátor újítóhoz.

Széchenyi fellépésének sehol sem volt közvetlenebb és általánosabb eredménye, mint épen e téren, s ez az, melyen Dessewffy Emilt is életének első szakában működni látjuk.

Nagy tehetségekkel, melyeket a leggondosabb nevelés és saját szorgalma kifejtett, családjának állása s atyjának érdemei megnyitottak volna előtte minden pályát; és saját hajlamai a közélet mezejére csábíták őt, melyre akkor minden való és képzelt tehetség hivatva érzé magát.

De bár a jogról, hogy ő is a közjónak él, semmiért le nem mondott volna: meggyőződése szerint a haza jövője nem attól függ, hogy a közélet mezején sokan tündököljenek, hanem attól, hogy szűkebb körében mindenki híven teljesítse kötelességeit; s ő azt követé. Azon életkorban, mikor még a dicsőség mindenikünkre csáberővel bir, hogy érdemeiben megőszült atyjának vállairól a gondoknak terhét levegye, tehetségeit egészen ősi birtokainak kezelésére szentelve, 1843-ig csaknem kizárólag a gazdasággal foglalkozott.

Áldozat vala ez, melyet csak szeretetének hozott, de melytől magát még azoknak kérése által sem tartóztatta vissza, kiknek érdekéért fényesebb kilátásait feláldozá, azon szívóssággal ragaszkodva feltételéhez, mely ifjúkorában, mint később, jellemének egyik fővonását képezé.

Voltak sokan, kik elhatározását rosszalták. Jóakarói nem foghatták meg, hogy az, ki előtt atyja és idősb testvére, Aurél, fényes példaként álltak, tehetségeit látszólag csak családja érdekeinek szenteli; mások a közügyek iránti közönyösségnek tartották azt, sőt lehettek pillanatok, melyekben ő maga a kört, melyet munkásságának választott, szűknek találva, nagyobb után vágyódott; de ha feltételének teljesítése néha nehezére esett, a boldogság, melyet családja körében élvezett, kipótolt minden egyebet; s a ki őt itt látta, az sajnálhatá, hogy e jeles tehetség ily szűk körre szorítja tevékenységét, de elismeré, hogy a ki a közélet tapsait ily örömökkel cserélte fel, az jól választott.

És valóban, ha kedves szülőknek boldogsága, ha a remények, melyekkel körünkben fejlődő gyermekeink szivünket töltik, s a gyarapodás, mely fáradozásainkat követi, a férfiút boldoggá tehetik, főkép, midőn öntudattal azt mondhatja magának, hogy mindezen jólétnek

alkotója ő maga: Dessewffy teljes mértékben élvezé mindezt, s életének volt fényesebb, de nem volt boldogabb korszaka.

De bármily megelégedettnek érzé magát családja körében, s bármennyire elfoglalva gazdaságának gondjai által: azért a közügyek nem vesztették el előtte érdeköket, s ha azokban most csak azon szűk körben vett is részt, melyre akkor megyei életünk mindenkinek alkalmat adott, soha nem mondott le feltételéről, hogy egykor egész életét ezeknek szenteli.

»Tanulni, gondolkozni, tanácskozni és végrehajtani«, ez azon egymásután, melyet, mint később *Parlagi eszméi*ben kimonda, közügyeinkben követnünk kell, s ez az, melyet ő magának már akkor kijelölt, komoly tanulmányok és hazai állapotainknak alapos megismerése által készülve ahhoz, hogy majdan a haza közügyeiben részt vegyen.

S mert a mezei gazdasággal foglalkozva, figyelmét főkép a nemzetnek gazdasági viszonyai vonták magukra, ezeknek tanulmányozását tűzte ki magának feladatúl, azon komolysággal készülve annak megoldásához, melylyel minden vállalatait folytatá, mint másban, úgy itt is nem a könnyebb, hanem a biztosabb útat választva magának, s mindenek előtt a nemzetgazdaság tudományára vetve magát, hogy részletes tanulmányainak biztos alapot nyerjen.

Legyőzve az ellenszenvet, melyet fiatalsága óta minden, tisztán elméleti speculátió iránt érzett, szorgalommal s kitartással folytatá tanulmányait, s alaposan megismerkedett a nemzetgazdaság minden rendszerével, mely Smith Ádám óta fölmerült, de csak azért, hogy gyakorlati czéljának elérésére képesebbé tegye magát. S ez magyarázza meg egyrészről azon befolyásnak jelentéktelenségét, melyet Dessewffy nagy tehetségei és rend-

kívüli szorgalma mellett magára a tudományra, — másrészről azon hatást, melyet egyes nemzetgazdasági kérdések helyes felfogására a hazában gyakorolt; úgy, hogy túlzás nélkül elmondhatjuk, miként azok között, kik a hazában nemzetgazdasággal foglalkoztak, talán egy sines, ki e tudomány theoriájában kevesebb nyomokat hagyott, s hogy mégis alig nevezhetünk valakit, ki arra, hogy nemzetgazdasági kérdésekben helyes nézetek terjedjenek el, e hazában többet tett volna; úgy hogy noha számos dolgozatai között talán egyet sem hozhatunk fel, mely a tudomány mezején rendkívüli hatást idézett elő: mégis az utolsó huszonöt év alatt alig találunk egy fontosabb kérdést, melyre Dessewffy elhatározó befolyást ne gyakorolt volna; s kétségtelenül ez a dicsőségnek azon neme, melyet ő maga magának kivánt volna.

Nem egy bizonyos rendszerből indulva ki, melynek a tényekben csak igazolását keresé, hanem hazai viszonyainkat s a mindennapi tapasztalást véve kiindulási pontúl, czélja nem bizonyos elvek tudományos megállapítása, hanem az vala, hogy az okokat keresse fel, melyek miatt anyagi fejlődésünkben eddig hátramaradtunk, s azon módokat jelölje ki, melyek által egyes bajainkon segíthetünk; és bár tudományos fáradozásainak ezen módszere arra, hogy irodalmi hírét megállapítsa, nem vala czélszerű: ez felelt meg leginkább feladatának.

Politikai vitatkozásaink egész történetét kellene elmondanom, hogy azon állást megmagyarázzam, melyet Dessewffy az egyes, 1840-től 48-ig felmerült nemzetgazdasági kérdésekben elfoglalt. E kérdéseknek nagy része azóta megoldatott, s talán az egyes iratok, melyekben azokat tárgyalá, igénytelen formájuk miatt a szaktudós magasabb követeléseinek nem felelnek meg;

azon érdemet azonban szerzőjüktől senki nem tagadhatja meg, hogy irodalmi műveinek egyetlen ékességét a világosságban kereste, s mert, mint *Alföldi leveleiben* enyelegve kimondá, azon szerencsés helyzetben érezte magát, hogy »nincs népszerűsége, melyet koczkáztathatna, s ha volna, nincs elég hiúsága, hogy ezt megtartani kivánja«, — mindig csak saját meggyőződését követte.

Nagyszámú czikkein kívül, melyek 1839-től 48-ig az időszaki sajtó több közlönyében megjelentek, főkép öt, — részben szintén ily czikkekből összeállított — nagyobb dolgozatát birjuk:

Az *Alföldi levelek*et 1842-ből;

a *Parlagi eszmék*et 1843-ból;

a *Magyar vám- és kereskedési ügy végeligazítási módjá*t 1847-ből, s ugyanezen évből egy röpiratot, melynek czíme:

Fizessünk, mennyit becsülettel megbírunk, magunknak, magunkért, s

A fenforgó ausztriai pénzügyi kérdésekről 1856-ból.

A nemzetgazdaság körében ezen idő alatt fölmerült kérdések között nincsen fontosabb, melyről e munkáiban nézeteit el ne mondta volna, ellenkezésbe lépve sokszor pártjával, melynek e téren saját nézeteit soha nem rendelte alá, de mindig a tudomány színvonalán állva, s azért több esetben — mint például a szabad kereskedés kérdésénél — oly elveket állítva fel, melyeknek helyessége általánosan csak később ismertetett el.

Már *Alföldi levelei* csaknem mindazon tárgyakkal foglalkoznak, melyeket későbbi munkáiban részletesebben kifejt: az úrbéri ügyekkel s azzal kapcsolatban az örökváltsággal, közlekedési eszközökkel, a bankkal, az ingatlan hitellel, s egy országos pénztár felállításának szükségével. »Feladata — mint azt maga kimondja

— egy nagy, de még gyenge, megáldott, de még szegény országot erőssé, hatalmassá és virágzóvá tenni és ezen virágzás malasztjaiban mindenkit a lehetőségig részesíteni« ; és mert érezte, »hogy a szabad föld, a szabad munka, és a hűbéri viszonyokból kibontakozott nép az általános felvirágzásnak és valódi alkotmányos szabadságnak első feltételei«, ezért főkép ezekre fordítá főfigyelmét, az általa tervezett országos pénztár egyik főfeladatául tűzve ki, hogy az az örökváltság megkönnyítésére eszközül szolgáljon. Nem kevésbbé figyelemreméltó azonban az is, mit ezen munkája a kereskedésről, vámpolitikáról, közlekedési eszközökről és különösen a bankokról magában foglal, s kik irodalmunk ezen ágával foglalkoztak, el fogják ismerni, hogy Dessewffy *Alföldi levelei* messze túlhaladnak csaknem mindent, mi velök egy időben ezen kérdésekről hazánkban megjelent; s ugyanezt mondhatjuk, kevés kivétellel, többi munkáiról is, melyek valamint tudományos készültségének és felvilágosodott nézeteinek, úgy azon igazságszeretetnek és bátorságnak tanúságai maradnak, melylyel meggyőződéseit hirdeté, kimondva nyiltan, »hogy jönni kell az időnek, midőn a népnek nem kiváltságos osztályai természetes befolyásukat a törvényhozásra gyakorolni fogják«, s a szabad kereskedés mellett emelve föl szavát, ámbár az első esetben pártja, a másikban csaknem az egész ország az ellenkező nézet mellett nyilatkozott.

De bármennyire érdekes volna e műveinek részletesebb taglalása: dolgozatainak száma, a tárgyaknak, melyekkel azok foglalkoznak, sokfélesége, s maga az, hogy Dessewffy ezen irataiban nem tisztán tudományos, hanem az élet körében felmerült napi kérdések megoldásával foglalkozott, melyek csak az akkor létezett körülmények szerint ítéltethetnek meg, nem engedik, hogy ebbeli

tevékenységéről részletesebben szóljak. Elég, hogy nevezetesebb dolgozatait elsorolva, munkásságának messze körét kijelöltem. E munkásságának kellő méltánylását azokra bízom, kik hazánk kifejlődésének történetét tanulmányozva, fel fogják találni azon befolyást, melyet e férfiú csaknem minden kérdésre gyakorolt, mely húsz éven át az anyagi érdekek mezején e hazában felmerült. Csak még egyet jegyzek meg, s ez az, hogy midőn az akadémia, mely Dessewffyt 1843-ban, nagy részint az időszaki sajtó hasábjain megjelent dolgozataiért, tagjának választá, intézetünk ez által csak azon tudományos alaposságnak elismerését akarta kimondani, melyet Dessewffy irataiban tanúsított, és az idő teljesen igazolta ezen ítéletet, megmutatva, hogy míg igen sok, mit mások nemzetgazdasági kérdésekről vele egy korban irtak, most olyannak találtatik, min a tudomány rég túlhaladt, addig Dessewffy minden munkáiban alig található egy tétel, mely a tudomány képviselőinek egy szinezete által maiglan igaznak ne találtatnék.

Átmentem Dessewffy életének első korszakán, s bár röviden, szóltam tevékenységéről. Valamint a czél, melyet minden törekvéseinek kitűzött, hogy hazáját virulva s nemzetét boldognak lássa, úgy azon meggyőződése sem változott soha, hogy e czél elérése nem annyira politikai institutióink változásától, mint anyagi és szellemi kifejlődésünktől függ, s ezért főkép ezen térre fordítá minden fáradozását. Falusi magányában úgy, mint később, midőn a politikai küzdelmekben részt vett, az ország anyagi érdekeinek előmozdítása volt és maradt főczélja törekvéseinek, s ennek követésében senki őt buzgóságban, senki főkép következetességben nem múlta felül, úgy, hogy ha 1839-től 1856-ig megjelent iratain végig megyünk, ezen hosszú, csaknem húsz évre terjedő idő alatt nem találunk egy kérdést, melyre nézve nézeteit

megváltoztatta volna, nem találunk egy czikket, mely későbbi nyilatkozataival ellenmondásban állana.

Állandó törekvés, melyet egy czélra következetesen folytatunk, soha nem marad hatás nélkül, és Dessewffy, habár nézetei sokban nem fogadtattak is el, elérte azt, hogy szava minden nemzetgazdasági kérdésnél az egész hazában súlylyal birt, még azok előtt is, kik politikai irányainak más téren határozott ellenei valának. De ez volt egyedüli jutalma; s ha az általános méltánylást, melylyel még ellenei is tehetségeiről szóltak, népszerűség nem követte, ennek okát részint pártállásában, részint jellemének egyes sajátságaiban kell keresnünk, melyek, bármennyire tiszteletreméltók, népszerűségének útjában álltak.

Meleg szeretettel függött kedvesein, s ha ritkán szólt barátságáról, annál többször és nemesebben teljesíté annak kötelességeit; s ilyen vala honszeretete is: mély és önzéstelen. De mint zárt templom előtt az átmenő csak rideg falakat lát: úgy rejté ő hideg külső alatt legnemesebb érzelmeit, inkább közönyösséget színlelve, semhogy érzelgőnek tartassék. Feladatúl tűzte ki magának, hogy csak a hideg észnek tanácsát fogja követni mindenben s midőn semmitől sem őrizkedve inkább, mint az elragadtatástól, s a gyengeségig kerülvén a gyengeségnek szinét, hideg- és kimértnek akart látszani, sokak által annak tartatott. És ha Széchenyi is, ki czéljait a szívvel választva, érzésekhez, főkép a képzelethez oly hatalmasan tudott szólni, követőinek egy részétől csak azért hagyatott el, mert velök elhitette, hogy az érzelmeket megveti, s csak a hideg észnek parancsai után indul, bámulhatjuk-e, ha ugyanez Dessewffynek fiatal korában még kevésbbé bocsáttatott meg?

Fentartani teljes függetlenségét mindenben, nem lenni lekötelezettje senkinek, — sem a hatalomnak, melytől

soha czímet vagy hivatalt nem fogadott el, sem a sokaságnak, melynek dicsérete vagy gáncsai előtt hideg maradt, — hogy nem zavarva semmi által, szabadon követhesse saját nézeteit: ez volt czélja vágyainak. — Jelszava, melyet nem írt czímere alá, de melyet egész életében követett: »nem tágítani semmiben«, nem hátrálni semmi nehézség előtt, nem engedni semmi idegen befolyásnak, nem követni más irányt, mint melyet megfontolva önmaga választott magának; s ha meghajlunk is a férfiú előtt, ki saját meggyőződésén kívül támaszra nem szorul, bámulhatjuk-e, hogy az, ki semmi idegen befolyásnak nem engedett, merevnek tartatott, s miután senkinek támaszát nem keresé, még saját pártja körében is sokszor magánosan állt, főkép miután még tisztelői sem mentheték fel őt azon vádtól, hogy szilárdságában néha a kellő mértéken túl megy, s ugyanazon szivóssággal ragaszkodik nézeteinek minden részleteihez, mint elveihez, isolálva magát még akkor is, midőn sokak által támogattatott, mintha meggyőződéseit inkább sajátjának tartaná, ha azokban vele senki sem osztozik, és restelné a támogatást, mely őt azon tudattól fosztja meg, hogy mindent csak magának köszön. Egyéniségének ezen vonásait, melyeket néha barátai is hibáknak neveztek, azért emeltem ki, mert azok szellemi alakjának kiegészítésére szükségesek, s mert azon egészen különböző állás, melyet Dessewffy 1848 előtt és később elfoglalt, egyaránt ezen tulajdonaiban találja magyarázatát.

Nem ő, hanem az idő változott meg, s midőn oly napok jöttek, melyekben a politikai élet mezeje mindenki előtt zárva volt, s a hazafi csak úgy szolgálhatta a hazát, ha azon szűk körben, melyet az állam tevékenységünknek még szabadon hagyott, zaj nélkül egy szebb jövő előkészítésén dolgozik; napok, midőn oly férfiakra

volt szükség, kik törekvéseiknek irányát csak saját meggyőződésökben, jutalmát csak a sikerben keresve, e sikerre várni tudnak, és a hosszú munka alatt, melyet ennek elérése kíván, sem az apró nehézségek előtt türelmöket, sem a látszólag legyőzhetlen akadályok miatt bátorságukat nem vesztik el: akkor a nemzet azok között, kik e nehéz kötelességeket felvállalák, az első sorban ott találta Dessewffy Emilt, s azon tulajdonokat, melyek egykor népszerűségének útjában álltak, másképen ítélte meg.

Ne kivánják önök, hogy Dessewffynek ezen időbeli sokoldalú tevékenységéről részletesebben szóljak. Nem tehetném a nélkül, hogy meg ne említsem azon állapotokat, melyeken 1850-től 1860-ig keresztülmentünk; s miért idézzem fel ezen évek kínos részleteit? De ha ezen évekre visszatekintve, szivünket most nemcsak keserűség, de nemes öntudat is tölti el, mert épen akkor, mikor a sors kezének egész súlyát éreztük, tapasztaltuk azt is, hogy a nemzet nem roskadott le nehéz terhe alatt; — ha utódaink büszkeséggel fognak hivatkozni történetünk azon lapjaira, melyeken följegyezve áll, hogy midőn e hon ellenei vad örömmel vesztét hirdették, megaláztatása napjaiban a hazát egy sem tagadta meg gyermekei közül, — hogy sebei csak a szeretetet növelék, melylyel rajta függtek, hogy bilincseink csak azon lánczokat erősítették meg, melyek e népet hazájához kötik; ha a nemzet nem esett kétségbe jövője fölött, s midőn százados törekvéseinek eredményei egyszerre semmivé lettek s nagyobb múltját csak a romok nagyságával bizonyíthatá be, ennyi csalódások után bízni, kilátás nélkül reményleni, s egy korlátlan hatalom ellenében dacz nélkül, de tántoríthatlanúl megállni tudott: ezt azoknak köszönjük, kiket a csapások, melyek hazánkat érték, megfosztottak mindentől, csak

kötelességük érzetétől nem, s kik szűk körben, — mert a közélet mezeje előttük elzáratott, — elismerés nélkül, — mert a nemzet hallgatásra itéltetett, — de híven teljesíték e kötelességeket, s ezek között Dessewffy Emilnek neve első sorban áll.

1850-től 60-ig nem kisértetett meg hazai vállalat, nem terveztetett közállapotaink javítására semmi, miben ő, legalább közvetve, részt nem vett, s azon kevés eredmény között, melyeket ez időből felmutathatunk, a legfontosabbak nagyrészben neki tulajdoníthatók. Csak a földhitelintézet és a tiszai kölcsön ügyét említem, s kik ezen, hazánkra nézve oly fontos vállalatok történetét ismerik, s Dessewffy törekvéseinek e mezőn tanúi voltak, tanúságot tehetnek, mennyit köszönünk ezen egy férfiú szorgalmának, belátásának, s főkép azon szívósságnak, melylyel az egyes akadályokat legyőzni, s — mi annál nehezebb, — még a rosszakaratot is kifárasztani tudá.

Mi, kik a nehézségeket ismerjük, melyek akkor minden hazai vállalatnak útjában álltak, talán méltányolhatjuk a türelmet és lelki erőt, mely azoknak legyőzésére szükséges vala. De vajon a jövő nemzedék, mely fáradozásainak gyümölcseit élvezni fogja, gyaníthatja-e az áldozatokat, melyeknek legnagyobb érdeme abban áll, hogy azok oly apróknak látszanak, s melyek együttvéve mégis egy egész élet áldozatát foglalják magukban; vajon méltányolni fogja-e az önmegtagadást, melylyel a férfiú, kinek egyik jellemvonása a független büszkeség vala, kérni tudott, midőn jogosítva érzé magát, hogy követeljen, s visszautasítva ismét kért és újra könyörgött, azon öntudattal nyugtatva meg fellázadt önérzetét, hogy soha nem hajlott meg senki előtt, kivéve, midőn azt azért tevé, hogy a hazának emeljen fel valamit, mi lábbal tapodtatott.

Ily áldozatokra a férfiút nem dicsvágy, vagy pillanatnyi lelkesedés, hanem csak a legmélyebb és legönzetlenebb szeretet birhatja; s ilyen volt az, mely Dessewffy szivét hazája iránt haláláig lelkesíté.

Mozgalmas időkben, a minőket éltünk, a honfiak véleményei eltérnek egymástól, s maga a buzgalom, melylyel a haza ügyét szivén viseli, türelmetlenné tesz mindenkit oly vélemények iránt, melyeket a közérdekre károsoknak gondol; s miután sokan voltak, kik az irányt, melyet Dessewffy a politikában követett, rosszalták, egyesek talán kétkedhettek hazafiságában is, melyet, mint minden érzelmeit, hideg külszínnel takart. De most, midőn élete bevégezve fekszik előttünk, nem fogják-e visszavonni ezek is a kemény itéletet, elismerve, hogy azon férfiú, kinek egyetlen vágya a teljes függetlenség volt, s ki csak családja körében érezte magát megelégedve, és függetlenségét, családi körének örömeit feláldozá, hogy saját érdekeinek elhanyagolásával idejét és tehetségeit a nemzet javának szentelje, nem a közélet fényes terén, nem oly szolgálatokban, melyeket a történet feljegyez s a közvélemény tapsai jutalmaznak, hanem zaj nélkül, itt egy akadályt hárítva el, ott egy kis eredményt víva ki, hogy ernyedetlen fáradozásaival, melyeket sokszor még legjobb barátai sem ismertek, a távol fekvő sikerhez közelitsen, vagy csak mások számára az útakat egyengesse ki, — hogy azon férfiú, ki mindezt tevé, mélyen és igazán szerette hazáját; s ez az egyetlen elismerés, mely után vágyódott, s hogy ezen vágya végre teljesült, az főkép azon állásnak köszönhető, melyet akadémiánk körében elfoglalt.

A szomorú időszak, mely alatt minden hazafiúi törekvés gyanús szemmel tekintetett, s a mérték, mely szerint az egyes polgárok érdeme a hazában megítéltetett, a tevéketlenség és hallgatás vala, nem hagyhatta érintet-

lenül akadémiánkat sem. — Hazafiak által azon czélból alapítva, hogy a tudományokat magyar nyelven terjeszsze, s így szellemi kifejlődésünknek egyik fő eszköze legyen, intézetünk nem számíthatott azoknak pártolására, kik, miután a birodalom egységét különböző elemeinek egybeolvasztása által elérni nem sikerült, azt minden nemzeti élet megsemmisítésében keresték, s nem bámulhatja senki, ha akadémiánk, főkép az első években, melyek az 1848-iki nagy eseményeket követték, létének kevés jeleit adá.

Megfosztva legmunkásabb tagjaitól, elzárva a nyilvánosságtól, akadályozva tisztán tudományos működésében is, — mert alapszabályai felfüggesztettek, — intézetünknek csak egy feladata maradt: az, hogy csendesen folytatva munkásságát, kerüljön mindent, mi a közfigyelmet reá vonhatná, s így jövőjét veszélyeztetné.

Ezen időszak az, melyben Dessewffy az igazgatótanács által elnöknek választva, az akadémia vezetését átvevé. Az intézetnek az utolsó események által némileg zavarba jött pénzügyi viszonyainak rendezése, s főkép, hogy alapszabályai újból megerősíttetvén, az akadémia azon bizonytalan állásból kiemeltessék, mely tevékenységének útjában állt: ez volt első feladata, s én, ki e két irányban kifejtett tevékenységének, állásomnál fogva, tanúja valék, bizonyságot tehetek e részben szerzett érdemeiről, bátran állítva, hogy ha az akadémia alapszabályai végre helybenhagyattak, s azokban semmi oly változás nem történt, mely által az kitűzött czéljainak követésében akadályoztatott vagy nemzeti jellemétől megfosztatott volna, ezt főkép Dessewffy ernyedetlen tevékenységének s ildomosságának köszönhetjük.

Biztosítani intézetünk fennállását s eddigi hatáskörét: ezt tekinté első kötelességének, de neki úgy látszott, hogy midőn ezt teljesíti, feladatának még nem felel meg.

Ha az akadémia tevékenységére, fennállásának első huszonöt éve alatt, visszatekintünk: el kell ismernünk, hogy ezen intézet tehetsége szerint teljesítette kötelességeit. De vajon tagadhatta-e bárki, hogy azon eszközök, melyekkel az akadémia rendelkezett, magas feladatával nem álltak arányban, s hogy e miatt czéljának, hogy a tudományoknak nemzeti nyelvünkön terjesztője legyen, kellőleg meg nem felelhetett? És vajon helyzetünkkel nem változott-e meg az akadémia feladata is?

»Tudományilag képzett, gazdagított s lehetőleg tökéletesített nyelven művelni és terjeszteni a tudományt, s ekkép magasabb szellemi és értelmi kifejlődéshez vezetni a magyart, s az által arra képesíteni, hogy ne csak becsülettel és tisztességesen helyt állhasson ott, hová a történet és világviszonyok rendelték, hanem e fölött nemzeti önérzete kielégítést is találhasson annak lélekemelő tudatában, miszerint saját nemzeti egyéniségéről le nem mondva, tudott részese lenni azon nagy munkának, melyet teljesítve, halad az emberiség a világtörténelemben egy magasabb akarat által kijelölt szellemi és erkölcsi czéljai felé« : ez volt a gondolat, mely alapítóinak lelke előtt lebegett. Nem annyira a tudomány, mint nemzetiségünk iránti lelkesedés volt az, mi őket intézetünk alapításánál vezérlé, s habár azon meggyőződésből indulva ki, hogy századunkban az egyes nemzetiségek jövője csak magasabb míveltség által biztosítható, az akadémiának csak a tudományok magyar nyelven mívelését tűzték ki feladatúl, czéljok ebben is mindenek előtt nemzeti vala.

Mikor nyelvünk a közigazgatás egyedüli közegéül szolgált, megyei gyűléseink e nyelven tanácskoztak, s törvényhozásunk főbb gondjai közé számítá, hogy nemzetiségünket törvények által biztosítsa: az egyedüli veszély, mely azt fenyegetheté, az vala, ha másoknál a

civilisatió mezején hátrább maradunk, és ekkor az akadémia kizárólag a tudomány terjesztésére szorítkozva, teljesen megfelelt feladatának.

De miután az alkotmányos szabadsággal mindazon eszközök, melyek eddig nemzetiségünk biztosítására szolgáltak, tőlünk elvétettek: midőn tanácskozási termeink zárva voltak, iskoláink egy idegen nemzetiség terjesztésének eszközéül használtattak fel, »s a civilisatiónak fanatikusai, kik a germán culturának árját a Rajnától a Bosporusig gőzmozdonyi gyorsasággal végig futtathatni, s az attól elázott milliókat felolvasztva, magukba felszívhatni vélték«, még nemzetiségünk fennállásának jogosultságát is tagadták: vajon nem változott-e meg helyzetünk, s vajon az akadémia eleget tehetett-e feladatának, ha tisztán tudományos czélját követve, megfeledkezik a veszélyekről, melyek nemzetiségünket fenyegetik, s »ha — hogy Dessewffy szavaival éljek — elfeledi, hogy bármennyire nemesek és szépek legyenek a művelődési történelem szempontjából az alkotóink lelke előtt lebegett czélok, de ezen czélok sajátlag és valódilag egyszersmind magyar czélok valának, hogy ezen tudományos intézetet magyar hazafiak és magyar országférfiak alkották?«

És vajon nem változott-e meg az országnak helyzete is az akadémia irányában? Egyes hazafiak áldozatkészsége alapítá ez intézetet, s a nemzet, főkép kezdetben, érdekkel követé tevékenységét, melyben nemzetiségünk egyik eszközét látta. Szép és nemes eszközt, de csak egyet azon sok közül, mely akkor rendelkezésünkre állott, és olyat, melynek eredményeit csak idővel várhatá. Nem is bámulhatjuk azért, hogy a közfigyelem túlnyomólag azon függött, mit a nyelvterjesztés körül a törvényhozás tett, s a politikai élet tusáinak zajában senki sem fordítá figyelmét a tudósok hangya-működé-

seire, »sőt hogy épen, midőn nemzetiségünkért leginkább buzgólkodának«, mint Széchenyi egyik beszédében panaszlá, akadémiánk »a divatból kimenni kezdett« s iránta a nemzetnél csaknem közönyösséget tapasztalánk. De vajon, midőn minden, mire nemzetiségünk védelmében eddig támaszkodtunk, tőlünk elvétetett; midőn abból, mire egykor egy szebb jövőnek reményét építettük, csak az egy akadémia maradt, a romok között az egyetlen nemzeti intézet, mely a nagy bomlás után még fennállt, s aránylag függetlenül, még tisztán nemzeti czélokat tűzött ki magának: nem kelle-e megváltozni az akadémia helyzetének is, mely ily viszonyok között a hazafiak szemében nem csak tudományos intézet vala többé, hanem képviselője nemzetiségünknek, emléke egy szebb múltnak, melyre büszkék voltunk, a jelenben az egyetlen pont, melyet a nemzet sajátjának mondhatott, a bástya, mely mögött legdrágább javainak maradványát védheti, s melynek ormairól a távolban szebb kilátások nyíltak, s melynek fentartása, védelme, emelése nemcsak a magyar tudománynak, de a magyar hazának érdekében fekszik, s azért nem egyesek, hanem a nemzet kötelessége?

Dessewffynek érdeme, hogy ezt másoknál előbb látta át, s hogy a mit érzett, bátran ki merte mondani.

S ki nem emlékezik a hatásra, melyet az akadémiának tizenegy évi szünet után, 1858-ban tartott első közülésén mondott elnöki beszéde az egész hazában előidézett? Midőn kimondá, hogy »miután a magyar az önfentartási küzdelmekből végzetszerűleg soha sem fogyhat ki, s az abbeli munkának kénytelensége történelme által van reá hagyományozva: a magyar akadémia tagjainak érezniök kell, mikép ők nem csak tudósok és irók, hanem egyszersmind a legmagasabb magyar szellemi érdekek őrkatonái.«

Midőn azon meggyőződését fejezte ki, hogy »ha ezen tudományos intézetnek sikerül arra segíteni a magyart, hogy minden tusái között fenn tudja tartani magasult erkölcsi öntudatból s a maga iránt meg nem tört hűségnek erényéből felsarjadzó becsületérzetét, akkor bízvást el fogjuk vállalhatni a felelősséget azért, ha ezen nem általunk előidézett tusák miatt halkabb volna is tudományos fejlődésünk, mint azok nélkül; mert ha vannak, kik azon magasb rendű és későbbi élvezetekért, melyekre törekszünk, a nemzeti jellem és sajátság, tehát magasabb becsű erkölcsi javak árán megvásárlandó culturának mindjárt gyümölcsözendő áldásait ajánlgatják cserébe: tudják meg azok, hogy máskép, mint felemelt szívvel és fővel, a világon járni képesek nem vagyunk, mert tudjuk, miként csak azt nem lehet fölemelni, ki önmagát alázza meg.«

Az első szabad szó volt az, mely tíz év után e haza határai között nyilvános helyen elmondatott, s a nemzetnek szivét hála és lelkesedés tölté el azon férfiú iránt, ki a hosszú hallgatás után azt, mit ezerek érezének, első merte kimondani. S ha a történetben nincs példa, hogy tisztán tudományos intézet egy egész nemzet által oly lelkesedéssel karoltatott volna fel, mint akadémiánk; ha intézetünk, melyet egyesek hazafisága alapított, most a nemzet sajátjává vált: azt annak köszönhetjük, ki, midőn intézetünknek a tudományon túl a nemzet legdrágább kincseinek oltalmazását tűzte ki feladatúl, a nemzetet arra lelkesíté, hogy az akadémiát nagy feladatának megoldására képessé tegye.

E falakat, tisztelt gyülekezet, az első szabad szó építette fel, mely a hazában tíz évi hallgatás után kimondatott; s vajon az a férfiú, ki azokat kimondá, oly időben, midőn — mert a hallgatás biztosabb vala — mindenki magába zárta érzelmeit, s a haza leghívebb

szolgái csak azon jutalomra számíthattak, hogy szent ügyéért szenvedniök szabad: vajon e férfiú nem érdemeli-e, hogy nevét az utókor hálával említse meg; mert legnehezebb időben nem esett kétségbe a haza jövője fölött, mert nem veszté bizodalmát nemzetéhez, s egy kérdést mert intézni hozzá, melyre az büszke tettel felelhetett: közlelkesedéssel emelve e palotát, hogy ez ne csak a tudományoknak hajléka, de azon közérzületnek jelképe is legyen, melynek a magyar viszontagságos múltjában fenmaradását köszöni, s melyben jövőjének zálogát mutathatja fel.

Életének legnagyobb érdeme ez; s mikor politikai mozgalmaink részletei rég feledve lesznek, és sok név, melyet nagynak gondolánk, a tapssal együtt, mely azt környezi, elhangzik: az utókor hálával fogja említeni azt, ki nem a pillanat szenvedelmeire, hanem azon érzésre hivatkozva, mely a nemzet szívében örökké egy marad, a hazafiságra, egy nemes tettre szólítá fel hontársait s nekik ebben mutatá meg, hogy bármily elnyomás alatt legyen is, oly nép soha sem tehetetlen, mely közczélért lelkesülni s áldozni tud.

Önök nem Dessewffy életének történetét várják tőlem. Az akadémia csak azon tisztelet és hála kifejezésére rendelé ezen ünnepélyt, melylyel e dicső férfiúnak tartozik, s miért szóljak tovább? Van-e szónoklat, mely az akadémia körül szerzett érdemeiről többet mondhatna, mint e falak, melyeket ő emelt; s elsorolhatnám-e beszédemben annyi évnek munkásságát, személyes érdekeinek és kényelmeinek feláldozását, a gondokat és hosszú fáradozásait, melyek által a hitelintézet megalapítója lett, s melyekről ezen intézet képviselői, kiket körünkben látok, jobb tanúságot tehetnek?

Valóban kitünő férfiak érdemeiről igazságosan csak a jövő ítélhet, és én, kit Dessewffyhez a barátság köte-

lékei fűztek, legkevésbbé érezhetem hivatva magamat ily itélet kimondására; de egyet elmondhatok bátran, s ez azon meggyőződésem, hogy azon férfiúnak emlékét, ki a hon legnehezebb napjaiban a közügynek egyik leghívebb szolgája volt, ki, midőn a legbátrabbak is csüggedni kezdének, nemzetét arra intve, hogy csak az idők változtak s nem kötelességei, ez által millió szivekben bizodalmat ébresztett a jövő iránt; s ki a kettős jelszót, melyet a nemzet lobogóira fel akart írni: Nem tágitunk és előre! — híven követve egész életén át, tevékenységének eredményeiül az akadémiában szellemi emelkedésünk, a hitelintézetben anyagi kifejlődésünk leghatalmasabb eszközeit hagyta hazájának: hogy Dessewffynek emlékét nyugodtan bízhatjuk a jövőre. Talán meg fogja változtatni a jelennek itéletét, de csak abban, hogy egy pár koszorút tesz le emlékére, melyet kortársai az élőnek adni elfeledtek. — És ha eljövendnek azon idők, melyekről a dicső az akadémia palotája megnyitásához küldött üdvözlő üzenetében hazafiúi elragadtatással szól, midőn mi már régen kidőltünk és a nyomainkba lépendő nemzedékek számos sorai is letűntek már, s a későbbiek vidorul pezsgő életben látandják mind azt, mi után mi csak sóvároghatunk: nemzeti díszt, magyar míveltséget, biztos szabadságot és rendet, kifejlett tudományt, művészetet és anyagi virágzást, — s ha mindazt látva, az utódok meg fognak emlékezni őseik fáradalmairól: áldással fogják említeni Dessewffy nevét is azok között, kik leghívebben, legtöbb fáradsággal s legnagyobb sikerrel szolgálták a hazát.

ÜNNEPI BESZÉDEK.

KISFALUDY SÁNDOR KÖLTÉSZETÉRŐL.

Ha ifjút látunk, ki korának minden csalódásaival az életbe lép, megragadva mindent, mit a sors elébe vezet, szerelmét adva mindennek, mihez közelíthet, lelkesedéssel átkarolva az egész életet: látásán szivünket az örömnek érzete önkénytelen megragadja. Visszaemlékezünk azon korra, melyben mi is ifjak, mi is boldogok valánk, mint ő; s habár életünknek már tarlóban álló mezején kevés örömöt arattunk volna is: a bizodalom, melylyel az ifjút életbe lépni látjuk, eltölti szivünket, s szinte úgy látszik, mintha ily remények nem is csalhatnának. — Szép, bájló szaka életünknek az ifjú kor; örömei, melyeket tapasztalás nem zavar, tisztábbak, lelkesedése forróbb, s még keservei is édesek: de van valami, minek látása még tisztább, még magasabb örömökkel tölti keblünket. Egy becsülettel eltöltött életnek alkonya ez, az ezüst koszorú, melyet az idő a győzelmes bajnoknak, ki az élet szenvedélyeit átküzdé, homlokára tűz; magasztos nyugalom, melylyel az agg körültekint, és mely csak erénynek s hosszú nehéz fáradságoknak juta díjául; s kinek ezt engedé elérni végzete, azt joggal üdvözli, joggal hirdeti szerencsésnek azon baráti kör, mely között élete elfolyt; ő megérdemli,

hogy kiknek napjait szentelé, s kik között most, mint az érett kalász, termékeinek terhe alatt meghajolva áll, áldást mondjanak tisztes fejére.

De vannak emberek, kiknek hatalmas szavuk, házi falaikon túlhatva, nemzetekhez szólott; kiknek gondolatjai ezer fejekben, érzelmei millió szivekben visszhangozának; emberek, kiket Isten egy egész népnek adott ajándokul, hogy, mint a gazdag forrás, hosszú futásokban nem csak azt a helyet, honnan eredtek, hanem az egész vidéket, melyen habjaik átvonulnak, virulással töltsék. S vajon, ha ily férfi azon napoknak egyikéhez ér, melyeket az életben mintegy nyugpontoknak szoktunk kijelölni: nem méltó-e, hogy valamint életének munkássága nem vala egy magános körhöz szorítva, úgy azon örömhangok közé, melyek az üdvözlendőt ilyenkor körülzengik, azon ismeretlen barátok s rokonok hangjai is vegyüljenek, kikre nézve élete áldás, munkássága az örömöknek gazdag forrása vala?

Ez volt azon gondolat, mely minket Kisfaludy Sándor hetvenedik névnapja nyilvános megünneplésére buzdított; s midőn körültekintve, e fényes gyülekezetet látjuk, azon édes meggyőződés tölti keblünket, hogy valamint azon tiszteletben, melylyel hazai irodalmunk ezen egyik Nestora iránt viseltetünk, nem állunk magánosan: úgy ezen szerény ünnep megindítása által csak egy sokaktól osztott érzelemnek levénk tolmácsai. — Igenis, Kisfaludy Sándor nem egyeseké, nem egy megyéé: ő a hazáé, a miénk; nekünk van jogunk osztozni örömeiben, jogunk áldást mondani hetvenedik névnapjához; s élni fogunk ez alkalommal, ha csak azért volna is, hogy politikai vitatkozásaink zaja között eszünkbe jusson, miként e tusák s küzdések poros mezején kívül van még egy, melyen a hazának szolgál-

hatunk; hogy van még egy nemes hivatás, melyet követni dicsőség: a művészeté.

Dicső, fenséges a költőnek hivatása e világon. — Tekintsünk végig az emberi küzdelmeken, s vajon hol van egy nagyszerű gondolat, melynek bajnokai között nem lantosok állnának első sorban? Hol van egy igazság, mely az emberi nem nagy fáján gyümölcsöket teremve, ne a költészet virágköntösében függött volna előbb ágain? Tekintsünk vissza a történelem fejleményeire, s ha azon lapok egyikére akadnak szemeink, melyeken véren s csatákon kívül még egyéb is áll; ha egyhez érünk azon pontok közül, hol az emberiség nem csak mozgott, de haladott is: minden nagy századnak fel fogjuk találni költőjét, ki korát megelőzve, első mondá ki gondolatjait, és ki nyelvének romolhatlan palástjába takarván letűnt századának eszméjét, épen adta át a jövőnek. S lehet-e embernek szebb hivatása mint ez?

De van egy feltétel, mely nélkül a költő soha e magas hivatásnak megfelelni nem fog: a nemzetiesség, a népszerűség. Mint a fa, mely zöld ágaival fel az éghez emelkedik, s messze körére elhinti virágait, csak akkor fejlődhetik, ha az anyai földet, melyből származott, erős gyökerekkel fogá körül: ilyen a költészet is; termékei fel az égre mutatnak, de a földből, melyen termett, ki nem ránthatni gyökerét, s csak míg ettől meg nem vált, addig nő és virulhat.

Kisfaludy legnépszerűbb költője hazánknak; midőn a szerelem fájdalmai rezgék át az ifjú kebelét, s mint a gyöngyösigának betegsége gyöngygyé, úgy a szívnek kínja dallá vált a költő ajkain, egy nemzet veve részt bánatában; a szerelem boldogságában, mely maradandó áldásként fog hangozni énekében, ezeren élvezték a költővel e boldog pillanatokat. — Regéit várban s kunyhóknak szalmafedelei alatt olvasták s ezernyi kebel

dobogott fel hazája előkorának emlékénél, melynek a költő hű képét állítá elébe. — S miért lőn ismert Kisfaludy neve oly hamar a két országban? Honnan van, hogy a székely havasoktól Dévény várfokáig, merre csak magyar él s nyelvünkön értenek, a költőnek neve egyenlő tiszteletben áll? Miért nincs közöttünk e teremben senki, kinek, midőn e nevet kimondom, egy pár sor nem jutna eszébe, melyet Kisfaludy írt? — Az ok: mert Kisfaludy nem írt egy sort, melynek minden szava ne volna magyar; mert művei között vannak dicsők s gyengébbek, fenségesek s kevésbbé sikerültek talán, de olyan, mely ne e hazának földjéből termett volna, mely minden gondolatában és érzelmében ne volna honi, — nem található közöttök. S ez az, mi Kisfaludyt kortársainak kedveltjévé tevé, mi szavainak annyi hatást szerze, mi nevét megörökíté e hazában.

De miért szóljak hosszasan azon érdemekről, melyeket mindenki ösmer; minek magasztaljam azt, kinek nevét a Himfy lantja már átadta a jövő kornak? Csak egy kívánatot legyen még szabad kimondanom, egy kívánatot, mely Kisfaludy Sándor névnapjának előestéjén bizonyára valamennyiünknek szivét eltölti, s melyet annyi rokon érzetűeknek nevében kimondani oly édes kötelességem.

Tartsa meg az Isten sokáig nagy költőjét nemzetünknek; küldje le áldását ősz fejére, hogy azon életnek, melyet a hazának szentele, alkonya is szép s tiszta legyen; tartsa fenn őt, hogy mint e nemzet kifejlődésének tanúja, még sokáig lássa, miként a fáradság, melyet felébresztésére fordított, nem vala hasztalan, — hogy meggyőződjék, miként a nemzetre, melynek előkorát dala megdicsőíté, még egy szép jövő is vár e világon. Tartsa meg Isten sokáig a magyarnak Kisfaludy Sándort. Éljen!

A TUDOMÁNYOS INTÉZETEKRŐL.

Barátságos meghívásukat követve, mint a m. tud. akadémia küldöttjei jelenünk meg e körben, hogy midőn e nemzeti ünnepélynek, melylyel a múzeum működését megkezdi, tanúi vagyunk, egyszersmind kifejezzük azon örömet, melyet ezen nemzeti intézet keletkezése fölött nemcsak a tudományos irodalom egyes barátja, nemcsak a m. tud. akadémia, de az egész nemzet érez, mely belátva a kapcsolatot, a melyben nemzeti mívelődésünk a nemzet jövőjével áll, ezen intézet keletkeztében nem csupán nemzeti tudományosságunk emelésének egyik leghatalmasabb eszközét, hanem egyszersmind e nemzet jövőjének egyik főbiztosítékát látja.

Voltak idők, midőn minden nemzetnek biztossága s azon állás, melyet a világban elfoglalt, csupán anyagi erejétől s a harczias szellemtől függött, melylyel elleneivel szembeszállt, s hogy e hon, mely a keresztyénség védfalának neveztetett, annyi megtámadások után még fennáll, eléggé bizonyítja, miként a nemzet, melyre e határok megőrizése bízatott, ezen erényeknek nem volt hiányában. De az idők megváltoztak, s ki az európai népek újabb kifejlődését, ki azon irányt tekinti, melyben korunk halad, azon meggyőződésre jut, hogy hadi-

képesség, erély, sőt maga azon férfias szilárdság, melylyel valamely nép nemzetiségéhez ragaszkodik, sem elégségesek többé ennek fentartására. Napjainkban az idő emelkedő dagályának csak oly nemzet állhat ellent, mely míveltség tekintetében is magasabban áll; s csak midőn áthatva ezen meggyőződéstől, arra törekszünk, hogy e nemzet, a mennyiben hátrább maradt, Európa legmíveltebb népeivel egy színvonalra emelkedjék, s ha ereje engedi, őket megelőzze: akkor teljesíthetjük őseinktől öröklött kötelességünket, mely most, mint mindig, csak az, hogy a magyar magához méltó helyet foglaljon el.

A részvét, mely minden iránt mutatkozik, a mi mívelődésünkkel összefügg, a lelkesedés, mely hazai irodalmunk iránt nyilvánul, a hála, melylyel az összes nemzet csak e napokban egyik fiának emlékét ünneplé, a ki épen e mezőn kitünő érdemeket szerzett magának, — eléggé bizonyítják, hogy e nemzet ezen feladatát tisztán fogta fel. — Az Erdélyi Múzeumnak megalakulása egy újabb bizonyság, hogy e nemzet nemcsak ezen feladatát, hanem azon eszközöket is ösmeri, melyek által annak betöltése lehetségessé válik, s kész azon áldozatokra, melyek az eszközök megszerzésére szükségesek.

Ha közelebb múltunkra visszatekintünk, sokat találunk, mi a hazafit örömmel töltheti el. Az utolsó félszázad nem vala meddő tudományos kifejlődésünkre sem, és mind egyesek, mind a nemzet részéről sok történt, a mi már is gyümölcsöket termett. Mindazonáltal, ha az eddig elért eredményeket szükségeinkkel hasonlítjuk össze, nem tagadhatja senki, hogy azon czéltól, melyet el akarunk érni, még távol vagyunk, s hogy azon eszközök, melyek eddig rendelkezésünkre álltak, annak elérésére nem elégségesek.

Talán kétkedés nélkül mondhatjuk el, hogy akadémiánk, mely Erdélynek annyi jeles fiát számítja tagjai közé, s huszonöt évig azon férfiú vezérlete alatt működött, kiben a két haza egységének legnemesebb képét tisztelte, — hogy, mondom, az akadémia fennállásának harmincz éve alatt mindent elkövetett, hogy az elébe tűzött czélnak megfeleljen: de még bizonyosabb, hogy ezen intézet azon roppant feladatnak, hogy a nemzet összes tudományos életének gyüjtőpontja s irányadója legyen, minden törekvése daczára annál kevésbbé lesz képes megfelelni, minél élénkebb, minél messzebb körökre terjedő azon tudományos élet, melyet ébreszteni feladása.

Ha valahol, a tudományok körében áll, hogy a központosulás csak bizonyos pontig lehetséges, s csak annyiban üdvös, a mennyiben ezen túl nem lép. Kétségtelen, hogy az erők összemunkálása nagy eredményekre vezet, sőt hogy egyes tudományok körében bizonyos eredmények csak így érhetők el; de szintoly bizonyos az is, hogy miután minden tudomány nem testületeknek, hanem egyeseknek köszöni haladását, s miután az összes tudományos tőke csak úgy növekedhetik, ha annak megszerzésén különböző helyeken dolgoznak: egy nemzet tudományos kifejlődésének eszközlésére egy középpont nem elégséges.

A központosítás, melyet a tudomány kiván, lényegesen különbözik attól, mely után a hatalom törekszik. Ez azon van, hogy minden mozgalom egy pontból induljon ki, s hogy messze körben ne legyen semmi hely, hová sugárai nem hatnak. A központosítás, mely a tudományok haladására szükséges, abban áll, hogy minden mozgalom, mely különböző helyen s irányban támad, hogy a világosságnak minden sugárai, egy messze kör bármely részéről induljanak ki, egy központban

egyesüljenek. — Mint a sziklafalon leszivárgó cseppek, mint vékony vízfonalok kis erekben egyesülnek, hogy másokkal együtt elébb gyönge patakot képezzenek, később több társakat véve fel, haladásuk között mindig nagyobb folyamokká nőjenek, míg végre a vízerek, patakok, zúgó hegyfolyamok és csendes folyók egyesüléséből a hatalmas folyam támad, mely egy országnak kincseit hordja és a népeket összeköti: ilyen a tudomány haladása. És ki azt képzeli, hogy a világosság egy központból az egész országra elterjedhet, vagy hogy egy helyről kormányozható: az a szellemi élet természetét nem fogta fel, — s még kevésbbé ismeri azon útat, melyen más nemzetek a tudományok körében azon állást elfoglalták, melyet tőlük méltán irígylünk, mert közöttük nincsen olyan, mely jelen míveltségi állását egy hatalmas, a tudományokat az egész nemzet számára ápoló intézetnek s nem inkább annak köszönné, hogy több központ alkottatott, mely különböző helyeken az egyes törekvéseknek mintegy medréül szolgálva, a tudományos kincset egyesíté.

Talán fölösleges ezeket felhozni. Hiszen épen ezen meggyőződés vezeté azokat, kiknek az Erdélyi Múzeum alakulását köszöni. De midőn messzeföldről azért jöttünk ide, hogy a magyar akadémia nevében azon örömet fejezzük ki, melyet ezen intézet alakulása fölött érez, mért ne mondanók el, hogy ezen ügyben a Királyhágón túl ugyanazon nézetek léteznek, melyeket itt találtam, s hogy a két haza talán sohasem egyezett meg annyira, mint azon meggyőződésben, mely szerint az Erdélyi Múzeum megalakulása által egy nagy nemzeti szükség pótoltatott.

Két hazáról szóltam, — — de a két hazában egy nemzet él, egy nagy egészszé forrasztva közös nemzeti érzés s egy ezredévi múltnak emlékei által.

A szebb időt, melyet Isten kegyelme e nemzetnek engedett, együtt éltük, együtt viseltük legszomorúbb napjaink terheit, s ha néha szétágazánk, mint a fánál, melynek ágai szétváltak, csak vészre vala szükség, hogy a nemzeti törzsnek minden részei egy irányban mozduljanak meg s benne egységének érzete, mely e nemzetet viszontagságos történetének hosszú folyama alatt sohasem hagyta el, s melynek Isten után fenmaradását köszöni, föltámadjon.

Ezen érzés lelkesítsen valamint mindenben, úgy tudományos törekvéseink körében is, és a tapasztalás meg fogja mutatni, hogy ezen intézet is, melyet Erdély a tudományoknak alkotott, nem, mint attól néhányan félnek, az elkülönzésnek eszköze, hanem csak egységünknek egy új kapcsa leend, s hogy a versengés — mely olyanok között, kik egy pályán ugyanazon czél felé törekszenek, nem maradhat el, s mely által a kitűzött czél hamarább éretik el, hogy e versengés — mi minden derék futásnak következése, — a versenyzőket mindig közelebb fogja hozni egymáshoz.

A MAGYAR KÖLTÉSZET ÉS KISFALUDY SÁNDOR HAZAFIASSÁGÁRÓL.

Mint az Akadémia küldöttei jelentünk meg itt, hogy e nemzeti ünnepélyben részt vegyünk. Engedje e tisztelt gyülekezet, hogy miután az befejeztetett, az Akadémia s a hazai irodalom minden barátjainak nevében hálánkat fejezzem ki azon férfiak iránt, kiknek buzgó fáradozásaiknak köszönjük, hogy leleplezve áll előttünk azon férfinak emléke, kinél nagyobb s üdvösebb befolyást irodalmunkra, sőt egész nemzeti kifejlődésünkre csak kevesen gyakorlottak.

Irodalmunk aránylag új. A keresztyénség határszéleire állítva őseink századokon át nem író-tollal, hanem karddal küzdöttek a civilisatio érdekében, és nem csoda, ha más népek több nagy írót és remekművet sorolhatnak föl; de bármi új legyen irodalmunk s bármi szegénynek mondják azt szomszédjaink, van egy érdeme, melyet tőle senki sem tagadhat meg, s ez az, hogy Európa irodalmai közt egy sincs, mely a nemzet élére oly közvetlen s oly hatalmas befolyást gyakorolna, mint a magyar. S ennek oka meggyőződésem szerint kizáróan azon hazafias irányban keresendő, melyet irodalmunk követ s mely által az népünk legnemesebb érzelmeinek kifejezésévé válik.

Irodalmunk tükör, melyben a nemzet önmagát találja föl, s ez az, miben hatalmának titka rejlik. S hogy irodalmunk azzá lett, azt első sorban Kisfaludy Sándornak köszönhetjük. Ő volt az első, ki költészetének forrását a hazafiságban keresve, azon irányt, melyet irodalmunk azóta követett, kijelölte. Kisfaludy Sándornak ezen érdeme elég arra, hogy őt a nemzet örök hálájának méltó tárgyává tegye.

Ki szobrot érdemel, annak szoborra szüksége nincs. A tudós, ki egy nagy igazságot födözött föl, gondolatában, a költő dalaiban, az államférfi tetteiben él; és csak azon emlék daczol az idővel, melyet mindenki maga emel magának. Ily emléket hagyott Kisfaludy Sándor is maga után, s ha soha szobor e helyen nem emelkednék, Csobáncz, Rezi, Tátika, Badacsony, e tó, az egész vidék, melyben a nagy költő művei által minden magyar most otthonosnak érzi magát, föltartandják nevét, s Himfy gyöngéd dalai túl fogják élni az ércz-szobrot is. — De nem, hogy a nagy költőnek emlékét fentartsuk, hanem, hogy hálánkat jelentsük ki, azért emeltetett e szobor, s Zala lelkes közönsége méltán büszke lehet, hogy mit a nemzet eddig tenni elmulasztott, azt ő teljesíti.

Fogadja érte minden magyarnak köszönetét, s legyen meggyőződve, hogy e hazafiúi tett is megtermi gyümölcseit. Mert hisz a történet minden lapja arra tanít, hogy oly nép, mely nagy halottait tisztelni tudja, sohasem nélkülöz oly polgárokat sem, kik e tiszteletre érdemesek.

A MAGYAR IRÓK HELYZETÉRŐL.

Azon tényezők között, melyek haladásunkat eszközölték, leghatalmasabb kétségen kívül irodalmunk vala, s a nemzet belátva ezt, évek óta annyi lelkesedést s áldozatkészséget tanusított irodalma iránt, minőt Európa legművelteb népeinél alig találunk. És mégis, ha az irodalomtól az egyes irók helyzetére fordítjuk figyelmünket, be kell vallanunk, hogy az irodalmi munka talán sehol sem jutalmaztatik kevésbbé, mint épen hazánkban.

Míg az irodalmi pálya más országokban a jóllét s vagyonosság ösvényeinek tekintetik, s azokat, kik rajta kitüntek, befolyáshoz s méltóságokhoz juttatja: addig a magyar írónak sorsa hasonló a bányászéhoz, ki, midőn homloka izzadságával a mély aknák kincseit felhozza, mindenkit gazdagít, de maga örökre szegény marad.

Jól tudjuk, hogy az nem a nemzet hibája, ha olvasóink száma kisebb, mint Franczia- vagy Angolországban s a polgári méltóságok kiosztása nálunk nem azoktól függ, kik az irodalom iránt érdekkel viseltetnek, hogy mindezt nem közönyösségünk okozta, de azért a baj nem csekélyebb; senki sincs, ki azt fájdalom nélkül ne látná s ne lenne kész áldozatokra,

hogy rajta segítsen, mint azt az általános részvét, melyet a nemzet egyes legkitünőbb iróinak családjai iránt tanúsított, eléggé mutatja.

De ha legjelesb íróink családjairól gondoskodtunk, ne feledjük el, hogy vannak szerényebb érdemek is, melyek kevésbbé ismerve, azért nem kevésbbé érdemlik figyelmünket.

Egy remek-mű — ha ott, hol az irodalom parlagon fekszik, remekmű támadhatna, minek a tapasztalás ellentmond — sem nemzeti irodalmat alapítani, sem annak hatását biztosítani nem elégséges.

Mily sok, az irodalom történetében említett író használta fel tehetségeit, míg a nyelvek megalakultak, melyekben egy Racine, Goethe vagy Vörösmarty munkái lehetőkké váltak!

Mennyi ismeretlen munkás fáradott ki, míg azon anyagot összegyűjté s kidolgozá, melyből egy nagy tudós végre rendszert épített fel, s világhírt szerzett magának!

S mennyi szorgalom, mi jeles tehetségek közremunkálása szükséges csak arra, hogy a tudomány vívmányai népszerűbb formában terjesztve, a nagy közönség birtokába menjenek át, s az által termékenyekké váljanak; s mégis ki vonhatja kétségbe, hogy a roppant sebesség, melylyel minden eszme napjainkban terjed, s a nagyszerű befolyás, melyet a tudomány az által az életre gyakorol, az időszaki sajtónak s így olyanoknak köszönhető, kik hirlapok hasábjain névtelenül küzdve eszméik mellett, — mint a közvitéz, midőn zászlója alatt elvérzik, — még azon gondolattal sem vígasztalhatják magukat, hogy a diadalnál, melyet kivívtak, nevök említtetni fog.

A nemzet csak magát tiszteli meg, midőn nagy íróinak szobrokat emel; ha valaki, úgy az, ki hazáját egy nagy művel ajándékozta meg, méltó kortársainak

s a jövőnek hálájára; de midőn ezt elismerjük, ne feledjük el, hogy minden nagy mű csak sokaknak közreműnkálása vagy előkészítése által válik lehetségessé, s hogy valamint a mestert megilleti a babér, úgy az egyszerű munkás megkivánhatja legalább mindennapi kenyerét, s azt várhatja nemzetétől, hogy miután ereje a munka alatt elfogyott, megőriztessék a nyomortól, s fájdalommal vagyunk kénytelenek elismerni, hogy a magyar író e jelen pillanatban még ez iránt sem érezheti magát biztosítva.

Ismertem férfiút, ki életének nagy részét a politikai tudományok egyik leghasznosabb ágának szentelve, a szó legszorosabb értelmében éhen halt meg. Ismertem írót, ki különféle munkái által nyelvünk kifejlődése körül elismert érdemeket szerzett magának, s tehetségeinek és lankadatlan szorgalmának daczára inségben végzé életét. Ismertem költőt, kinek művei egykor általános tetszésben részesültek, s mind tiszta formájuk, mind nemes tartalmuknál fogva maradandó becscsel birnak, s kinek gyermekei most egy gyenge nő irodalmi munkássága által tartatnak fenn. S ha a nemzet nem hallja az egyesek panaszait, ha az elhagyott tudós a nyomor között is megtartva büszkeségét, szenvedéseinek titkát magával vitte sírjába, s ha az elszegényedett író halálos ágyán nyomdai javításokkal maga szerezte meg mindennapi kenyerét, s ha az özvegy csak emlékeiben s öntudatában keresi támaszát: azért a nemzet ennyi s ily nemesen elviselt szenvedésektől nem vonhatja meg részvétét.

Ez volt meggyőződésünk, midőn egy írói segélypénztár megalapításának módjáról tanácskozva, néhányan először összegyűltünk; ez meggyőződésünk most, midőn az akadályok, melyek működésünket évekig megszakasztották, elháríttatván, eddigi törekvéseink eredményét

önök kezeibe teszszük le. Az anyagi eszközök, melyek rendelkezésünkre állnak, aránylag csekélyek.

Pénztárunk alapját társulatunk ideiglenes elnöke, gróf Károlyi István tette le, ki azon buzgalommal, melylyel őt minden nemes és hazafiúi vállalat élén látjuk, az írói segélypénztár alapítóinak sorát 10,000 forinttal kezdé meg, mely összegnek kamatjai már segélyezésekre fordíttatnak. Később egy, magát megnevezni nem akaró polgártársunk a horvát szűkölködők javára kisorsolt ezüstkészletet, mely 12,600 forintra becsültetett, megnyervén, azt társulatunknak ajándékozá. Ehhez járulnak a pesti takarékpénztár részéről tett 1000, s Weisz Bernát és Fogarassy János urak által tett 200 forintos alapítványok, végre azon 1800 forintra menő összeg, mely, midőn az írói segélypénztár eszméje hírlapok útján először megpendíttetett, kisebb adakozásokból összegyűlvén, — mert a társulat a felsőbb helybenhagyást nem nyerheté meg, a rendőrség által lefoglaltatott, — mint értesülve vagyok, most a helytartótanács elnökségénél, mihelyest a társulat megalakult, átvehető.

Ebből, s egyes kisebb adományokból, melyeket pénztári jelentésünk felsorol, áll összes vagyonunk, s tudjuk, hogy az a létező szükségek fedezésére távolról sem elegendő; de tudjuk azt is, hogy törekvéseink sikere ezentúl csak a nemzet pártolásától függ, s bizodalommal nézünk a jövő elébe, mert azon nemzet, mely Kazinczynak századik születése napját mint nemzeti ünnepet ülte meg, mely a magyar akadémiának palotát épít, s minden alkalommal annyi lelkesedést tanusit irodalma iránt, hív fog maradni magához akkor is, midőn arra szólíttatik fel, hogy az irodalom mezején elaggott férfiakat s családjaikat a nyomortól megoltalmazva, kötelességét teljesítse.

A KÖLTÉSZET HATÁSÁRÓL.

Azon tényezők között, melyek az egyes nemzetek kifejlődésére hatnak, nincsen hatalmasabb a költészetnél, s a rege, mely szerint Orpheus lantjával városokat épített, csak egy kétségbevonhatatlan ténynek költői kifejezése, melyet az egész civilisatió története világosan bizonyít.

Valamint a természetben, úgy a népek életében a tavasz ébredését virágok jelölik, s ezen befolyás, melyet a költészet a civilisatió első lépéseire gyakorol, kiterjed egész folyamára, melyet tanulmányozva, látjuk, hogy minden változás, mely a költészetben követett irányra vagy ízlésre nézve történik, mindig mély nyomokat hágy maga után a népek erkölcsi s polgári állapotában is; s ennek tulajdonítható, hogy a költészet minden, a polgárosultság magasabb fokára emelkedett népnél a közélet fontosabb érdekei közé számíttatott, s hogy a köztársaság szabad polgárai s a belátóbb zsarnokok majd friss babérral, majd arany koronákkal jutalmazva a dalnokot, semmiben sem versenyeztek inkább, mint abban, hogy azon művészetet, mely a nép kifejlődésére oly hatalmas befolyást gyakorol, saját czéljaik előmozdítására megnyerjék.

Ugyanezt látjuk hazánkban is, s ha újabb időben

alig találunk esetet, melyben az irodalom a nemzet egész életére oly közvetlen hatást gyakorolt volna: úgy azon meggyőződés is, hogy az irodalom kifejlése a nemzet haladásával, sőt fenmaradásával válhatlan kapcsolatban áll, talán soha sem volt annyira elterjedve, mint nálunk; s ezen meggyőződés az, minek, mint más intézetek, úgy a Kisfaludy-társaság is, alapítását s azon általános pártolást köszöni, melyben a nemzet minden osztályánál részesült, s mely által azon helyzetbe jött, hogy, ámbár csaknem anyagi segédforrások nélkül, kitűzött feladatának éveken át megfelelhetett.

Az idő, melyről szólok, nem az évek száma, de az események nagysága miatt oly távol fekszik tőlünk, s ép azon férfiak közül, kiknek társaságunk működése minden eredményeit köszöni, annyian nincsenek többé közöttünk, hogy szerénytelenség nélkül szólhatok ezen eredményekről, melyek rajtunk csak azon kötelességek terhét növelik, melyeket az elődök érdeme az utódokra ró. És valóban, ha azon eseményeket tekintjük, melyek által társaságunk működése félbenszakíttatott, s a nemzet egész gondolkodásmódja, törekvései új irányt vettek, s ha a hézagokat látjuk sorainkban: kétely támadhat bennünk, vajon e társaság meg fog-e felelhetni a várakozásnak, melyet egykori működése gerjesztett, s nem lett volna-e talán tanácsosabb egészen felhagyni oly törekvéssel, melynél ezentúl saját erőnkben nem bízhatunk, sem a nemzet támogatására nem számolhatunk többé?

Komoly napokat élünk s talán még komolyabb napoknak megyünk elébe. Mit a nemzet átélt és szenvedett, azt a költészet nem fejezheti ki dalaival, s nagy kötelességeink háttérbe szorítják a tisztán művészi és irodalmi érdekeket, melyeknek boldogabb apáink tehetségeiket szentelhették; vajon e társaság, melynek feladata tisztán irodalmi, számíthat-e a nemzet pártfogására s nem

lesznek-e inkább sokan, kik egy tisztán aesthetikai s irodalmi intézetnek felélesztését oly pillanatban, midőn a nemzet legfontosabb érdekei forognak kérdésben, ha nem is károsnak, legalább is a nemzetre nézve egészen közönyösnek találják?

Voltak s vannak talán, kik ekként vélekednek; mi máskép vagyunk meggyőződve, s ha elkövettünk mindent, hogy azon akadályok elháríttassanak, melyek társaságunk működésének évekig útjában álltak, s ha ezen napot, melyen mint társaság ismét a közönség elébe léphetünk, örömmel üdvözöljük: tettük s teszszük azt nemcsak azért, mert a kegyelet, melylyel Kisfaludy emlékének tartozunk, azt kötelességünkké tevé, s mert azt hiszszük, hogy minden nap, melyen e hazában valami, legyen az nagy vagy csekély, romjaiból föltámad, örömnap az egész nemzetre nézve, de teszszük azért, mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy az aesthetikai s tisztán irodalmi érdekeken kívül vannak nagyobb s általánosabb fontosságú érdekek is, melyek a Kisfaludy-társaság új működését kivánatossá, sőt szükségessé teszik.

Vannak sokan, kik a kort, melyben élünk, prózainak nevezik.

Nem osztozom e nézetben, s úgy vagyok meggyőződve, hogy a század, melyben az emberi nem egységének érzete a világot áthatotta, melyben Anglia legfontosabb anyagi érdekeinek feláldozásával fölszabadítá rabszolgáit, s Európában nem találunk nemzetet, mely bizonyos eszmékért minden áldozatra kész ne lenne, e szemrehányást nem érdemli, s hogy a jövő, ha majdan századunk nehéz, de nemes küzdelmeire visszatekint, más ítéletet fog mondani korszakunkról, habár mi, kik benne élünk, néha undorral fordulunk el a vastag materialismustól, melyet a társaság bizonyos rétegeiben találunk.

Költői minden kor, mely eszmékért lelkesedni tud, s ilyen a mienk, habár a költészeti irodalom egészen parlagon heverne is, s a tömegekben a művészileg szépnek érzetével kiveszett volna a fogékonyság, melytől minden irodalmi műnek hatása függ; pedig még ezt sem mondhatjuk századunkról, sőt ha azon helyzetet tekintjük, melyet az irodalom társadalmunkban elfoglal, azt fogjuk találni, hogy az, s hogy jelesen a szépirodalom soha nagyobb, soha általánosabb befolyást nem gyakorolt, mint épen a jelen pillanatban.

Megengedem, szegényebbek lettünk egyes nagy művekben, s az utóbbi félszázad alatt alig nevezhetünk egy szépirodalmi remeket, mely oly hatást idézett elő, mint a múlt századok egyes nagyobb művei; mióta a rhapsod kobozával nem maga kiséri dalait, a közvetlen viszony, mely a trobadour és hallgatói között a középkorban létezett, társasági viszonyaink által lehetetlenné vált, a nép, melyet az óda elragadott, az olympi játékokon nem koszorúzza meg dalnokát s nem történhetik, hogy a vándorló minstrel énekén föllelkesült vár lakói egyszerre felkössék fegyvereiket, hogy a keresztességben részt vegyenek, melyre az ének őket felszólította; de ha azon befolyást tekintjük, melyet az irodalom s jelesen a szépirodalom, a népek szellemi s erkölcsi kifejlődésére s ez által polgári szabadságukra és jólétökre gyakorol, belátjuk, hogy az soha nagyobb s általánosabb nem vala; miből azon következtetést kell vonnunk, hogy minden, mi a szépirodalom emelésére hathat, a gondolkozónak figyelmét s az egész társadalom támogatását soha nem érdemelte annyira, mint épen a jelen pillanatban, s pedig annál inkább, minél inkább meg vagyunk győződve, hogy azon irány, mely egyes, épen a műveltség legmagasabb fokán álló népek szépirodalmában mutatkozik, távolról sem felelhet meg kivánatainknak.

Minden kornak megvan saját költészete, s épen mert a való költészet csak a nép legbensőbb érzelmeinek s meggyőződésének kifolyása, természetes, ha az a művelődés különböző fokai szerint más-más alakban tűnik fel. — Azon arányban, melyben a szenvedelem helyébe érzemények lépnek, s az érzelmek hatalmát az eszmék uralma követi: a költői elragadtatás helyébe a reflexió lép; s ha nem vehetjük is rossz néven senkinek, a ki a költészetnek első nemét, mely a népdalban s eposzban nyilatkozik, a költészet későbbi művésziebb formáinál többre becsüli; az, ki ezen előszeretetében annyira megy, hogy azon kívül más költészetet elismerni nem akar, s mint ezt többen tevék, Horácztól vagy Popetól a költőnek nevét megtagadja, nézetem szerint nem itél helyesebben, mint ha valaki azért, mert a szabad természetben gyönyörködve, a mező virágait szebbeknek találja, ebből azt következtetné, hogy kertjeinkben nincsen tavasz. A költészet nem bizonyos tárgyakban fekszik, hanem, mint a nap, elterjeszti világát mindenre, mi e földön létezik; hatása nincs kötve bizonyos formához, hanem egyaránt nyilatkozik minden formában, mely által gondolatainkat úgy fejezzük ki, hogy azok érzeményeinkre hassanak, s érzeményeinket úgy, hogy azok gondolatokat ébreszszenek. Mint a magas székesegyházban s a kis falusi templomban, mint Palestrina mesteri dalaiban s az aggastyán halk imájában egy érzemény szólal fel: úgy a költészet nincs kötve semmi külsőségekhez. Isten úgy akarta, hogy valamint ege, úgy az, mi az éghez emel s az ember megnyugtatására szükséges, egyaránt közel legyen minden halandóhoz.

Az átélt idő s a művelődésnek foka, melyet elért, ellenállhatlan befolyást gyakorol az egyesre s egész korszakokra. Azon tárgyakkal, melyekért lelkesül, s az eszményképpel, melyet felállít, változik a kornak költé-

szete is; s ha az jelenleg Trója hősei helyett a mindennapi élet előbb prózaiaknak tartott viszonyaival foglalkozik, s a művésziebb eposz vagy dráma helyett a regény formáját használja: mindez csak a dolgok természetes kifejlődésének s jelen társadalmi viszonyainknak szükséges következése.

Tisztán művészi szempontból sajnálhatjuk, hogy irodalmunk, valamint a tárgyakra nézve, melyekkel foglalkozik, úgy főkép forma tekintetében alábbszállt. Az irodalomtörténet egykor talán szigorúan fog ítélni századunkról, s egyes művekben, melyeket a jelen bámul, talán ép úgy fel fogja mutatni a hanyatlás jeleit, mint mi azon nagy római írók műveiben, kik Augustus korát követték; de azon hanyatlásban nincs semmi, a mi elszomorítana, főkép ha meggondoljuk, hogy művészi tekintetben alábbszállásunk részben azon roppant elterjedésnek következése, melyet a szellemi művek napjainkban nyertek, s mely által az irodalom egyes kis számú művelt osztályok kizárólagos tulajdona lenni megszűnt.

Azon szomorúságnak, mely a gondolkozó szívét elfogja, ha korunk egyes s épen a műveltség élén álló népének irodalmát figyelemmel kiséri, azon aggodalomnak, melyet az irodalmi mezőn mutatkozó jelenségek bennünk gerjesztenek, oka másban fekszik.

Az olvasás szükséggé vált, szükséggé a nép minden osztályára nézve; e szükség az irodalomban soha nem látott productivitást idézett elő s részint ez, részint a befolyás, melyet közönsége az íróra gyakorol, okozta, hogy forma tekintetében alább szálltunk, s hogy a regény általános uralmával egy bizonyos szélesség és pongyolaság jött be minden irodalomba, mely a remeknek eszméjével össze nem fér; de vajon e sülyedés csak a forma tekintetében létezik-e s nem tapasztaljuk-e

azt még inkább azon érzésekre s elvekre nézve, melyeket az irodalom terjeszt? s ha az írónak megbocsátjuk, ha csak népszerűséget keresve s arra fordítva figyelmét, hogy olvasó közönsége nagyobb legyen, irányában a műbirák helyett a tömeg ízlését követi: vajon mit mondjunk akkor, ha a legjelesebb tehetségek ugyanezen tekinteteknek meggyőződésöket, legszentebb polgári kötelességeiket áldozzák föl, s Istentől nyert tehetségeiket arra használják, hogy a tömeg rossz indulatainak hizelegve, megingassák azon erkölcsi alapokat, melyeken a társadalom nyugszik s melyek megingatva, semmi által sem pótoltathatnak többé?

S vajon nem kell-e megvallanunk, hogy korunk irodalmából e szomorú jelenségnek sok példáját hozhatjuk fel?

Nem szándékom részletekbe bocsátkozni; kik az utóbbi harmincz év alatt a külföldi regényirodalmat figyelemmel kisérték, bizonyosan osztoznak nézetemben s én a rosszalást, melyet ezen irány érdemel, nem mondhatnám ki erősebb szavakkal, mint azt épen azon nemzetek jelesebb írói tették, melyeknek körében e baj jelentkezik; de ha a baj létezését ignorálnunk nem szabad s ha tekintve az elterjedést, melylyel a regényirodalom korunkban bir, nem titkolhatjuk magunk előtt azon következéseket, melyeket ez a közerkölcsiségre előidéz: vajon nem kell-e elismernünk, hogy a jelen pillanatban alig lehet valami fontosabb, mint hogy a bajoknak elejét vegyük?

Irodalmunk eddig nagy részben ment ezen kinövésektől. Az ok, melynek ezt köszönjük, azon hazafias irányban fekszik, mely irodalmunkat kezdetétől mostanig áthatotta, s azt megőrzé minden aljasodástól; azonban, ha helyzetünket elfogultság nélkül tekintjük, meg kell vallanunk, miként azon veszély, mely korunk rossz

irodalmi irányaiból származik, mégis létezik — noha kisebb mértékben — hazánkra nézve is.

Korunk jelleme az általánosság; mint a természettudományok körében tett találmányok által az anyagi távolságok: úgy még inkább eltűntek a válaszfalak, melyek a népeket szellemi tekintetben egymástól elkülönözték.

Az eszmék villámgyorsasággal terjednek el, s a mi bármely irodalomban jelesnek vagy érdekesnek tartatik, fordítások által hetek alatt egész Európa tulajdonává lesz. Fölösleges, hogy azon idegen műveket elősoroljam, melyek ily módon irodalmunkba átmentek, sőt nemzeti szinházunkban előadattak, a melyekről a legkíméletesebben szólva is azt mondhatjuk, hogy jobb lett volna, ha azok soha le nem fordíttattak volna; — és ha nem függ tőlünk, hogy azt akadályozhassuk, és az industrialismusnak, mely irodalmi vállalatoknál csak a kelendőséget veszi tekintetbe, korlátokat szabjunk: valóban itt van az idő, hogy azon rossz befolyást, melyet hasonló művek elterjedése az erkölcsisgére gyakorolhat, azon egy módon ellensúlyozzuk, mely hatalmunkban áll, s mely csak nemzeti irodalmunk emelésében és abban fekszik, hogy a magyar olvasóközönségnek a külföld azon műveit adjuk kezébe, melyek által irodalmunk valóban gazdagabbá válik.

A rossz irodalomnak veszélyes hatásai ellen csak egy óvszer létezik, s ez a jó irodalom; s mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy azok, kik tevékenységöket arra szentelik, hogy hazánknak ezt megszerezzék, nem méltatlanok a nemzet pártolására.

Ez a feladat, melyet a Kisfaludy-társaság magának kitűzött.

Mívelni saját irodalmunkat, hogy az e nemzet érzelmeinek s eszméinek legvalóbb, legnemesebb kifejezése

legyen, s a jövőnek méltó formában fentartani azt, miért korunkban lelkesültünk; s midőn ezt teszszük s a magyar szellemet, mely nyelvünkön nyilatkozik, egész tisztaságában fentartjuk: egyszersmind műfordítások által saját körünkbe vonni a külföld kincseit, hogy az ó és új világirodalom remekei között ne legyen olyan, melynek élvezéséhez a magyar nyelv által juthatni ne lehetne: — ezt tűztük ki czélul; s mi át vagyunk hatva feladatunk nagyságától, de át vagyunk hatva annak szükségétől is, s ha saját erőnkben kétkedünk, tudjuk, hogy mögöttük a nemzet áll, mely eddig hatalmas támaszát semmi nemes törekvéstől nem vonta meg, s nem fogja azt megvonni társaságunktól sem, mely midőn az irodalom csöndes körében nyelvünket műveli, azon öntudattal teszi azt, hogy ő is a nemzet szellemi újjászületésének nagy munkáján dolgozik, s hogy a bányász, kinek hatalmas ütéseitől a sötét akna felhangozik, s a gazda, ki csöndesen elhinti magvát, különböző módon, de egyiránt növelik a kincset, melyet egy boldogabb jövő élvezni fog.

A KÖLTÉSZET HIVATÁSÁRÓL.

Midőn a Kisfaludy-társaság több évig félbenszakított munkásságát újra megkezdé, némi aggodalommal határoztuk magunkat e lépésre, melyet nemcsak a társaságnak legjelesebb tagjaiban szenvedett veszteségei, hanem főkép azon változás idézett föl bennünk, melyen a nemzet az utolsó időkben keresztülment.

Korunk kiválólag practikusnak tekinti magát, s az anyagi érdekek és politika mezejére fordítva tevékenységét, azt, mi ezekkel közvetlen összeköttetésben nem áll, nem méltatja figyelmére; s nem ilyen-e társaságunk is, mely kizárólag a költészet és szépirodalom mívelését tűzte ki feladatául?

Komoly munkával elfoglalt századunkban a vidám művészet versenyei kit érdekelnek? A füstölgő mozdonyok között, melyek vaspályáinkon robogva körülszáguldanak, ki hallgat a koboz szelid hangjaira; s ki méltatja figyelmére a virágokat, melyeknek tavaszkor örült, midőn a vetések már kalászban állnak s dús aratást igérnek?

E nemzedék, mely Prometheus szikráját elrabolva, tüzénél új lánczokat s koronákat kovácsol magának, s a múltnak előítéleteivel hitének nagy részét elvesztette: meg fogja-e érteni, fogja-e méltányolni fáradozásainkat,

midőn újra megkezdjük azon tevékenységet, mely a nemzet kifejlődésére egykor elhatárzó befolyást gyakorolt, s nekünk fontosnak látszik, de mégis csak egy oly múltnak folytatása, melyet nagy események messze távolba helyeztek?

A két év, mely azóta lefolyt, a társaság alapító s pártoló tagjainak növekedő száma, s e tisztelt kör, melyet magunk körül látunk, megczáfolta ezen aggodalmainkat, s ha, tekintve feladatunk nagyságát, saját erőnkben kétkedünk is: legalább az iránt, hogy e feladat teljes fontosságában elismertetik, nem lehet kétségünk többé, s a nemzet megmutatta, hogy azon buzgalom, melylyel anyagi érdekeinek kifejtésén s politikai újjászületésén dolgozik, nem lankasztá el a lelkesedést azon eszmék s törekvések iránt, melyekkel a haladás pályáján egy fél század előtt fellépett.

Valamint az egyesnek állása attól függ, hogy azon társaságnak, melyben él, tevékeny s hasznos tagja legyen: úgy van az a nemzeteknél is. A leghatalmasabb is csak azon mértékben gyakorolhatja befolyását, melyben az emberiség közös czéljainak szolgál, s erejét a korszellem irányában felhasználja.

Vágygyal tekinthetünk vissza múltunkra, midőn zöld rónánkon, melynek síma színét az eke vasa akkor még nem sebezte meg, kaczagányos apáink száguldottak körül, nem ismerve más munkát, mint azt, mely a várak erődítésére fordíttatott, s nem becsülve más tudományt, mint azt, mely a múlt idők dicső tetteit jegyezte fel krónikáiban. De ez idők elmúltak, előttünk új kor áll, s ha azt akarjuk, hogy e nemzet múltjához méltó állást foglaljon el, nem utasíthatjuk el magunktól annak követeléseit. Szükség, hogy részt vegyünk a nagy mozgalomban, melyet körülöttünk látunk.

Századunk hősei nem tornákon, hanem műhelyekben,

hol csatáink fegyverei készülnek, edzik meg karjaikat a küzdelemhez, s nemzetünk jövője attól függ, hogy korunk ezen igényeit belátva, ugyanazon erélylyel fogjon azoknak teljesítéséhez, melyet történetünk minden phasisaiban tanúsított. Nekünk a közös irányban haladnunk, nekünk dolgoznunk kell, homlokunk izzadságával oly munkát végezve, melyet elődeink talán szolgainak tartottak.

De épen mert ezt belátjuk, mert a kor általános irányát megváltoztatni hatalmunkban nem áll: nem feledkezhetünk meg azon veszélyekről, melyekkel anyagi érdekek ápolása minden korban és nemzetnél jár, s melyeket mi sem kerülhetünk ki.

A sebes haladás s minden viszonyok és helyzetek szüntelen változása, melylyel az szükségkép jár, végre minden állásnak bizonytalanságát vonja maga után, s nem távolíthatók el azon korlátok, melyekkel a társadalom az egyesnek törekvéseit egykor megszorítá, a nélkül, hogy egyszersmind azon fékek ne tágulnának, melyek az egyesnek tevékenységét bizonyos határok közé szorították.

A nemzedék, mely csak saját erejében bízva, annyit elért, mi egykor lehetetlennek látszott, valamint más, úgy az erkölcsi lehetőségek korlátain könnyen túlteszi magát, s nem uralkodhatunk az anyag fölött, a nélkül, hogy azzal szüntelen foglalkozva, az ránk ne ragadjon s ne veszítsék reánk való hatásukat azon szellemi potentiák, melyeknek hódolva emelkedtünk; s innen van, hogy azon korszakok, melyekben egyes nemzetek gyors haladásukban a materialis jólétnek legmagasabb fokát elérték, sokszor csak sülyedésöknek kezdetét jelölik, s végenyészetöket vonják magok után.

Épen azért szükséges, hogy, valamint a hajós, midőn kedvező széltől dagadt vitorlákkal leggyorsabban halad

czélja felé, legtöbbször emeli szemeit a csillagokhoz, melyek útját jelölik: úgy mi, épen midőn haladásunknak semmi nem áll útjában, s a rég óhajtott jólét közelnek látszik, azon magas eszméket se veszítsük szemeink elől, melyek haladásunknak egyedüli biztos vezetői, s melyek nélkül a gyorsaság, melylyel előre megyünk, csak veszélyünket növeli; s én teljesen meg vagyok győződve, hogy a költészet, mely mindig létünk legszebb kincse, ily időszakban, minő a miénk, valóban szükséggé válik, mert csak ez őrizheti meg lelkünket az aljasodástól, mely az anyagi jólétnek, ha azt magasabb aspiratiók nem ellensúlyozzák, természetes következése.

A befolyás, melyet jelenleg az irodalom e haza kifejlődésére gyakorol, sem oly közvetlen, sem oly általános nem lehet többé, mint egykor volt, s költészetünk, mely egy félszázad előtt nemzetiségi törekvéseink összegét foglalta magában, most azoknak csak egy részét képezi; de e rész azért nem kevésbbé lényeges, s ha e hon érdeke azt kivánja, hogy a tevékenységnek semmi ága ne hanyagoltassék el, s ha örvendünk a buzgóságnak, melylyel egyesek a nemzet társadalmi és állami kifejlődésének szentelik egész erejöket, míg mások kizárólag az ipar, a kereskedés, a gazdaság, vagy más külön érdekeknek élnek: valóban nem kevésbbé fontos, hogy azok is, kik a tevékenységnek e zajosabb köreitől visszavonulva, az irodalom művelését választák feladatokúl, hivatásuk fontosságától áthatva, azt kettőzött lelkesedéssel teljesitsék.

Hisz épen, midőn a vita legélénkebben foly, akkor szükséges, hogy a közös zászló, mely a küzdőket összetartja, erős karoktól tartva magasan lobogjon a küzdők fölött, s ne hiányozzanak, kik a csüggedőt bátorítják, azt, kit az ellen fegyvere sebzett, vigasztalják, s a győzőt intsék, hogy diadalának örömében el ne felejtse,

miként van valami a sikeren kívül, mitől tetteinek dicsősége függ, s hogy valamint a babér, melyet a fortély s erőszak a jog fölött nyert, nem takarhatja el a gyalázatot: úgy a vér, mely a haza oltárán áldozatképen ontatott, azért nem veszett el, habár az áldást csak a jövő nemzedékek élveznék is.

Ez a költészetnek magas hivatása századunkban, s a társaság, mely legfőbb feladatát abban találja, hogy ezen hivatásnak érzete irodalmunkban ébren tartassék, mint eddig, úgy ezentúl is bizton számít a nemzet támogatására, mely valamint a tudományt buzgó pártolásában részesíti, — mert a hatást, melyet az a nép értelmi kifejlődésére gyakorol, belátta, — úgy bizonyosan nem fogja megvonni támogatását az irodalom azon ágaitól sem, melyeknek feladata, hogy a nemzet kedélyének nem kevésbbé fontos művelésére hasonló befolyást gyakoroljanak.

A HAZAI TUDOMÁNYOSSÁGRÓL.

Midőn tizenhat hosszú és nehéz év után a haza orvosai s természetvizsgálói ma először gyűlnek össze, hogy munkásságukat újra megkezdjék, valamennyiünknek keblét megelégedés tölti el; s mégis örömünk közé kinek szívébe nem vegyülne fájdalom, midőn körültekint, s látja, hogy az, ki a magyar orvosok s természetvizsgálók gyülekezeteinek kezdeményezője volt, s kihez közűlünk annyiakat a hála és tisztelet kötelékei csatoltak — többé nincsen körünkben? S habár e veszteséget senki nem érezheti élénkebben, mint én, ki helyemet azon meggyőződéssel foglalom el, hogy őt nem pótolhatom: — ki az, ki a tisztelt férfiút fájdalmasan ne nélkülözné; ki ne tudná, hogy e gyülekezet Bene Ferenczben vezetőjétől, hogy hazai tudományosságunk egyik díszétől, hogy valamennyien attól fosztattunk meg, ki egy félszázadnál tovább példányképen állt közöttünk, életével kijelölve a czélt, mely felé a tudományos pályán törekednünk kell, s melyet ő végnapjáig követett: haladni mindig a tudományban, hogy ez által embertársainknak mindig inkább javokra legyünk. — Egyike vala ő azoknak, kik egy hosszú életen át méltán s nemesen töltötték be helyöket, kiket alkonyuk hanyatló erővel azon pályán talál, melyet mint ifjak választottak, s kik,

mert a dicsőséget csak kötelességeik teljesítésében keresik, a legszebb emléket hagyják maguk után, melyet fáradságunkkal kiérdemelhetünk: ezreknek hála-érzetét. — Én, e gyülekezet elnöke, nem felelnék meg kötelességemnek, s önök közös érzületének, ha, midőn e gyűlést megnyitom — e fájdalmunkat s hálánkat ki nem fejezném. — De, tisztelt gyülekezet! van Bene Ferencz iránt egy kötelességünk, ennél fontosabb, melyet szavakkal nem róhatunk le, s ez az: hogy azon reményeket, melyeket gyülekezetünk állandó megalapításával összekötött, teljesítve, érdemeihez méltó emléket emeljünk, s csak midőn ezt teszszük, fejezhetjük ki hozzá s magunkhoz méltóan a hálát, melylyel iránta tartozunk. Ezen meggyőződés legyen a vezéreszme, melylyel munkásságunk új szakába lépünk. Azon egyes jelenségek között, melyeknek összesége korunk jellemét képezi, alig található fontosabb, mint azon haladás, mely századunkban a természettudományok körében történt. Soha ily rövid idő alatt e tudomány körében annyi, s ily nagyszerű felfedezés nem tétetett; soha a tudomány felfedezései az élet minden viszonyaira ily rögtön s közvetlen befolyást nem gyakoroltak. Tagadhatlan, hogy korunknak ezen iránya egyes káros következményeket is idézett elő. A kizáró érdek, melylyel annyian a természettudományokhoz fordulnak, itt-ott háttérbe szorított más törekvéseket, melyek az ész- s kedélyre nemesítve hatnak; a buzgóság, melylyel az anyagi világ törvényei kerestetnek, közönyösséget idézett elő azon más, nem kevésbbé fontos törvények iránt, melyek az emberi társaság s minden egyes szellemi kifejlődésnek alapjai; tagadhatlan, hogy a természeti tudományok, annyi meglepő győzelmek öntudatában, itt-ott túlterjeszkednek határukon, s oly tények magyarázatát tűzik ki feladatokúl, melyek körükön kívül esnek, s melyeket,

bármennyire haladjunk, soha a scalpel és chemiai analysis útján tisztába hozni nem fogunk. — De mindamellett tagadhatlan, hogy korunk rendkívül gyors haladását — melyet csak azért nem veszünk észre, mert az oly szakadatlan — főkép a természettudományok haladásának köszönhetjük, s én meg vagyok győződve, hogy e haladás végeredményeiben nagy s épen oly üdvös következéseket fog előidézni erkölcsi kifejlődésünkre is; nemcsak azért, mert minden, mi az emberek jólétét növeli, s mi által az eszközöltetik, hogy a durva munkától, mely csak testi erőt kíván, felmentetünk, szellemi kifejlődésünket eszközli, hanem azért is, mert azon erkölcsi elveket s vallási meggyőződéseket, melyek gyengülése fölött most oly méltán aggódunk, semmi nem szilárdítja meg újra, mint épen a tudomány; s ha e részben tapasztalataink az ellenkezőt látszanak mutatni, ez csak onnan van, mert bármi nagyszerű haladásunk, főkép a természettudományok mezején, még most is csak a tudomány küszöbén állunk. Én legalább teljesen meg vagyok győződve, hogy minden, mi az ember szellemi hatalmát bizonyítja, mi őt saját méltóságára emlékezteti, az szükségkép emelni fogja erkölcsi érzetét is, s hogy miután azon okok között, melyek egy felsőbb lény létezése mellett felhozatnak, a természet csodálatos rendjénél meggyőzőbb nem található, minden, mi által e csodálatos rend tisztább ismeretéhez jutunk, a vallási érzetet erősíteni fogja. — Terjedjen bármennyire kilátásunk, e nagy, de határos föld körén túl eget találunk, s minél tágabb látkörünk, annál többet látunk, annál nagyszerűbben tűnik fel a véghetetlenség, mely azt környezi.

És ez az, a miért én a természettudományokban tett nagyszerű haladást nemcsak korunk egyik legnevezetesebb, de egyszersmind legörvendetesebb jelenségének

tartom, s miért minden, mi ezen tudományok emelésére vezet, nemcsak tudományos, hanem általános fontossággal bír. Ha általában áll, — mit jelenleg alig fog valaki tagadni, — hogy a műveltség magasabb fokára emelkedett korszakunkban oly nemzet, mely az emberiség mozgalmaiban részt nem vesz s tudományos kifejlődésében elmarad, állását nem tarthatja fenn: kettősen igaz ez azon tudományokat illetőleg, melyek által a természet gazdag kincseit használni tanulván, e föld lakosaiból annak uraivá válunk, s melyeknek művelése — ha szellemi hasznaitól elvonatkozunk is — anyagi jólétünk első föltételei közé tartozik.

Ezen meggyőződés volt az, mely Bene Ferenczet huszonöt év előtt a magyar orvosok és természetvizsgálók évenkénti gyülekezeteinek kezdeményezésére buzdítá; ez bírt minket arra, hogy mihelyt az akadályok, melyek gyülekezeteinket tizenhat évig gátolták, elháríttattak, e gyűlést kihirdessük, s a számos kör, mely e teremben összegyűlt, mutatja, hogy ezen meggyőződés közös az egész országban, s így közös azon határozat is, mely e meggyőződésből támadt: elkövetni mindent, hogy hazai tudományosságunk ezen körében is a nemzethez méltó állást foglaljunk el.

De midőn hazai tudományosságról szólok, midőn e gyülekezetben, melyet tisztán tudományos érdekek vezérelnek, nemzeti érzelmekre hivatkozom, nem szállok-e le azon magas álláspontról, melyet a tudománynak elhagyni nem szabad? Nem áll-e az magasan minden egyes országok s nemzetiségek törekvései fölött, egy világító toronyként, mely a habok küzdelmein kívül biztos parton emelkedik, hogy a vészekben hányatott emberiség irányát el ne téveszsze?

Engedjék önök, hogy e részben saját nézetemet elmondjam. Hiszem, sőt meg vagyok győződve, hogy

vannak érdekek, melyek még a hazánál is magasabban állanak, s épen mert a keresztyénség által ily érdekek támadtak, mert a haza fölött az emberiség nagy eszméje állíttatott fel, mert czéljaink vannak, melyek e föld minden népeivel közösek, mert vannak eszmék és érzések, melyekre nézve az egyes államok határai nem léteznek: ez az, minek a magas állást, melyet újabb civilisatiónk az ó-világi fölött elfoglal, főkép köszönjük; s ki ne látná, hogy a tudomány is ezen általános érdekek közé tartozik?

Nem egyes népé vagy korszaké, hanem az emberiség közös kincse ez, valamennyiünké, mint a nap, melynek sugarai különböző irányban, de az egész földet bevilágítják; kimeríthetlen, mint a forrás, mely el nem apad, ha belőle milliók enyhítik is szomjukat. — A tudomány a világé, az emberiségé, de ezen közös kincsnek mi módon jutunk birtokába? Mint a gyenge vizér és csermely a patakkal, ez a kisebb folyóval egyesül, s így képezi a nagy folyamot, mely egész országok vizeit a tengerbe viszi, hogy a nagy medencze soha ne apadjon el: így támad a tudomány. Közös, általános az, de csak azért oly nagyszerű, mert benne millióknak törekvései egyesülnek, mert minden kor, minden nemzet, minden egyes, miután előbb individualis létének körét átfutotta, e nagy egésznek hozza kincseit. Minden tudomány individualis törekvéseknek eredménye, s a tapasztalás azt mutatja, hogy valamint a folyó annál több vizet hoz a tengerbe, minél tovább folytatá külön útját: úgy az egyes tudományos törekvések épen azon arányban mozdítják elő a tudományt, melyben azok az egyes népek vagy egyének individualitásának eredményei. Számos okot találunk, melyekből e kétségbevonhatlan tény könnyen megmagyarázható. Minden nyelv, melyen a tudomány míveltetik, egy-egy eszköz, mely által bizo-

nyos eredményhez könnyebben jutunk, mely ezen eszköz nélkül soha, vagy legalább csak nagy fáradságok után lett volna elérhető. A népek különböző szellemi s kedélyi tulajdonai, melyek szerint azok a tudományt felfogják, biztosítják azon sokoldalúságot, mely nélkül nagy igazságokat feltalálni nem lehet; s a nemzetiségi érzet a tudományok körében is nemes versenyt idéz elő, mely minden nagy erőfeszítésnek, s így minden nagyobb sikernek feltétele. És vajon nem áll-e mindez a természettudományokra nézve is, s nem járul-e ezekhez még az is, hogy a természettudományok gyakorlati művelése bizonyos helyiségekhez kötött és sokkal több egyes közreműködését igényli, mint bármely más tudomány?

Az anyagi természet törvényeinek felfedezése, mely a természettudományoknak végczélját képezi, bizonyosan az egész emberiségnek egyaránt érdekében fekszik; de miután e czél nem általános speculatió által, hanem csak úgy érethetik el, ha minden helyen azon tények s jelenségek okszerű észlelhetésére számíthatunk, melyeknek összegéből az egyes törvényeket abstrahálhatjuk: vajon miként érhetnők el ezen általános czélunkat, ha az egyes népek tudósai kötelességeiket elhanyagolnák, s nem mindenek előtt saját országuk teljes ismeretét tűznék ki feladatokúl? — Ez az, mit a tudományos világ tőlünk vár, mit joggal követelhet; s meg vagyok győződve, hogy ez ország természettudósai a tudomány általános érdekeit épen az által mozdíthatják elő leginkább, ha feladatukat e hazai szempontból fogják fel; csak úgy, ha ezt teszik, teljesítik azon reményeket, melyeket Bene Ferencz a magyar orvosok s természetvizsgálók gyülekezeteinek állandó megalakításával összekötött, meggyőződve arról, hogy ha e hon különböző vidékein lakó természettudósok évenként egyszer össze-

gyűlvén, saját körükben tett tapasztalásaikat egymással közlik, ha kölcsönös verseny által mindig új törekvésekre buzdulnak, ha kezet fogva haladnak előre, a czél, mely felé törekednünk kell, el fog éretni; mert valamint e hon felvirágzása, úgy e hon tudományos ismerete is nem egyesek, hanem csak a nemzet műve lehet, a magyar nemzeté, mely különböző nemzetiségekből áll, különböző nyelveken szól s különböző vallásos szertartások szerint imádja Istenét, de mint a gránit, melynek különböző alkatrészeit világrázó események olvasztták egybe, azért egy marad s egységének érzetét csak úgy veszthetné el, ha a közös hazáról, ha múltja dicsőségéről s a jövő reményeiről megfelejtkeznék s felhagyna nemesebb törekvéseivel, melyeknek mindegyike úgy a tudomány, mint a közélet mezején mindig szorosabban fűzi egymáshoz e hon polgárait.

IRODALMUNK NEMZETI IRÁNYÁRÓL.

Ha valaki kétségbe vonja azon befolyást, melyet az egyes nemzetek állására irodalmuk gyakorol, azt a jelen év, melyben Európa nagy nemzeteinek egyike legnagyobb költőjének három-százados születése napját ünnepli, meggyőzheti tévedéséről. A babérok és kincsek között, melyeket az angol nép százados törekvéseivel kiérdemelt, bizonyára nincs olyan, melynek birtokában büszkébbnek, gazdagabbnak érezné magát, mint azon borostyán által, melylyel a civilisált világ nevében majdan nagy fiának szobrát fogja megkoszorúzni. A sors népek, mint egyesek iránt állhatatlan, s jöhetnek idők, midőn a nagy nemzet, mely az új-korban Róma és Carthago szerepét egyesítve — mit a régiek lehetetlennek tartottak — a világ ura és tőzsére akar lenni egyszerre, talán épen ezért magas állásából alább száll; de a fény, melyet Shakspere neve az irígyelhető szigetre áraszt, s a befolyás, melyet az angol irodalom a művelt világra gyakorol, azért fenn fogja tartani e nemzet dicsőségét még akkor is, ha hatalmának minden támaszai porba dőltek.

És méltán; mert valamint azon érdemek között, melyekre az egyes nép hivatkozhatik, azok a legnagyobbak, melyeket magának az emberiség általános művelése

körül szerzett, úgy nincs semmi, mit annyira sajátjának mondhatna.

A hadi dicsőség, az anyagi jólét, sőt egyes tudományokban s művészetekben tett nagyszerű haladás a földírati helyzet, kedvező körülmények, vagy a nép egyes képességeinek eredménye lehetnek; de irodalma csak egész egyéniségének kifolyása, azért szellemi és kedélyi egész becsének legigazságosabb mérlege, úgy, hogy a mit némelyek az alkotmányról mondanak, az sokkal jobban illik az irodalomra: hogy minden nép olyannal bír, minőre érdemes, s azon állást, melyet e tekintetben elfoglal, mindig csak magának köszöni.

Mert ne higye senki, hogy az irodalom fejlődése annak anyagi pártolásától függ. A történet ellentmond ezen, hízelgők által annyiszor ismételt, s hiúk és gyengék által annyiszor elhitt állításnak. A bőkezűség, melylyel az uralkodók és kormányok az irodalmat néha felkarolták, ott, hol az más okoknál fogva már fejlődésnek indult, elősegíthette a fejlődést; de valóban nagy és életre való irodalmat teremteni nem bírt sehol, sőt — mert az írót, ki pártolását csak a hatalomtól várja, annak irányában lealázza — többnyire épen az ellenkező hatást idézte elő. Ez történt Augustus és X. Leo, ez XIV. Lajos alatt, midőn a vásárolt írók által nagynak nevezett király, ki Augustusnak képzelve magát, az irodalmat felséges mosolyaival és nyilt erszényével tartá, minden bőkezűsége által csak azt érhette el, hogy a fénykor, melynek csillagai, Corneille, Racine, Molière, Boileau s annyi ezekhez hasonló, uralkodásának első felében ragyogtak, általános sülyedéssel végződött, s a büszke király életének utolsó húsz évében azon nemzedékből, mely kormányának hatása alatt nőtt fel, nem találunk egy nevet vagy munkát, mely a franczia irodalomra állandó hatást gyakorolt volna.

A végzet az egyestől megtagadta a hatalmat a szellem fölött, s miként az önkény erőlködései annak ébredését nem nyomhatják el, úgy egyesek jó akarata nem ébresztheti azt fel álmából.

Nem egyesek pártfogása, hanem közrészvét az, mitől az irodalom fejlődése függ, s csak a nép szelleme és kedélyének nemesebb tulajdonai azon források, melyekből kincsei folynak, s hogy erről meggyőződjünk, nem szükséges egyéb, mint hogy saját irodalmunk történetére tekintsünk vissza.

Nem tartozom azok közé, kik a hiúságnak bármily téren hizelegni szoktak, s önámításnak hiszem, ha irodalmunkat jelen állásában Európa előbbre haladt nagy nemzeteinek irodalmával párvonalba állítjuk. — Erős bizodalmam van irodalmunkjövőjében, melynek harmincz év óta gyenge tehetségeimet szentelem; de ha meg vagyok is győződve arról, hogy a fa, mely félszázad alatt ennyire nőtt, a legmagasabbakkal versenyezve fogja idővel emelni erős sudarát, s hogy az épület, melynek alapjait leraktuk, egykor dicső leend: én a fiatal fát a százados tölgyekkel nem hasonlítom egybe, s elismerem, hogy az alapokban, melyeken nemzeti irodalmunk magasztos épülete majdan emelkedni fog, sok egyes követ találunk, melyen a művészet simítása hiányzik. De ha irodalmunk jelen állása nem felel is meg vágyainknak, s ha az a fényponttól, hová csak hosszú törekvéseink emelhetik, még távol áll: nem mondhatjuk-e némi öntudattal, hogy irodalmunk fejlődése példátlanúl gyors vala, s hogy mindent, mit e téren előmutathatunk, egyedül önmagunknak köszönhetünk? — Elég nagyobb és fényesebb irodalmat találunk, de olyan, mely a hatalom részéről kevesebb pártfogásban részesült volna, bizonyosan nincs a világon. Ápolás nélkül, szabadon fejlődött az, mint a fa az erdőben, mely növését csak

a csira épségének és a föld termékenységének köszöni; s mégis e fa nem termett-e már is oly gyümölcsöket, melyekre büszkeséggel mutatunk?

Ismétlem, ne ámítsuk magunkat törekvéseink eredménye iránt, s valljuk be nyiltan, hogy az irodalom legtöbb ágaiban kezdők vagyunk. Regényirodalmunk, ha azt az angol-, német- vagy francziával hasonlítjuk össze, aránylag szegény, s még inkább dráma-irodalmunk; sőt ha az eposz- és lyrában sok kitünőt mutathatunk fel, más népek a költészet ezen nemeiben is többet, s talán tökéletesebbet alkottak; de van egy ága irodalmunknak, melyre nézve ezt nem ismerem el, s melyben meggyőződésem szerint más nemzetekkel nemcsak versenyezhetünk, de azokat felülmúltuk. Költészetünk azon része ez, mely hazafiúi érzelmek kifejezését választá tárgyául. Tekintsük át Európa irodalmát, s nem találunk olyat, mely e téren a mienknél jeles művekben gazdagabb volna.

S honnan van ez? Honnan van, hogy jelesebb íróink kivétel nélkül épen e tárgygyal foglalkozva alkották legjelesebb műveiket? Szükséges-e, hogy e tagadhatlan tények okait fejtegessem, s elmondjam, mit önök úgy is tudnak: hogy irodalmunk ezen felsőbbsége csak azon összeköttetésnek tulajdonítható, mely közte s a nemzet legbensőbb érzelmei között létezik?

Mert költészetünk, midőn a hazáról szól, csak a nemzet aggodalmait s bánatát, reményeit és lelkesedését fejezi ki; mert a dal csak ezerek érzelmeinek visszhangja; mert a nemzet keblében ezen húr rezeg legerősebben; mert a költő itt azon öntudattal nyúl a kobozhoz, hogy a mit kimondani nem tud, azt ezerek érteni fogják; mert népünk kedélyének mély aknáiban ezen ér a leggazdagabb, — azért leggazdagabb e nemben költészetünk is, s ebbeli felsőbbségünk csak azon

régi tapasztalásnak egy új bizonysága, hogy minden irodalomnak valamint becse, úgy hatása azon összeköttetéstől függ, melyben az a nemzet életével áll.

S ez az, mi, valamint eddig, úgy ezentúl is irodalmunk egészséges fejlődésének feltétele.

Ismétlem, nem pártolás s egyesek bőkezűsége biztosítják irodalmunk jövőjét, sőt még azon lelkesedés sem, melylyel azok, kik az irodalom mezején működnek, feladatukat teljesítik. Az akadémia, mely az összes irodalom-, s társaságunk, mely annak egyes ágainak művelését tűzte ki feladatáúl, egyaránt elégtelenek e czél elérésére; mindez azon összeköttetéstől függ, mely a nemzet és irodalom közt létezik, s hogy ezt fentartsuk, s hogy ezt erősebbé, felbonthatlanná tegyük: ez az, miben én azon kötelességek legfőbbikét látom, melyekkel a nemzet irodalmának s ez a nemzetnek tartozik, s mely röviden kimondva csak abban áll, hogy a nemzet irodalmát legbecsesebb sajátjának ismerve, iránta részvéttel viseltessék s az irodalom, a nemzet szelleme képviselőjének tekintve magát, azt méltóan képviselje.

Irodalmunk jövője, legbensőbb meggyőződésem szerint, csak attól függ, hogy e kötelességek mindkét részről híven teljesíttessenek.

Talán fölösleges, hogy önök körében e kötelességekről szólok. A lelkesedés, melyet e nemzet a tudományosság előmozdításában tanúsít, a részvét, melyet társaságunk is oly bőven tapasztal, biztosítanak, hogy erre nincs szükség; de miután tisztemben áll, hogy az ülést megnyitva irodalmunk állásáról, szükségeiről és kilátásáról szóljak, miért ne mondanám ki nézeteimet azon feltételek iránt, melyektől meggyőződésem szerint e kilátások teljesülése függ, ha ezt csak azért tenném is, hogy azon bizodalmat fejezzem ki, melylyel a jövőbe tekintek?

Mert valamint e nemzet, mely irodalmához eddig

annyi szeretettel ragaszkodott, s a legnehezebb időkben, ezer szükségtől szorongatva, neki palotát emel, az iránt, miben jövőjének zálogát látta, közönyössé csak úgy válhatnék, ha az részvétére érdemetlennek mutatná magát: úgy ez csak akkor történhetik, ha mi, kik tevékenységünket e térre fordítjuk, megfeledkezve kötelességeinkről, feladatunkhoz hívtelenekké válnánk; s ha e teremben körültekintve, a hölgyek és férfiak koszorúját látom, kik e kizárólag irodalmi ünnepélyünket jelenlétükkel megtisztelék, s látom körülöttem társaimat, kik közűl többekkel annyi éven át egy téren működöm, s azokat, kik ifjabb erővel hozzánk csatlakoznak, törekvéseinket folytatva, hogy a magasságot, mely után hasztalan sóvárogtunk, elérjék, teljes bizalommal elmondom: ez nem lesz soha!

A nemzet tudja azt, mivel irodalmának — s az irodalom, mivel a nemzetnek tartozik, s valamint ez, bármi nagy jövőt rendelt számára a kegyes istenség, mindig kegyelettel s hálával fog viseltetni az iránt, a mi, mint a tavasz virágai, ébredésének első jele vala: úgy mi, kik a magyar irodalom terén működünk, nem feledhetjük el, hogy azoknak nyomdokain járunk, kiket az utódok műveikben talán felülmúlhatnak, de törekvéseik tisztaságában, nemes lelkesedésben és áldozataik nagyságában senki, s kik, bár mint irók nem, de mint emberek mindig példányképen fognak állani előttünk, szobraikon viselve a koszorút, az egyedüli bért, melyet a művésznek kivánni szabad, de melyet biztosan csak az visel, ki azt mint művész, mint ember s mint hazafi, háromszor érdemelte meg.

MEGHALT ÍRÓKRÓL.

Fájdalmas érzésekkel jelenünk meg ma önök előtt, s ha a Kisfaludy-társaság nagygyűlését megnyitva, máskor a czélokról, melyeket magunknak kitűztünk, s eddigi működéseink eredményeiről szóltam, — ma csak veszteségeinket hozhatom fel.

Soha, mióta fennáll társaságunk, egy rövid év alatt ennyi s ily tagjaitól nem fosztatott meg, s ha visszagondolunk a férfiakra, kik munkásságuk által körünknek fényt kölcsönöztek, s kik attól most örökre elszakadtak: szivünket mély aggodalom tölti el a jövő iránt.

Alig egy éve, hogy Kazinczy Gábor e teremben társulatunk egy nagyérdemü tagja fölött emlékbeszédet mondott. Sokan önök közül emlékeznek a hatásra, melyet szónoklata akkor valamennyiünkre tett. Fájdalmas volt az, mert egész nagyságában éreztetė veszteségünket, s mégis vígasztaló, mert e szónoklat nemcsak azt juttatta eszünkbe, mit vesztének, de azt is, a mi megmaradt, s azon meggyőződéssel töltött el, hogy ott, hol a dicsők emlékét ily férfiak tartják fenn, a jövőn kételkedni nincs okunk. S ím ő, ki a népgyűlésben, törvényhozásunk tanácskozásaiban s az akadémia gyűlésein mindenkit egyiránt elragadott, mert minden szó kedélyének mélyéből eredt, mert minden gondolat csak szivé-

nek meggyőződését fejezte ki, s szónoklata magában egyesíté mindazt, mi ellenállhatlan hatást gyakorol mindenikünkre, magas eszméket és nemes érzéseket: legkedvesebb szónokunk örökre elhallgatott.

S még sajgott a seb, melyet Kazinczynak halála szivünkön ejtett, midőn a társaságot, sőt bátran mondhatom: a hazát, új csapások érték.

Körünk nestora, Fáy András szállt sírjába. Nagy kort érve el, mégis idő előtt, mert hisz mi végső napjáig reménynyel tekintének azon férfiúra, ki honfitársainak javára czélzó törekvéseiben soha ki nem fáradott, s az aggkor rideg napjaiban is megtartá mindazt, mi őt egykor a nemzet kedveltjei közé emelte: ifjabb napjainak meleg érzelmeit, s a szerető kebelnek nyájas költészetét.

És Madách, ki a rövid, de fényes irodalmi pályán a reményeket, melyekkel az egész nemzet fellépését, s a bánatot, melylyel halálának hírét fogadta, egy művével igazolá.

S végre ő, kit nem nevezhetek megindulás nélkül, s kit nem szükséges megneveznem, mert tudjuk mindannyian, hogy múltunk és jövőnkben egyaránt szegényebbekké váltunk ez egy férfiú halála által, ki munkáiban nemzetünk egykori nagyságát, életében azon erényeket mutatta fel az ifjú nemzedéknek, melyek minden nemzeti nagyságnak feltételei.

Legjelesebbjeink egymásután hullnak el. Még néhány év, s a nemzedék, mely társulatunk megalakításában részt vett, s azt tevékenysége által eddig fentartotta, el fog tűnni önök köréből.

Nem nyom nélkül!! S mi, kik e nemzedék törekvéseiben, mint napszámosak, részt vevénk, azon öntudattal tekintünk vissza pályánkra, hogy fáradozásaink nem maradtak minden eredmény nélkül. A nyelv, az irodalom

s költészetünk fenn fogja tartani azon tevékenységnek nyomait, melynek életünk szentelve volt.

De vajon, midőn e hézagokat látjuk, melyeket minden év sorainkban visszahagy, midőn egymásután épen azok lépnek ki körünkből, kiknek nyomdokait követni életünk legszebb, sőt egyetlen dicsősége vala: nem szállja-e meg szivünket a szomorú gondolat, hogy e czélok közül, melyeknek minden erőnket szenteltük, elérve még egy sincs, s hogy azt, mit életünk feladatának gondolánk, befejezni képesek nem voltunk s nem leszünk. Tapasztalásaink nem ingatták meg bizalmunkat, melylyel a haza jövőjére tekintének, nem törték meg az akaratot, melylyel azon dolgozánk: de meggyőztek, hogy e feladat azok közé tartozik, melyeknek megoldására egy emberélet, egy egész embernek összesített törekvése nem elég.

Alapokat raktunk le, töredékeket épitének: de egész munkánk fenmaradása attól függ, hogy folytattassék.

S vajon meglepő-e, ha e gondolat néha aggodalommal tölti el a bátrabbakat is, s midőn gyérülő sorainkra nézünk, s a feladatra, mely, minél tovább dolgozunk, annál nagyobbnak látszik, szivünket kételyek s türelmetlenség töltik el; mert a jövő, melyet oly régen várunk, mely nem a mienk többé, de mely törekvéseink művét be fogja fejezni, oly soká késik; s érezve, hogy napunk lejárt, az új hajnal sugarait még nem látjuk a láthatáron.

Talán nincs okunk panaszra, s a mit tapasztalunk, közös sorsa mindazoknak, kik törekvéseiknek magasabb feladatot tűztek ki.

Hisz a bér, mely épen a legszebb pályán a küzdőre vár, zöld koszorú, s ez arra int, hogy a jutalom, melyre ily törekvésnél számot tartunk, csak egy örökké zöld, hervadhatlan remény lehet.

A TUDOMÁNY BEFOLYÁSÁRÓL AZ ÉLETRE.

Ha azon jellemet keressük, mely századunkat az azt megelőző korszakoktól leginkább megkülönbözteti: ez azon befolyás, melyet napjainkban a tudomány az életre gyakorol.

Voltak korszakok, melyek a művészet tekintetében remekebb műveket alkottak, voltak olyanok, melyek alatt a társadalom a miénkhez hasonló nagyságú átalakuláson ment keresztűl, és Amerika vagy azon törvények fölfedezése, melyek szerint világrendszerünk mozog, talán még nagyobb hatást idézett elő a tudomány körében is, mint korunk találmányai; de századot, melyben a tudomány oly általános, oly mindenre kiterjedő befolyást gyakorolt volna, mint a jelenben, nem találunk a világtörténetben; s ha napjainkban oly neveket nem hozhatunk fel, melyek hasonló fényben ragyognak, mint Galilei, Keppler, Newton vagy csak a XVIII. század nagyobb tudósai is, ez azért van, mert az ismeretek általános színvonala magasabbá vált, s azoknak száma nagyobb, kik a tudomány körében nagy eredményekhez jutottak.

Napjainkban, ha e szóval élni szabad, a tudomány, mint minden, demokratizálódott, azaz: egyesek kiváltságából köztulajdonná vált; s ha a magasabb színvonalon,

melyen egész népek ismeretei állanak, az egyesnek mindig nehezebbé válik, hogy annál sokkal magasabbra emelkedjék; s ha azoknak sokasága miatt, kik a tudományokkal foglalkoznak, az egyes tudósnak készen kell lennie, hogy rövid idő múlva új, hasonló érdemek által háttérbe szoríttatik és talán túl fogja élni hírét: kárpótlást találhat abban, hogy oly időben él, midőn az igazság elhintett magvának gyümölcseit még láthatja, s azon nagy eredményeknek, melyeket csendes munkájával előidézett, maga is tanúja lehet.

Fölösleges, hogy egyes példákat hozzak fel. A hová tekintünk, szemünkbe ötlenek azok; s valamint senki sem fogja tagadni, hogy azon nagy változások, melyeken a világ néhány évtized alatt keresztülment, a természettudományok vívmányainak köszönhetők: úgy a mindennapi tapasztalás mutatja a gyorsaságot, melylyel egyes, a tiszta tudomány körében tett lépés az életre kihat, s az, mit a chemia, physika vagy mechanika feltalált, az ipar által közhasznúvá válik, s ezereknek élelmet nyújtva, millióknak jólétét növeli.

Kétségtelen, hogy a haladás, melyet azon tudományok körében tapasztalunk, melyek emberi természetünk szellemi részével s társadalmi viszonyainkkal foglalkoznak, kevésbbé feltűnő, s hogy annak hatása az életre nem oly közvetlen; de ha ennek magyarázatát részint abban kereshetjük, mert az önismeret, valamint minden egyesnek, úgy az egész emberiségnek legnehezebb feladata, részint abban, mert épen e téren az egyesek érdekei és szenvedelmei az általánosan elismert igazság gyakorlati alkalmazásának útjában állnak: bizonyos, hogy e téren is a tudománynak nagy és üdvös hatásait az újabb időben nem vonhatjuk kétségbe.

A haladás, melyet itt tapasztalunk, nem felel meg vágyainknak, s a lassúság, melylyel a tudomány elvei

alkalmaztatnak, néha próbára teszi türelmünket; de ha a világ míveltebb nemzeteinek socialis állapotait azokkal hasonlítjuk egybe, melyek ugyanazon nemzeteknél csak egy félszázad előtt léteztek: sem azt, hogy szabadságban s az emberi jogok tiszteletében, s a mi ebből következik, az általános jólétben haladtunk, sem azt nem vonhatjuk kétségbe, hogy ezen haladást is főkép a tudománynak köszönjük. Sok, mi még egy század előtt utópiának tartatott, melyről csak az egyes tudós, gúnyolva a világ embere által, ábrándozott, most valósággá vált, és pedig épen azon ábrándozók tevékenysége által, kik elvonultan a világtól, munkájok által, melynek nyomait a felszínen senki nem vette észre, zaj nélkül egy új társaságnak alapjait rakták le.

Ki azon eredményeket tekinti, melyeket — hogy csak egyet említsek — a nemzetgazdaságnak újabb időben köszönünk, az a társadalmi tudományok practikus eredményein nem kételkedhetik; s miután a történelem mélyebb tanulmányozása azon meggyőződéshez vezet, hogy mint mindenben, úgy társadalmi viszonyaink kifejlődésében is egy bizonyos törvényszerűség uralkodik, s azon eszmék, melyek egyes korszakokban uralkodnak, logikai összeköttetésben állnak egymással; s miután az emberi nem múltjának két ezrede fekszik előttünk, mely alatt nemünk kifejlődését követhetjük, s mindig több egyes népek, egész civilisatiók történetével ismerkedünk meg, melyeknek titkai, mint az ind, a sinai, a régi perzsa, a nyelvészet fáradalmai által előttünk megnyílnak: miért ne remélhetnők, hogy az idő közeleg, midőn azon törvények, melyeket az emberi társaság és egyes népek kifejlődésökben követnek, ép oly ismertek lesznek előttünk, mint azok, melyeket más organismusok kifejlődésében észlelünk; és ha idáig jutottunk, akkor a tudomány, mely ezen törvények megismertetésével

foglalkozik, bizonyosan ép oly befolyást fog gyakorolni társadalmi viszonyainkra, mint minden tudomány azon körre, melyre világát terjeszti. És ki tagadhatja, hogy ezen hatást, habár kisebb mértékben, már most is tapasztaljuk?

Itt, mint mindenütt, a tudománynak befolyása naponként érezhetőbbé válik; itt, mint mindenütt, naponként inkább meg-meggyőződünk, hogy a tudomány csakugyan hatalom, melyet az istenség az emberi nemnek arra adott, hogy a természet törvényeit megismerve, annak urává váljék, anyagi jólétét biztosítva, azon szellemi emelkedés és kedélyi nemesülés után törekedjék, mely magasabb feladatát képezi.

Mint a nap, mely midőn felkél, csak a legmagasabb bérczek egyes csúcsait világosítja meg, s később elterjed mindenre, s a legrejtettebb völgyeket eltölti melegítő sugaraival: ilyen a tudomány, s kik ebben aljasodást látnak, rosszúl fogják fel állását. — Épen elterjedése mutatja, hogy emelkedett. A kölcsönös hatás, melyet napjainkban a tudomány és az élet egymásra gyakorolnak, nem vonja azt le magasságából, hanem csak termékenységét növeli; mert midőn a gyümölcs, mely a tudomány fájáról megérve, a földre esett, a művészetben, iparban és társadalmi életünkben gyökeret ver és új sarjadékot hajt, e sarjadék később felnőve, új gyümölcsöket terem a tudománynak, mely az élet tapasztalásait haladásának eszközéül használja fel, s így az élet minden körében segédeket talál, kik öntudatlanúl nagy feladatának megoldásánál vele közreműködnek.

De ha az állás, melyet a tudomány a társadalomban elfoglal, megváltozott, nem változtak-e meg a társadalomnak igényei is a tudomány irányában, és azon kötelességek, melyeknek teljesítését az egyes nemzetek akadémiánkhoz hasonló intézetektől várják?

A tudomány legfőbb czélja maga a tudomány, és szükség, hogy legyenek olyanok, kik tisztán ezért lelkesülnek. A legmagasabb tetőket mindig csak azok érik el, kik ott egy tágabb látkörnél nem keresnek egyebet, s ha nem értjük a lelkesedést, melylyel a magános vándor látszólag czél nélkül csak felfelé törekszik, s a türelem és önfeláldozás, melyet látszólag haszontalan törekvéseire fecsérel, csaknem sajnálkozással tölt el: legyünk meggyőződve, hogy soha igazság, bármennyire elvont és terméketlennek látszik, nem találtatott fel, mely az emberi nem haladására és jólétére befolyást nem gyakorolt.

De mi az egyes tudósnak legfőbb, sőt egyedüli czélja lehet, az elvont igazságnak fölfedezése, azt tudományos intézetek nem tűzhetik ki maguknak feladatúl, már csak azért sem, mert e feladat általuk meg nem oldható. — Az egyesülés hatalma csak az igazságoknak alkalmazásában és nem azoknak fölfedezésében nyilatkozik; a tudomány kincsei, melyek arra valók, hogy ezerek által használtassanak, csak az egyesek által találtathatnak fel; s ezért minden tudományos intézetnek czélja nem lehet más, mint hogy azoknak, kik a tudománnyal foglalkoznak, gyűlőpontúl szolgálva, a tudomány hézagait és azon irányokat jelöljék ki, melyeket az egyeseknek vizsgálataikban követniök kell; s vajon méltánytalan-e azon követelés, melylyel a társadalom napjainkban ily intézetekhez fordul, hogy ezen irányok kijelölésében a társadalom szükségeire tekintettel legyenek?

Századunkban a tudomány több befolyást gyakorol az életre, semhogy attól visszavonulhatna. Az emberiség haladásában nem nélkülözi azon eszközt, melynél hatalmasabb neki czéljainak megközelítésére nem adatott; s ha a tudomány napjainkban oly állást foglal el, mint

erre a múlt századokban példát nem találhatunk, s azon bámulat helyébe, mely a tudóst hajdan környezé, most azon tisztelet lépett, melylyel a nép csak azok előtt hajlik meg, kiktől jótéteményeket vár: ezt épen annak tulajdonítjuk, mert a tudomány az újabb időben a társadalom követeléseinek mindenütt megfelel, — nem mivel a küzdelem terére lép, mely nem neki való, hanem az által, hogy mint a világító torony, mely a hullámok körén kívül áll, biztos fényét oda veti, hol arra szükség van, hogy a vésztől hányatott hajók a biztos irányt ne téveszszék el.

S ez feladata intézetünknek is. A tudományok mívelésére alapítva, az akadémiának nem szabad felednie, hogy a czél, mely neki kitűzetett, nem tisztán nemzeti. Hivatása, hogy a közös munkában részt vegyen, melylyel az emberiség az ismeret útján a boldogság után törekszik, s melynél az egyes népek egymástól átvéve és egymással közölve az igazságnak fáradsággal szerzett töredékeit, azon állapotot készítik elő, midőn, mint most, az európai nemzeteknél a hit, úgy majdan a tudomány közös lesz, s a létező ellentéteket ki fogja egyenlíteni; de az akadémia nem feledheti el azt sem, hogy e hivatásnak csak úgy felelhet meg, ha azt saját körében teljesíti, s midőn a tudományok általános érdekében fárad, nemzetünk külön szükségeit és érdekeit nem veszti el szemei elől, tudva, hogy bármennyire szép, ha az emberiség haladásáért lelkesülünk, lelkesedésünknek eredménye csak úgy lehet, ha egy nemzetnek haladásán dolgozunk, s hogy a fényes ábrándot, mely a világot jövőben paradicsomnak látja, az által közelítjük meg leginkább, ha a darab földet, mely nekünk jutott, munkánkkal kertté alakítjuk át.

Csak midőn e kettős feladatunkat teljesítjük, midőn lelkesülve a tudomány iránt, egyszersmind szemeink

előtt tartjuk azt is, hogy a czélok, mely után a nemzet fárad, czéljai maradnak a tudósnak is, kit tudománya sohasem menthet fel azon kötelességektől, melyekkel hazája iránt tartozik: csak akkor várhatjuk, hogy intézetünk azon nagy feladatnak, melyet alapítói kitűztek, eleget tesz, s méltó helyet foglalva el a művelt világ hasonló intézetei között, midőn velök együtt a tudomány haladásán dolgozik, egyszersmind e nemzet által szellemi emelkedésének, anyagi jólétének és polgári szabadságának egyik főtényezőjéül ismertetik el.

A TUDOMÁNY ÉS NEMZETISÉG VISZONYÁRÓL.

Elismert tény, hogy azon nemzetiségek, melyek korunk polgárisodásának élén állnak, hatalmukat, sőt még kiterjedésüket is, irodalmaiknak köszönik.

Nagy államok pusztán erőszak által is alakulhatnak, s jól rendezett közigazgatás külsőleg egy bizonyos fokig kiegyenlítheti azon különbségeket, melyek egy nagy birodalom polgárai között léteznek; de azon belső egység, mely egy erős nemzetiség alakulására kivántatik, csak az eszmék és érzelmek közösségéből fejlődik ki, s ezért csak a népek szellemi munkásságának műve lehet; s ki az újabb kor nagy nemzeti alakulásainak történetét ismeri, nem fogja tagadni, hogy azokra az, a mi egy század óta az irodalom körében történt, sokkal nagyobb befolyást gyakorolt mindennél, mi Olasz- és Németországnak egyesítésére a politika terén és a harczmezőn eléretett.

Saját fejlődésünk története szintén igazolja ezen tapasztalást, s a nagy férfiú, ki újjászületésünk első korszakában a nemzet élén állt, semmi által nem bizonyítá be lángelméjét annyira, mint az által, hogy midőn a nemzetet régi alkotmányának sánczaiból a haladás terére vezette, egyszersmind akadémiánkat alapítá meg, hogy midőn az érdekek közössége, melybe a haladás

útján szomszédainkkal jutottunk, nemzetiségünket új veszélyekkel fenyegeté, ezeknek ellenében egy kifejlett nemzeti irodalom erős védfalát állítsa fel.

Széchenyi István és azok, kik őt nemes törekvéseiben követék, a tudományoknak magyar nyelven mívelését tűzték ugyan ki akadémiánk feladatáúl, de a kik e nagy férfiú intentióit közelebbről ismerik, tudják, hogy a tudományok mívelése, az ő felfogása szerint, csak távolabbi czélul tűzetett ki. A közelebb fekvő feladat, melynek megoldását Széchenyi akadémiánktól várta, nemzeti irodalmunk megalapítása volt, s ha akadémiánk tevékenységét fennállásának első korszakában figyelemmel követjük, meggyőződünk, miként ez maga is így fogta fel hivatását.

E korszak alatt az irodalmi irány a szorosan tudományost csaknem egészen háttérbe szorítá, s akár azon férfiak tevékenységét tekintsük, kik intézetünknek akkor élén állottak, s nevök dicsősége által arra fényt árasztottak, akár az akadémia által akkor kiadott munkákat és kitűzött pályakérdéseket: azt fogjuk találni, hogy habár a tudomány az akadémia tevékenységének köréből akkor sem záratott ki, ez legfeljebb csak alárendelt szerepet játszott. — A főczél: nemzeti nyelvünk mívelése s általa nemzeti irodalom megalapítása volt, melynek elérésére az ó-kor s a külföld remekíróinak fordítása és nagyobb jelességű magyar szépirodalmi művek jutalmazásában a leghathatósabb eszközök választattak.

És ez helyesen történt így. Az első, mi után minden nemzetnek törekednie kell, az, hogy egyéniségét biztosítsa; és valamint azok, kik akkor, midőn országos létünk fentarthatása még kérdésben forgott, minden törekvéseiket a politikai téren arra irányozák, hogy alkotmányunk romjain önállásunknak legalább formáit, s velök a nemzetben jogainak érzetét fentartsák: úgy

akadémiánk, midőn háttérbe szorítva még a tudomány érdekeit is, egész tevékenységét arra irányozá, hogy nyelvünket s általa irodalmunkat alapítsa meg, mely mint a nemzet hitének, reményeinek hív tükre, méltó formában fejezze ki azt, a miért milliók lelkesülnek: bizonyosan azt tevék, a mi azon viszonyok között a legszükségesebb vala.

De ha hálával emlékszünk azon férfiakra, kik e szomorú korszakban, szintúgy az irodalom, mint a közélet terén, minden törekvéseiket csak arra irányozák, hogy a nemzetben egyéniségének érzete fentartassék; s ha belátjuk, hogy mindent, mit azóta elértünk, azon férfiak munkásságának köszönünk, kik látszólag remény nélkül, de annál több buzgósággal folytaták a küzdelmet, mely népünk jövője fölött határozott: nem titkolhatjuk magunk előtt, hogy nemzetünk megváltozott helyzetével törekvéseink irányának is változnia kell, s hogy akadémiánk sem foglalhatja el többé azon álláspontot, mely neki minden tudományos intézetek között egy ideig egészen sajátszerű helyzetet adott.

Mióta e helyen utólszor találkozánk, hazánk nagy átalakuláson ment keresztül. A törvényes önállás, melyet követelénk, elismertetett, s ha az, a mit elértünk, egyesek vágyainak nem felelne is meg egészen, kétségtelen, hogy a nemzet saját ügyeinek elintézésében oly szabadsággal bir, minő neki századok óta nem engedtetett. — A nemzet megváltozott helyzetével megváltoztak kötelességei és ezekkel — meggyőződésem szerint — megváltozott az akadémiának feladata is.

Mikor a nemzet tevékenysége, elnyomva minden téren, szabadon csak az akadémia körében nyilatkozott; mikor mindenből, mire egykor büszke volt, csak e tudományos intézet maradt meg, melyet egészen sajátjának mondhatott, s a nemzet nem kívánt mást az akadémiától,

[illegible]
[illegible] ménével
[illegible] minden
[illegible] ...nak
[illegible] magyarban
[illegible] a [illegible] számára a
[illegible]
[illegible]

[illegible] magyarja,
[illegible] s valamint
[illegible] s akkor
[illegible] forrásait
[illegible] ...zik ütőé
[illegible]

[illegible] ...mében.
[illegible] és nyugati
[illegible] ...mében:
[illegible] munkában.
[illegible] körében a népek
[illegible] a [illegible] csak
[illegible] a mennyiben
[illegible]

[illegible] az élettől.
[illegible] tulajdonának
[illegible] befolyást
[illegible] hogy a
[illegible] meg-
[illegible] ...nak lát-
[illegible] ...-e valaki.
[illegible] hata-
[illegible] nagy.
[illegible] Mert ki nem
[illegible] káros hatás-
[illegible] ...ebb érzel-

meinkre gyakorol, hasonló azon panaszhoz, melyet valaki a nap ellen azért emelne, mert, midőn első sugarai a föld fölött elterjedtek, csak hideget érzett, míg minden percz, mely alatt az égi csillagzat magasabbra emelkedik, az ellenkezőt bizonyítja be; ki nem ismeri el, hogy valamint azon uralom, melyet az emberiség korunkban a természet fölött gyakorol, s mely a civilisatiónak egyedüli biztos mértéke, úgy azon haladás, melyet újabb időkben a humanitásban tettünk, csak a tudomány által eszközöltetett, s hogy miként az egyes népek azt, mit szabadságban és jólétben birnak, ennek köszönik, úgy az egész emberiség azon boldogabb állapotát, melyért annyi nagy elme lelkesült, csak ettől várhatja; mert ha az, mi századokon át minden nemesebb kebelnek legszebb ábrándja volt, valaha valósággá válhatik; ha a föld különböző népei, különböző éghajlat alatt, különböző nyelveken szólva, valaha azon közösségnek öntudatához jutnak, mely őket egy nagy emberiséggé egyesíti: ez csak a tudomány műve lehet, mely midőn minden téren az igazság után törekszik, oly czélt tűz ki, melynél, bárhonnan indulva ki, végre találkoznunk kell, s melynél a föld népei — kik hitregénk szerint azért váltak el, mert egymást nem érték többé — épen mert egymást megérteni tanulták, legfontosabb eszméik s érzéseik közössége által ismét egyesülni fognak?

Hogy e czéltól távol vagyunk, s hogy annak teljes elérése talán még igen sokáig egy szép ábránd fog maradni, melynél törekvéseink és küzdelmeink között megpihenünk — ki tagadja azt? A mit a tudományból eddig birunk, — hogy a tudomány egyik legnagyobb férfiának hasonlatával éljek, — nem több, mint azon pár kagyló és kövecs, melyet a gyermek a véghetlen oczeán partjain felszedni birt, s alig találunk

népet, melynél az ismeretek sugarai a társaság minden rétegeit már annyira áthatották, hogy a tudomány egész hatását megítélhetnők. — De hogy az emberiség ezen irányban halad, s hogy az állás, melyet az egyes népek az emberiség körében elfoglalnak, azon tevékenységtől függ, melyet ezen irányban kifejtenek, az kétségen kívül áll, s ép oly bizonyos, hogy akadémiánk ezentúl csak úgy felelhet meg hivatásának, ha a magyar nemzet ezen törekvéseinek élére áll, s valamint akkor, mikor a nemzetnek arra szüksége volt, csaknem kizárólag nemzeti nyelvünk és irodalmunk megalapításának szentelte tevékenységét, úgy most, midőn irodalmunknak az akadémia gyámságára többé szüksége nincs, egész erejét azon körben központosítja, melyet már neve kijelöl.

Teljesítve mindenekelőtt azt, mit alapitói neki kötelességül tűztek ki, azaz: magyar nyelven terjesztve a tudományokat, s midőn ezt teszi, egyszersmind részt véve azon törekvésekben, melyeknek a tudomány újabb haladásait köszöni, s melyek, mert az egész emberiséggel közösek, egyszersmind azon kapcsot képezik, mely az utolsó időben felmerült nemzeti ellentétek és surlódások daczára a mívelt világ népeit mindig közelebb fűzi egymáshoz: — nemzeti feladat ez is; mert hisz napjainkban a nemzetek nagysága nem az emberek, hanem az intelligentia mennyiségétől függ, s az, mely a többieket ebben megelőzte, ha nem a világ első népe is még, a világ első népévé fog válni.

A TUDOMÁNY NEMZETI HIVATÁSÁRÓL.

Mindenkinek állása azon befolyástól függ, melyet körére gyakorolni képes. Így van az nemcsak egyeseknél, de nemzeteknél is, s így volt minden időben. Mert habár akkor, mikor a magasabb műveltség csak az egyházi rendnél volt található, s a nagyobb birtok kizárólag a nemesség kezében összpontosult, az állam csak ezen osztályok által kormányoztatott; és oly korszakokban, melyekben a népek csak csatamezőkön érintkeztek, minden nemzetnek állása kizárólag harczias tulajdonaitól függött: bizonyos, hogy minden felsőbbségnek oka, akkor, mint most, nem az egyesek törvényes kiváltságaiban, vagy a népeknek históriai jogában, hanem azon befolyásban kereshető, melyet a nagyobb birtok és intelligentia egyes osztályoknak, és harczias erényei egyes nemzeteknek adtak. Ezt bizonyítja hazánk története is; s a kitünő állás, melyet nemzetünk a XIV. századtól a XVI-ig elfoglalt és fenmaradásunk a török járom korszakában szintúgy, mint azon tény, hogy a magyar nép épen akkor sülyedett legmélyebbre, mikor a XVIII. század kezdetével a veszélyek megszűntek, melyek létünket fenyegették, s országunk csaknem másfél századig ellenséget nem látott határai között, csak egy példával többet nyújt annak bebizonyítására, hogy oly nemzetnek

léte biztosítva van, melynek fenmaradása a civilisatió érdekében szükséges, s hogy a legnagyobb veszély, mely országot vagy nemzetet fenyegethet, az, ha fenmaradása az emberiség érdekében közönyössé válik.

Végkép nem a szám s a geographiai helyzet, s nem a szerencse adományai, hanem a képesség s erény jelölik ki mindenkinek helyét; s ha a sors egyes nemzetet néha a szabadság s hatalom nem várt fokára emel is: dicsősége hasonló a hullámhoz, melyet a szél hatalma magasra emel, hogy egy rövid pillanat után ismét természetes színvonalára sülyedjen vissza; mert e világon minden csak azon helyet tartja meg, melyet betölt.

E vigasztaló tapasztalás, melyet a történetből meríthetünk, egyszersmind azon meggyőződéshez vezet: hogy miután minden egyes népnek állása azon befolyástól függ, melyet az emberiség közös czéljának előmozdítására gyakorol, azon iránynyal, melyet az emberiség különböző korszakokban követ, változnia kell azon iránynak is, melyben az egyes nép nemzeti nagyságának megalapításán dolgozik, s be kellene hunyni szemünket az iránt, mi körülöttünk történik, ha megfeledkeznénk azon tanulságról, melyet ebből meríthetünk.

A világ — legalább a mennyire keresztyén civilisatiónk befolyása terjed — újabb időben nagy átalakuláson ment keresztül, melynek az államok egymás közötti viszonyaiban s a társadalomban történt változások csak egyes jelenségeit képezik. Alapja ez átalakulásnak azon befolyásban található, melyet napjainkban szellemi tényezők az államra s a társadalom minden viszonyaira gyakorolnak.

A büszke jövendölés, hogy a »a tudomány hatalom«, korunkban teljesült, legalább annyiban, hogy többé nincs hatalom tudomány nélkül.

Nincs kör, hol ki nem jelölhetjük azon hatást, melyet

a tudomány állapotainkra gyakorol, s ez nem csekélyebb az állam s a társadalom, mint anyagi fejlődésünk körében. Mert ki nem látja, miként az, hogy korunkban bizonyos kiváltságok megszűntek, csak azon befolyásnak köszönhető, melyet napjainkban az ész és tudomány, azaz nem örökösödés törvényei szerint bírt tulajdonok, mindenre gyakorolnak, s hogy valamint századunk demokratikus iránya ebben találja magyarázatát, úgy azon állás is, melyet egyes államok egymás irányában elfoglalnak, inkább azon előnyöknek következése, melyeket nekik szellemi kifejlődésük biztosít, mint azoknak, melyeket a természetnek köszönnek.

Ezen nézetek vezették törvényhozásunkat is, midőn annyi teendői között, melyek sürgetőbbeknek látszottak, mindenekelőtt a nemzet szellemi fejlődésére fordítá figyelmét, s arra törekedett, hogy népoktatási törvényében mindenekelőtt a nemzet mívelődésének biztos alapját rakja le, mert belátá, hogy jólétünk emelésére irányzott egész törekvésünk, a közigazgatás és igazságszolgáltatás körében czélzott minden javításaink, sőt még a polgári szabadság és jogegyenlőség megalapitására alkotott törvények is, meddő kisérletek fognak maradni mindaddig, míg a nemzet culturviszonyai politikai institutióinak meg nem felelnek.

Bizonyosan nincs senki, ki a népnevelés túlnyomó fontosságát el nem ismerné, s nem helyeselné törvényhozásunk eljárását, mely mindenekelőtt erre fordítá gondolkodását; de nem kevésbbé tagadhatatlan az is, hogy a népnevelés a nemzetet még nem emelheti a műveltségnek azon színvonalára, melyre törekednünk kell.

Demokratikus korszakban élünk, s ez általános irány észrevehető a szellemi törekvések mezején is. Valamint a múlt században azon uralkodók s egyesek, kik a míveltségért buzogtak, csak a tudomány és művészet

magasabb ágaira fordíták figyelmüket, s a népnevelés ügye csaknem mindenütt háttérbe szoríttatott: úgy jelenleg mindinkább szaporodik azoknak száma, kik a magasabb tudományt, mely a practikus életben közvetlenül nem alkalmazható, ha nem is fölöslegesnek, legalább olyannak tartják, mi a nemzetnek legszebb dísze, de végre is csak fényűzési czikk, melynek megszerzését az egyesnek lelkesedésére vagy hiúságára bízhatjuk, és melyért a nemzetnek áldozni legalább addig nem szabad, míg a népnevelés minden szükségeiről gondoskodva nincsen.

De a tapasztalás megczáfolja e nézetet; s akár az útat vegyük figyelembe, melyet a civilisatió fejlődésében követett, akár korunk tapasztalásait: az ellenkező meggyőződésre jutunk. Mint a napvilág elébb a legmagasabb csúcsokat világítja meg, s csak később terjed el a rónaságon, behatva végre a legszűkebb völgyekbe is: ugyanezen útat követi minden civilisatió, s az egész történetben nem mutathatunk fel példát, hogy a tudományokban tett haladás ne vont volna haladást maga után a társadalom és politikai élet körében is. Lehetetlen, hogy azon igazságok, melyeket a tudomány feltalált, elébb-utóbb az élet minden viszonyaira ne alkalmaztassanak, és a kik a tudományt, melynek közvetlen anyagi hasznát nem látják, fölöslegesnek hirdetik, hasonlók ahhoz, ki a magas hegylánczot, melynek sziklái vetéseket nem teremnek, haszontalannak tartaná, elfeledve, hogy a folyó, mely a rónaságon termékenyítve átfolyik, csak e kopár csúcsok között vehette eredetét.

Valamint az anyagi, úgy a szellemi érdekek terén solidaritás létezik; s miként — daczára azon panaszoknak, melyeket a munkások az iparral foglalkozó nagy capitális ellen emelnek, — el kell ismernünk, hogy ott, hol nagyobb capitális az iparral nem foglal-

kozik, ennek magasabb kifejlődése lehetetlen: úgy a népnevelés, melyet a jogegyenlőség s haladás alapjának tekintünk, csak ott teremheti várt gyümölcseit, hol a tudomány érdekei el nem hanyagoltatnak.

Átlátta ezt intézetünk nagy alapítója, s ha ő, kit méltán a legnagyobb magyarnak nevezünk, a nemzet regeneratióját tűzvén ki feladatául, reformátori művét épen akadémiánk megalapításával kezdé meg, s ha a nemzet később e palotát emelte a tudománynak, akkor, mikor a falusi iskola még szerény hajlékot sem talált; ez csak azt bizonyítja, hogy a nagy férfiú belátta, hogy a nemzet érzi az összefüggést, melyben a tudomány egész nemzeti fejlődésünkkel áll.

S vajon mi erről megfeledkezhetnénk-e? s azon meggyőződés, hogy midőn tudományos feladatunkon dolgozunk, egyszersmind a honnak legfontosabb érdekeit mozdítjuk elő, nem fogja-e még nevelni buzgóságunkat? Mondják: a tudósnak nincs szüksége ily serkentésre, s lealázza a tudományt, ki azt bármi más czélok eszközének tekinti. Czél az magában is, s ki a valóért lelkesül, — s csak az érdemli a tudósnak nevét — az nem keres más jutalmat, mint azon gyönyört, mely szivét eltölti, ha a valóhoz közeledik.

Mindez igaz. A tudománynak nincs hazája, nincs nemzetisége. Magasan áll az küzdelmeink fölött, s ki egész életét ennek szentelheti, ki mindig magasabbra törekedve oda ért, honnan — mint a hegytetőről a rónaságon elszórt falvak s városok, az ember fáradozásainak s küzdelmeinek színhelye, — mindig kisebbnek látszik, kit gyengesége vagy kötelességei emelkedésében nem gátolnak: azt méltán boldognak nevezhetjük.

Miután természetünk úgy hozza magával, hogy megnyugvásunkat csak erős meggyőződésben találhatjuk, a hit után csak a tudomány boldogíthat, sőt a megelégedés,

melyet ebben találunk, még élénkebb lehet, mert azon megnyugváshoz, melyet csak erős meggyőződés adhat, még az öntudat járul, hogy azt magunknak köszönhetjük.

De vajon a sors azon ritka kedveltjeit is, kiket csak a tudomány tiszta szeretete lelkesít, s kik távol az élet küzdelmeitől, tágabb látkörön kívül mást nem kívánnak a világtól, — vajon a tudomány emberét is vissza fogja-e tartóztatni törekvésében azon gondolat, hogy midőn magas czéljának él, egyszersmind embertársainak javára dolgozik, hogy nemzetének dicsőségét, hogy az őt környező hazának jólétét mozdítja elő; s nem fog-e inkább vigasztalólag buzdítva hatni reá is, legalább azon pillanatokban, melyek a tudósnak életében talán még többször fordulnak elő, mint más pályán, — midőn erőnket lankadni érezzük, s törekvéseink eredményén kételkedni kezdünk?

Nemesebb törekvéseink nem állanak ellentétben egymással, s ha újabb időben többször azon kérdés állíttatott fel: vajon az akadémia akkor felel-e meg inkább hivatásának, ha eltekintve minden nemzeti érdektől, tisztán a tudományt tűzi ki czéljának, vagy akkor, ha a tudományt csak eszköznek tekintve, kizárólag a nemzet érdekeit tartja szem előtt, én ezen kérdés tárgyalását, mely oly éles vitatkozásokra adott már alkalmat, legalább is meddőnek tartom.

Miután minden nép, mely a tudomány törekvéseiben részt vesz, egy új erő, minden nyelv, melyben a tudományt míveljük, egy új eszköz, minden ország, melynek története és természeti viszonyai tudományosan megvizsgáltatnak, egy új tér, mely ismereteink terjedésére nyílik, s így a tudomány közös érdekeit semmi által sem mozdíthatjuk inkább elő, mint midőn azt nemzetünk körében terjesztjük, saját nyelvünkön míveljük, s hazánk

viszonyainak megismerésére felhasználjuk; s miután nemzetünk állását a jelenben, emelkedését a jövőben csak úgy biztosíthatjuk, ha a tudomány körében is mentül magasabbra emelkedünk: a két különböző kiindúló pont egy czélhoz vezet.

Azon kérdés fölött: mi akadémiánk közvetlen feladata, nézeteink eltérhetnek egymástól; de azon kérdés iránt, mi mindenikünknek, minden egyes akadémikusnak kötelessége: csak egy meggyőződésünk lehet; s a lelkesedés, melylyel a tudomány, s az, melylyel hazánk jövője iránt viseltetünk, egyiránt intenek: hogy lankadatlanúl haladjunk a pályán, s hazai tudományunkat s vele intézetünk fényét mennél magasabbra emeljük, nem feledkezve meg soha arról, hogy miután az akadályok, melyek tevékenységünknek előbb útjában álltak, eltávolíttattak, a nemzet most méltán nagyobb eredményeket követel munkásságunktól, s hogy reánk, mint e hon minden polgáraira nézve, a szabadsággal, melynek birtokába jutottunk, egyszersmind kötelességeink is növekedtek.

AZ AKADÉMIA FELADATÁRÓL.

Mióta e helyről az akadémia nevében utolszor szólni szerencsés voltam, intézetünk, jövő tevékenységére nézve, fontos átalakuláson ment keresztül.

Szem előtt tartva a czélt, melyet alapítói kitűztek, az akadémia, hosszú megfontolás után, megállapítá szervezetének azon módosításait, melyeknek szükségéről működésének folyama alatt meggyőződött, s miután ezek király ő felsége, mint intézetünk pártfogója által helybenhagyattak, most, újabb alapszabályokkal, újra kezdi működését.

Intézetünk tevékenysége eddig inkább nyelvészi s irodalmi, mint szorosan véve tudományos vala, s kik helyzetünket ismerik, bizonyosan nem fogják kárhoztatni tudósainkat, hogy akkor, mikor a nemzet legszentebb javaiért küzdött, a tudomány magaslatairól ők is a küzdők sorába léptek, és úgy hiszem, hálával tekintenek vissza intézetünk akkori működésére is, habár — tagjainak legkitűnőbb műveit keresve, — tudós értekezések helyett csak Vörösmarty *Szózat*át találjuk.

De miután e helyzet megváltozott, meg kelle változni tevékenységünk ezen irányának is, és akadémiánk, mely működésének első korszakában úgy felelt meg legjobban feladatának, ha magát mindenekelőtt nemzeti intézetnek tekinté, ezentúl nagy alapítójának szándékait

és a nemzet várakozását csak úgy teljesítheti, ha minél inkább folyton tudományos feladatára szorítkozik; s a tapasztalás azt bizonyítá, hogy az akadémia eddigi szervezete nem vala erre alkalmas.

Napjainkban a tudomány oly kiterjedést nyert, minőről csak egy század előtt is senkinek nem volt fogalma. A mi egykor csak valamely tudomány egyes ágának tekintetett, az most mint önálló egész áll előttünk, mely ismét több ágra oszolva, egyes tételeiben talán egészen új tudományok csiráit viseli magában, s ha azon gyors haladásnak okait keressük, mely főkép egyes tudományok körében oly meglepő: ezeket épen a tudományos fejlődés ezen irányában találjuk.

A munkaelosztás, mely az ipar mezején annyi csodát mívelt, hasonló eredményekhez vezetett a tudományok körében is, és azon nagy felfedezések, melyek újabb korban a természettudományok, a nyelvészet s a történelem terén történtek, csak azon kitartásnak és következetességnek köszönhetők, melyet egyesek a tudomány egyes ágaira fordítottak. A tudomány jelen állásában minden haladás csak így eszközölhető; s habár azon kör, melyet nagyobb tudományos intézetek tevékenységünknek kijelölhetnek, tágabb, mint az egyesé: bizonyos, hogy azon hatás is, melyet ily intézetek, mint akadémiánk, a tudomány haladására gyakorolhatnak, munkásságuknak ily felosztásától függ.

Az akadémia, mint egész, a tudományok minden ágát körébe vonhatja, s midőn több különböző erőnek közreműködését eszközli, üdvös hatást gyakorolhat, de csak úgy, ha tevékenységét czélszerűen rendezve, minden körében működő egyes erőnek kijelöljük külön feladatát úgy, hogy föntartva azon összeköttetést, melyben a tudományok egymással állanak, egyszersmind minden tudománynak önálló fejlődését lehetővé teszszük.

Ez az, mit alapszabályaink megváltoztatása által eszközölni kivántunk, s habár az eredmények, melyeket tudományos intézeteknek működésétől várhatunk, nem egyedül tervezetüktől függnek, bátran kimondom meggyőződésemet, hogy most, midőn azon akadályok elmozdíttattak, melyek az akadémia tudományos tevékenységének eddig útjában állottak, e tevékenységnek eredményein kételkednünk nem lehet.

Hisz az akadémia minden tagja ismeri kötelességeit, s annál hívebben fogja azokat teljesíteni, minél inkább át vagyunk hatva mindannyian azon meggyőződéstől, mely Széchenyi Istvánt e tudományos intézet alapításánál vezette: hogy nemzetünknek jövője csak szellemi egyéniségének fentartása és fejlesztése által biztosítható.

Központot jelölni ki, a hol a magyar nemzet összes szellemi tevékenysége összefoly, s a honnan az az egész hazára kisugárzik; intézetet alkotni, mely azon eszméknek, melyek más mívelt nemzetek körében támadnak, közvetítője legyen s egyszersmind hű tükre saját műveltségünknek; mely a világ tudományos kincseit magyar nyelven közölve, e nemzet fiait arra buzdítsa, hogy a civilisatió nagy munkájában ők is részt vegyenek: ez volt Széchenyi István czélja az akadémia megalapításánál.

És mi tehetségünk szerint teljesíteni fogjuk szándékait, mert tudjuk, hogy ez egyszersmind a legnagyobb szolgálat is, mit a hazának tehetünk.

Nagy átalakulásnak korszakában élünk.

Nem tartozom azok közé, kik midőn az általános nyugtalanságot látják, mely Európa csaknem minden népét egyszerre megragadta, már civilisatiónk jövője fölött aggódnak. Én e nagy mozgalomban, melyben hullám hullámmal küzd és az emberiség nagy tengere fenékig felzavartatván, sok iszap a felszínre jutott, mely

előbb a mélységben volt elrejtve, — én e nagy mozgalomban, mely alatt minden megváltozott, nem a fergeteg, hanem a dagály jeleit látom, mely alatt az emberiség nagy tengere emelkedik; s azért, ámbár csaknem az egész kor, melyhez szokva valánk, megváltozott, és sok, a mi előbb szépnek és szilárdnak látszott, ízekre törik és a sárba hull: nem csüggedek el e jelenségek fölött. — Hisz minden tavasz közeledtekor hasonló jelenségeket látunk, s ki búsulna, hogy a tiszta hólepel, melylyel a tél mindent eltakart, és a csillogó jégcsapok elolvadnak, midőn mindez csak annak a jele, hogy szebb napok közelednek?

Azonban, hogy nagy átalakulások korszakában élünk, melyben megváltoztak nemcsak a népek s egyesek viszonyai és helyzete, hanem czéljaik és azon eszközök is, melyek által e czélok elérhetők, ezt bizonyosnak tartom; de ép oly bizonyosnak tartom azt is, hogy miután mindezen változásoknak alap-okát azon befolyásban kell keresnünk, a melyet napjainkban szellemi tényezők a népek és egyesek minden viszonyára gyakorolnak; az egyes nemzeteknek jóléte és hatalma ezentúl főkép azon állástól fog függeni, melyet a civilisatió tekintetében elfoglalnak.

Sem múltunknak dicsősége, sem azon adományok, melyekkel az isteni gondviselés nemzetünket megáldá, nem biztosíthatják jövőjét.

Ha fennállani, ha a magyar népet azon fokra emelni akarjuk, melyre az múltja után hivatva látszik, részt kell vennünk a békés munkában, melyben Európa népei a civilisatióban előbbre törekednek.

Valamint az organikus világban minden fejlődéshez tér és szabadság kívántatik: úgy az állam kifejlődése is csak ott lehetséges, a hol annak főfeltételei: a szabadság és felvilágosultság, nem hiányzanak.

A szabadságot megadta a törvény, és alkotmányunk magában foglalja annak minden biztosítékát. Arra kell törekednünk, hogy államunk fejlődésének másik tényezője hasonló mértékben meglegyen, s akadémiánk feladata, hogy a nemzet ezen törekvéseinél az első sorban álljon.

Híven részt vettünk a küzdelemben, melynek a nemzet jelen állását köszöni: részt kell vennünk azon munkában is, mely arra szükséges, hogy nemzetünk jövőjét biztosítsuk; mert bármit rejt a jövő, egyet elmondhatunk biztosan, s ez az: hogy századunkban, s a helyen, melyet hazánk elfoglal, jövője csak oly nemzetnek lehet, mely a míveltségnek magas fokán áll.

JEGYZETEK.

E kötetben Eötvös összes irodalmi beszédei vannak összegyűjtve.

Eötvös ünnepelt szónoka volt e kornak. Emlék- és megnyitóbeszédei mindig nagy közönséget vonzottak az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság üléseire, s egyéb irodalmi ünnepekre is. Neki jutott örökül atyai barátjának, Kölcseynek érzelmes szónoki stilje, az ő beszédeiben támadtak fel annak mély lyrai hangulatai, érzésből fakadó költői gondolatai, szivének őszinte kegyelete az elhúnyt nagyok iránt, körmondatainak nyugodt hullámzása, nyelvének ünnepies zengése. Mind oly tulajdonok, melyek különös díszéül szolgálnak az emlékbeszédnek. Ez érdemei révén örökölte Eötvös az Akadémia ünnepi szószékét Kölcsey halála után, a honnan először épen magának Kölcseynek emlékét ujitotta meg. Emlékbeszédeiben nem oly subiectiv, mint Kölcsey; nem is marad az életrajzi adatok elősorolásánál, mint Toldy szokása; nem olvasztja össze a kegyelet érzését az igazságos kritika magas, de soha sem bántó fokán az életpálya szigorú méltánylatával, mint Gyulai. Elmélkedő hajlama minden pályában a vezér-eszmét keresi, mely az emberben testet öltött. Az ünnepi beszédek is mindig valami hazafias vagy irodalmi eszme körül forognak. Ezek a régi gyűjteményben csak számokkal voltak jelölve; e kötetben tárgyuk rövid megjelölése szolgál czímökül.

EMLÉKBESZÉDEK.

Kölcsey Ferencz. Elmondatott a M. T. Akadémia VIII. közülésén, 1839. nov. 24-én. Megjelent a Tudós Társaság évkönyvében. V. kötet, 109—123. lapokon.

Kőrösi-Csoma Sándor. Elmondta a M. T. Akadémia XII. közülésén, 1843. okt. 8. Megjelent az évkönyvek VII. kötetében, 32—51. l. E beszéd a hazaszeretet lángoló apologiája. Az iskolákban ezt szokás olvastatni Kölcsey *Parainesis*-ének híres sorai mellett a legmélyebb hazafi-érzés példájául. E beszéd megjelent külön is, Hartlebennél, 1843-ban.

Gr. Dessewffy József. Elmondta a M. T. Akadémia XII. közülésén, 1844. decz. 26. Megjelent az évkönyvek VII. kötetében, 138—148. lapokon.

Vörösmarty Mihály. Elmondta a M. T. Akadéma XX. közülésén, 1848. decz. 20. Megjelent az évkönyvek IX. kötetében, 29—37. lapokon.

Kazinczy Ferencz. Elmondta a M. T. Akadémia által rendezett Kazinczy-ünnepélyen, 1859. okt. 27. Megjelent a *Pesti Napló* 1859. okt. 28-iki 246-ik számában. — Az ily ünnepélyeknek akkor, a közélet szünetelése idején, nemzeti jelentőségük volt. Itt lélekzett fel a nemzet szabadabban, s a költők műveiben koszorúzta meg a hazafias érzéseket és a nemzeti eszméket, melyeket máskor el kellett fojtania és melyekért a politika terén nem munkálkodhatott. Ez ünnepély a Nemzeti Muzeum nagy termében folyt le, d. e. kilencz órától délután egyig. Az előteremben függött a kép. mely Kazinczy találkozását ábrázolja Kisfaludy Károlylyal, s melyet a magyar nők festtettek Orlai P. Somával. (A képről készült kőrajz hasonmását l. Beöthy képes *Irodalomtörténet*-ében). Gr. Dessewffy Emil elnök megnyitó szavai után következett Eötvös beszéde. „Leirhatatlan a hatás — mondja a *Pesti Napló,* — melyet alelnök báró Eötvös József beszéde előidézett. A hazafias és nemes érzelmek, az emelkedett és nemes eszmék által fölkeltett lelkesedés a beszéd végszavain tetőpontot ért és a taps szünni nem akart, midőn egyszersmind a koszorú a Kazinczy szoborra tétetett.“ (Az ünnepélyről készült kőrajz hasonmását l. Beöthy említett nagy munkájában.) A beszéd után Székács József szavalta el Szász Károlynak *K. F. emlékezete* cz. ódáját. Azután Toldy Ferencz olvasta fel emlékbeszédét s Tompa Mihály ódáját *K. F. emlékezete.* — Este a Nemzeti Szinházban ünnepi előadás volt. Erkel Ferencz *Báthory Mária* operájának nyitányával kezdődött az est. Aztán Feleki elszavalta Tóth Kálmán költeményét *Kazinczy Ferencz évszázados emlékére.* A szinház egész személyzete énekelte Tompa alkalmi költeményét, melyhez Szepesi Imre szerzett dallamot. Végül Vörösmarty *Áldozat*-át játszották.

Gr. Széchenyi István. Elmondta a M. T. Akadémia XIX. közülése második napján, 1860. okt. 13-án Széchenyi emlékére rendezett ünnepen. Ekkor olvasta fel Arany Széchenyi-ódáját. E beszéd megjelent németül is: *Gedächtnissrede über Stefan Széchenyi, gehalten im National-Museum am 13. Okt. 1860.* Druck von Emil Müller, Pest 1860.

Reguly Antal. Elmondta a M. T. Akadémiának 1863. jul. 13-án tartott osztály-ülésén.

Szalay László. Elmondta a M. T. Akadémia XXVI. közülésén, 1865. decz. 11-én. Megjelent az évkönyvek X. kötetében. V. rész, 20—42. lap. Eötvöst egész életén át őszinte, a legmelegebb barátság fűzte Szalayhoz. Mindkettejök szülei a várban laktak, ők együtt jártak a budai gymnasiumba, s szabad idejöket is együtt töltötték. Az egyetemre is együtt iratkoztak be, tizenhárom éves korukban. Önkénytes számüzetésük alatt is találkoztak, 50—51. telén, Tutzingban, a stahrenbergi tó partján. Ott kezdte írni Eötvös nagy művét, a *XIX. század uralkodó eszméi*-ről, melynek első kötetét Szalay fordította németre. Barátságuk csak Szalay halálával szakadt meg, azzal sem egészen, mert Eötvös tette a legszebb koszorút holt barátja sírjára, ez emlékbeszédben.

Gr. Dessewffy Emil. Elmondatott a M. T. Akadémia által rendezett gyászünnepélyen, 1876. jan. 28. Megjelent az évkönyvek XI. kötetében, VII. rész, 4—16. l. Dessewffy itt említett *Szózat*-át l. a *Pesti Napló* 1865. decz. 12-iki számában.

ÜNNEPI BESZÉDEK.

Kisfaludy Sándor költészetéről. Elmondta a Kisfaludy Sándor tiszteletére rendezett dalünnepen, 1843. márczius 17-én. Kisfaludy Sándor születésének hetvenedik évfordulóját ülte meg eznap a nemzet. Az ünnepély a Tudós Társaság termében folyt le, s délután öt órakor kezdődött. Eötvös e beszéde volt az elnöki megnyitó. Utána Kisfaludy életrajzát olvasta fel Garay; Vachott Sándor költeményt szavalt, Kuthy *A nők és az élet,* Vajda *A nemzeti háromszín* czímmel tartott felolvasást, Erdélyi János elmondta Csobáncz regéjét, Gorove Kisfaludyról mint nemzeti költőről értekezett.

A tudományos intézetekről. Elmondta a M. T. Akadémia nevében az Erdélyi Múzeum megnyitása ünnepén, Kolozsvárott, 1859. nov. 23.

A magyar költészet és Kisfaludy Sándor hazafiasságáról. E beszédet mint a M. T. Akadémia küldöttségének vezére mondta Balaton-Füreden, Kisfaludy Sándor szobra leleplezésének ünnepén,

1860. jun. 11-én. Az Akademiát vele Kemény Zsigmond, Tóth Lőrincz és Hollán Ernő képviselték. Az ünnepély leírását l. a *Pesti Napló* 1860. jun. 14-iki számában. A Kisfaludy-ünnepről Somogyba mentek az irodalom képviselői, Berzsenyi Dániel niklai sírszobrának felavatására. Ez ünnepély leírása megjelent a *Pesti Napló* 1860. jun. 20. és 21-iki számaiban, ez utóbbiban maga Kemény is írt az ünnepélyről. A lakomán Kiss János esperes-kanonok Eötvösért emelt poharat, szavaira Eötvös így válaszolt:

— Somogynak lelkes polgárai — mint a tisztelt szónok, ki előttem poharat köszöntött, kimondá — a magyar Akadémiában nemzetiségünk egyik legerősebb támaszát látják, s azon mód által, melylyel küldötteit fogadták, egyszersmind ki akarták fejezni az érzést, mely őket nemzetiségünk szent ügye iránt lelkesíti. Így fogtuk fel ünnepélyes fogadtatásunkat mi is. S épen azon meggyőződés és annak tudása, hogy e hazafiui lelkesedés nem az egyeseknek, nem is a tudományos testületnek, mely által küldetének, hanem nemzetiségünknek szól, teszi azt előttünk oly becsessé. Mert hisz a lelkesedés, mely a hon polgárait a nemzetiség iránt áthatja, legjobb biztosíték arra nézve, hogy a fáradozások, melyeket Akadémiánk ezen ügynek szentel, siker nélkül maradni nem fognak.

Vannak, kik a tudomány méltóságát abban keresik, hogy az a gyakorlati élettől elkülönítse magát, a távoli múlttal és jövővel foglalatoskodva nemcsak a jelen szenvedélyeitől, de legnemesebb érzéseitől is szabad legyen.

A magyar Akadémia a föladatot, mely neki mint tudományos intézetnek jutott, máskép fogta föl. Nézete szerint nem a karácsonyfához hasonló a tudomány, melynek száz gyertyával világított ágain gyermekek számára ajándékok függnek, hanem élő növény, mely az idő minden viszontagságának kitéve, zord napokban lombját veszti és látszólag szárazon áll, de a mely, minthogy a nemzetiség termő földében vert gyökeret, a viharok között is nő és gyümölcsözik. Mert csak az erős és kifejlett nemzetiség az, a mi minden tudományos haladásnak föltétele. S ez az ok, melyért a m. Akadémia tudományos feladatának csak úgy tehet eleget, ha egyszersmind nemzetiségünk kifejlesztésén dolgozik. De bármi buzgósággal fáradjon ezen hivatás betöltésén, bizonyos az, hogy a nemzet szellemi haladása sem egyes embernek, sem egyes testületnek műve nem lehet. Az Akadémiának, hogy föladatának eleget tegyen, egy nagy munkatársra van szüksége, s ez a nemzet maga.

Somogymegye lelkes lakói belátták ezt, s a mai ünnepély csak új bizonyítéka azon buzgóságuknak, melylyel mindazt, a mi nemzetünk szellemi kifejlődését elősegítheti, felkarolni és előmozdítani szokták.

E megye lakosaiért emelek tehát poharat!

A magyar hadi dicsőségnek egyik legnagyobb emléke, Szigetvár omladozó falai, Somogyban állnak. Ma e hon egyik legnagyobb költőjének emlékét szenteljük fel, hogy az utókor, ha nemzetünknek a harczmezőn s a művészet körében szerzett babérait keresi, mindig e megyében találja azoknak legdicsőbb emlékeit. Adja az ég, hogy az a szellem, mely Berzsenyit költővé tette, s e gyülekezetet most lelkesíti, soha ne veszszen ki, sem e megyéből, sem e hazából, melynek jövője csak akkor biztos, ha azon hazafiúi erényeket megtartjuk, melyeknek e hon a múlt vészei közt fönmaradását köszöni. — Éljenek Somogymegye lelkes polgárai! — A beszédet közli az ünnepély leirása közben Török János a *Pesti Napló* jun. 21-iki számában.

A magyar írók helyzetéről. E beszédet Eötvös a Magyar Írók Segélyegyletének alakuló közgyűlésén tartotta 1861. nov. 24-én. A nemzet az önkényuralom szomorú éveiben különös szeretettel fordult íróihoz, kik felébresztették a tetszhalál álmából, diadaléneket zengtek győzelmes csatáihoz, meggyászolták elveszett szabadságát, s vigaszt kínáltak s összetartó erőt jelentettek a sötét években. A nemzet hálával gondolt reájuk, s ha meghaltak, gondoskodott özvegyük- és árváikról. 1854-ben a meghalt Garay János családjának Pompéry János felhivására a nemzet adakozásából emeletes házat lehet vásárolni a Lipótváros egyik mellékutczájában. Vörösmarty özvegyének Deák magánleveleire 100,000 forint gyül össze. De nem lehetett minden egyes író halála után a nemzethez fordulni. Azért indítványozta 1854-ben Pompéry János, hogy a nemzet az írók özvegyének s árváinak segítésére segélypénztárt alapítson.

Eötvös megnyerte az eszmének gr. Károlyi Istvánt és gr. Teleki Józsefet. Ők folyamodtak az egylet engedélyezéseért a helytartótanácshoz, majd a bécsi belügyministeriumhoz, de eredmény nélkül, sőt a kormány lefoglalta az időközben összegyült 1881 frt 56 krt is. Később az új életre ébredt Akadémia elnökei, gr. Dessewffy Emil és Eötvös, felújították az eszmét. A nemzetet nem lehetett felhivni adakozásra, mert az Akadémia palotájára s a horvát szűkölködők felsegítésére úgy is épen folyt a gyüjtés. A hor-

vátok javára rendezett sorsjáték főnyereményét azonban nyertese neve eltitkolásával átengedte a czél javára, s annak új kisorsolásából 28,830 forint folyt be. 1861 derekán azután gr. Károlyi István és György, Eötvös, Kemény, Arany, Csengery, Toldy, Lukács Móricz, Tóth Lőrincz és Török János újra felterjesztették a Pompéry fogalmazta alapszabályokat. A kormány nov. 21-én megerősítette azokat, s az egyesület első elnöke gr. Károlyi István lett, helyettes-elnöke Eötvös, titkára Gyulai Pál. Vagyonuk öt év alatt 120,000 forintra emelkedett. A ministeriumtól pár száz forint évi segélyt kapnak, mit tőkéjök kamatjával együtt évi segélyül osztanak szét elhunyt magyar írók szegény hozzátartozói közt.

A költészet hatásáról, *A költészet hivatásáról*, *Irodalmunk nemzeti irányáról*, *Meghalt írókról* szóló beszédeit Eötvös a Kisfaludy-Társaság nagy-gyűlésein tartotta, elnöki megnyitókul a XII., XIII., XIV. és XV. közülésen, 1862., 1863., 1864., 1865-ben, mindig február 6-án. Az első kettő a *Kisfaludy-Társaság Évlapjai* új folyamának I. kötetében, az utóbbiak ugyanott a II. kötetben jelentek meg. A Társaság 1848. febr. 6-án tartotta utolsó közgyűlését. Nem oszlott fel, nem szűnt meg, de üléseket nem tarthatott, bár kiadványaiból jelentek meg elvétve kötetek, így 1849-ben az *Évlapok* VII., a *Széptani Remekírók* III., a *Hellén könyvtár* V. és VI. kötete, Euripides két *Iphigeniá*-jával, Szabó Károly fordításában, s Gregusstól *A szépészet alapvonalai*. Az ötvenes években Toldy adogatta ki Kisfaludy Károly munkáit, 54-ben *Tihamért*, 56-ban a *Víg elbeszéléseket*, 58-ban versei gyémántkiadását, 59—60-ban minden munkáinak ötödik kiadását nyolcz kötetben. 1853-ban a társaság újra felterjeszté alapszabályait is, de négy esztendeig hiába várt feleletre. 58-ban végre új alapszabályok alkotására hivattak fel. A helytartósági osztály azonban ezeket is módosítani akarta, s megint pihent az ügy két esztendeig. 1860. ápr. 6-án az új szabályok Eötvös szorgalmazására jóváhagyattak, s a föléledt társaság május 24-én tartotta első ülését. Csak tíz tag jelent meg; Vörösmarty, Garay, Bajza halottak voltak; Vachott élőhalott, Jósika, Pulszky számüzetésben. A társaság kiegészítette tagjai számát, s munkához látott. Mire 1862-ben ünnepélyes ülésén ismét megjelent a közönség előtt, Shakesperejéből már le volt fordítva négy darab, készülőben volt Molière-je; megjelentek Madách tragédiája, Greguss külföldi népdalai és *Bede Ádám*, Tóth Kálmán és Szász Károly dolgoztak a *Századok*

legendájá-nak fordításán. A Társaság tagjait Eötvös vezette elnökként a közönség elé. Holtáig sok kapocs fűzte a Társasághoz, melynek 200 aranynyal s 2000 forinttal alapítói közé is tartozik. Elnöke is maradt mindaddig, míg ministersége el nem vonta a Társaság ügyeitől.

A hazai tudományról. Elmondta a magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten tartott IX. nagy-gyűlésén, 1863. szept. 19-én. A beszéd elején említett Bene Ferencz, az egylet alapítója, 1775—1858. között élt; 1805-től fogva a különös kór- és gyógy-tan tanára volt a budapesti egyetemen; 1806-ban városi főorvossá és kórházigazgatóvá lett; 1810-ben az egyetem rectorává választotta, 1831-ben pedig a M. T. Akadémia tiszteleti tagjává.

A tudomány befolyásáról az életre, A tudomány és nemzetiség viszonyáról, A tudomány nemzeti hivatásáról, Az akadémia feladatáról szóló beszédeket az Akadémia XXVII—XXX. nagygyűlésein tartotta, elnöki megnyitókul, 1861. jan. 31-én, 1868. márcz. 21-én, 1869. ápr. 17-én és 1870. május 28-án. Az Akadémiának ő volt harmadik elnöke, 1866—1871. Működésének újabb megkezdése körül ő buzgólkodott leginkább.

KIADÁSOK: *Báró Eötvös József emlékbeszédei. Magyar írók és államférfiak.* Pest, 1868. Ráth Mórnál. Tartalmazza az összes emlékbeszédeket, az eddig tartott elnöki megnyitókkal együtt. Ismertette Gyulai Pál, a *Budapesti Szemle* új folyamának XI. kötetében. Másodszor megjelent 1871-ben, bővitve 1885-ben és 1893-ban ugyanott. E kötet a beszédek ötödik kiadása, s a legteljesebb gyűjtemény. Itt jelenik meg először a *Magyar költészet és Kisfaludy Sándor hazafiasságáról* tartott beszéd, s ennek jegyzetében a Berzsenyi-ünnepélyen mondott pohárköszöntő.

TARTALOM.